

ZEHEBÎ

MÛKIZA

Hadis Usûlünün Temelleri

المُوقِظَةُ

الإمام شمسُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بنُ أَحْمَدَ الدَّهَبِيِّ

RAĞBET

MÛKIZA

Hadis Usulünün Temelleri

ZEHEBÎ

MÛKIZA

Hadis Usulünün Temelleri

ZEHEBÎ

Tercüme Eden:

Doç. Dr. Ahmed ÜRKMEZ

RAĞBET

RAĞBET YAYINLARI

MÜKİZA

Hadis Usulünün Temelleri

ZEHEBİ

İstanbul, 2016

ISBN : 978-605-9852-97-5

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17032

Yayinevi Editörü

Hasan Lütfi Ramazanoğlu

Kapak Tasarımı

Abdüsselam Ferşatoğlu

Sayfa Düzenleme

Melek Koç

Baskı - Cilt

Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi

No.11 Bağcılar / İSTANBUL

Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

RAĞBET YAYINLARI

Cağaloğlu Yokuşu, Cemal Nadir Sk. Ferah Han No: 16/75 Kat:3

CAĞALOĞLU - İSTANBUL

Telefon: 0212 528 85 19 Faks: 0212 528 85 20

www.ragbetyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
1. SAHİH HADİS	17
2. HASEN.....	21
3. ZAYIF	31
4. MATRÛH.....	31
5. MEVZÛ	33
6. MÜRSEL.....	37
7. MU'DAL.....	39
8. MUNKATI	39
9. MEVKÛF	41
10. MERFÛ	41
11. MUTTASIL	41
12. MÜSNED	41
13. ŞÂZ	41
14. MÜNKER.....	43
15. GARİB	43
16. MÜSELSEL	43
17. MU'AN'AN	45
18. MÜDELLES	49
19. MUZDARİB VE MUALLEL	53
20. MÜDREC	55
21. EDÂ LAFIZLARI.....	57
22. MAKLÛB	63
FASIL.....	65
1. MESELE [Mânâ ile Rivayet]	65
2. MESELE [Semâ Lafzının Hatalı Kullanımı]	67
3. MESELE [Toplu Nüshadan Tek Hadis Alımı]	69
4. MESELE [İhtisar ve Takti, Takdim ve Tehir]	69

5. MESELE [Mükerrer Metinlerin Hazfı].....	71
6. MESELE [Müzakere ve Mukabele]	71
23. HADİŞİNİN ÂDÂBI.....	73
SİKA.....	79
1. FASIL [Sika Raviler].....	87
2. FASIL [Sahihayn'deki Raviler].....	89
3. FASIL [Cerh-Tadil]	91
24. MU'TELİF VE MUHTELİF.....	105
KAYNAKLAR.....	107

Bu Mütevazı Tercüme
Tashihinin Tamamlandığı Gün Vefat Eden
Muhterem Hocamız, Büyük Muhaddis
Allâme Şeyh Şuayb Arnavut'un
Aziz Hatırasına İthaf Edilmiştir...

SUNUŞ

Bismillâh;

Elhamdülillâh;

Vessalâtü Vesselâmü alâ Rasûlillâh...

...

"Allah kendisini muhafaza buyursun, işlerini yoluna koysun; kıymetli dost Allâme Doktor Muhammed Hamîdullah'tan rica etmiştim. Paris'te yaşıyordu, oradaki nüshanın lütfedip bir kopyasını alacaktı. Baktı ki kopyayı alma işi uzun sürecektir, incelik gösterdi, kendi kalemi ve yazısıyla nüshayı benim için baştan sona istinsah etti. Sonra orijinal nüshayla mukabelesini yaptı, aslın kenarlarındaki notları yeni nüshaya kaydetti. 18 Zilhicce 1399 [8 Kasım 1979] günü büyük bir nezaket ve ikram örneği olarak nüshayı bana gönderdi. Bu çok değerli ilmi destek için kendisine sonsuz teşekkür, tebrik ve takdirlerimi sunuyorum."

Abdülfeţh Ebû Ğudde, 23 Şevval 1401 [23 Ağustos 1981]

...

Büyük kıraat, hadis ve tarih hafızı Şemsüddîn Muhammed ez-Zehbî'nin (748/1348) elinizde bulunan *el-Mûkızâ'sını* ilim âlemine sunarken Muhakkik Merhum bunları söylüyordu. Yüzyıllardır süregelen bir araştırma geleneğinin, edep kültürünün iki önemli temsilcisinin örnekliğini sözün en başında anmadan edemezdik. Türkçemize kazandırmakta oldukça gecikilen bu "yükte hafif pahada ağır" hadis usûlü risâlesini ve müellifini tanıtırken fazla tafsilata girmeyeceğiz.¹

---

1 İmam Zehebî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Altıkulaç, "Zehebî", XLIV/180-188; Zehebî, *Siyer*, I/7-90 (Prof. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un önsözü)

...

Müellif, babası Şihâbüddin Ahmed'in altın işleme işiyle uğraşmasından ötürü "Zehebî" adıyla anılmış olup, marangoz dedesi Osman ve onun babası Kaymaz, ailenin ana yurdu olan Meyyâfârikîn'de (Silvan) yaşamışlardır. Gençlik yıllarında kıraat ilminde derinleşen Zehebî bilahare hadis alanına intikal etmiş, Alemüddîn Birzâlî (739/1339), Takıyyüddîn İbn Teymiye (728/1328) ve Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (742/1341) gibi akranlarıyla yakın irtibat halinde kendisini geliştirmiştir.

Oldukça sert ve tavizsiz üslubu, hadis sahasının geneline ve bilhassa cerh tadile hâkimiyeti, tenkitçi kimliği ve mezhepler üstü bakış açısı, onun en çok tanınan yönleridir. Hicri altıncı asırda İbn Asâkir'den (571/1176) başlamak üzere, yedinci asırda İbnü's-Salâh (643/1245) ve Nevevî'yi (676/1277) yetiştiren Şam hadis ekolünün müteakip neslinde yer almış, Sübkî (771/1370) ve İbn Kesîr (774/1373) gibi önemli âlimlere hocalık yapmıştır.

Şam'da beş ayrı dâru'lhadisin şeyhliği (baş hocalığı) üzerindeyken 3 Zilkade 748'de (3 Şubat 1348) 75 yaşında vefat eden Zehebî, arkasında Fatma, Abdullah ve Abdurrahmân adlı üç evlat ile yüzlerce ciltten oluşan paha biçilmez bir ilmî miras bırakmıştır. Önemli olayları ve şahsiyetleri yıllara göre zikreden *Târihu'l-İslâm*, biyografileri tabaka sistemine göre içeren *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, onun tarihçi kimliğini ortaya koyan eserleridir. Zayıf ravilere dair *Muğni* ve *Mizânü'l-İtidâl*, sika ravilere dair *Tezkiratü'l-Huffâz*, rical üzerinde çalışan her ilim adamının başucu kitapları konumundadır. Kendisinden önceki âlimlerin eserleri üzerinde yaptığı çalışmalarla da tanınan müellif, tarih alanında *Târihu Bağdâd* ve *Târihu Medineti Dimeşk*, hadis alanında *Müstedrek* ve *Sünen-i Beyhaki*, rical alanında ise *Üsdül-Ğâbe* ve *Tehzîbü'l-Kemâlî* tenkit süzgecinden geçirerek yeni bir yaklaşımla ele almıştır.

Mükîza ise, Türkmen âlimin Şam'da kaleme aldığı bu eşsiz kütüphanenin mütevazı bir parçasıdır. Zehebî *Mükîza'da* hadis ilminin

temel konu ve kavramlarına 24 alt başlıkta işaret etmektedir. Kimileri birer ikişer cümlelik tanımlardan, kimileri ise birden fazla meselenin kısa kısa tetkikinden ibaret olan bu alt başlıkların dizilişi temelde İbnü's-Salâh'ın telifine dayanır. Zehebî'nin metin içinde altı noktada "Hocamız" diyerek andığı İbn Dakik el-İd, söz konusu tertibi ihtisar ettiği *Ulûmül-Hadis*'ten almış, Zehebî de büyük ölçüde mevcut sistematığe bağlı kalmıştır.

...

Arapça metni paragraflara bölerek ve Türkçesi ile birebir eşleştirilip karşılaştırılmasını sağlamaya çalışarak yaptığım bu tercümeyi, ancak zaruri sayılabilecek yerlerde dipnotlarla zenginleştirdim. Kısaca temas edilip geçilen bazı bilgileri detaylandırmayı *Mükîza*'nın ruhuna aykırı gördüm. Çünkü bu metin "muhtasarın muhtasarı" bir metindir ve hadis öğrencisine özet mahiyetinde sunulmuş bir çalışmayı ele alıp geniş hacimli bir ana kaynağa dönüştürmek çok da anlamlı değildir.² Metin orijinal kısalığı ve kolaylığıyla kalacak, ihtiyaç duyulan açıklamayı ise okutan hoca ders sırasında gündeme taşıyacaktır. Dolayısıyla, burada bulunmayan detaylar için kitap, tez, makale, ansiklopedi maddesi türünden çeşitli kaynaklara yönlendirme yapılmış ve işaret edilen kaynakların künyelerine metnin bitiminde topluca yer verilmiştir.

Neticede bu çalışmayı destekleyen iki mutena kaynağı okuyucu hemen fark edecektir: İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini özetlediği *İktirâh* adlı usûl kitabı öğrencisi Zehebî tarafından burada ihtisar edilmiş bulunan büyük ilim adamı İbn Dakik el-İd ve *Mükîza*'nın

2 Nitekim Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî es-Selefi adlı bir yazar tarafından yayınlanan tam 460 sayfalık *Mükîza* şerhi bu israfın açık bir örneğidir. Şârih, alana ilmi bir katkı sunmaktan ziyade, eseri ilk defa tahkik edip ilim âlemine armağan eden merhum Ebû Gûdde'ye reddiye ve hakarete bulunmayı amaçlamış görünmektedir. Burada zikretmeyi münasip bulmadığımız edep dışı ifadeler için bkz: Selefi, *Kifâyetül-Hafaza*, s.37.

tahkikli baskısına özel bir emek sarf eden merhum üstad Abdülfettâh Ebû Ğudde. Yeri geldikçe dipnotlarda işaret etmiş bulunuyoruz; fakat metnin detaylı halini görmek için İbn Dakîk'in, problemleri noktaların rahat anlaşılabilmesi için ise Ebû Ğudde'nin yazdıklarına mutlaka bakılmalıdır.

...

Rağbet Yayınları'nın titiz çalışmasıyla elinize ulaşan bu tercüme eserin takdimini bitirirken hiç unutmamam gereken bir teşekkür borcum var: 3 Ağustos 2016 Çarşamba günü öğle ezanı vakti biten bir mukabelede, Arapça metni birlikte tashih ettiğimiz muhterem Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mehdi Rufâi'ye... Rabbim, Kırıkkale Kampüs Camii'ndeki bu hayırlı amelini Halepli kardeşimin mizanına koysun. Eğer o üç saat olmasaydı, metnin Arapça kısmı çok daha eksik ve hatalı kalabilirdi.

Türkmen İmam Zehebî'nin Halepli Üstad Ebû Ğudde eliyle yayınlanan kitabını notlarla çevirmekten öte, keşke beş yıldır Suriye'de kıyılan Türkmenler ve yıkılan Halep için elimden başka bir şey gelebilseydi.

Sen kabul et Yarabbi... Ve sen, affet!

Doç. Dr. Ahmed Ürkmez

16 Ağustos 2016, Kırıkkale

المُوقِظَةُ

الذَّمِي

قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْعَلَّامَةُ،

الرُّحْلَةُ الْمُحَقِّقُ، بَحْرُ الْفَوَائِدِ، وَمَعْدِنُ الْفَرَائِدِ،

عُمْدَةُ الْحِفَاطِ وَالْمَحْدَثِينَ، وَعُدَّةُ الْأَيْمَةِ الْمُحَقِّقِينَ، وَآخِرُ الْمُجْتَهِدِينَ،

شَمْسُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُثْمَانَ الدَّهْمِيُّ الدِّمَشْقِيُّ،

رَحِمَهُ اللَّهُ وَنَفَعَنَا بِعُلُومِهِ وَجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ:

Üstad, İmam, Âlim, Allâme,

Uğruna yollara düşülen uzman,

Yararlı tespitler deryası, eşsiz bilgiler kaynağı,

*Hafızların muhaddislerin dayanağı, muhakkik imamların birikimi,
son müctehid,*

Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi ed-Dımeşki,

Allah ona rahmet eylesin, bizi ve bütün Müslümanları ilminden yararlandırırsın,

Der ki:

١. الْحَدِيثُ الصَّحِيحُ

١ هُوَ مَا دَارَ عَلَى عَدَلٍ مُتَقِنٍ وَاتَّصَلَ سَنَدُهُ. فَإِنْ كَانَ مُرْسَلًا فَقِيَ
الِاخْتِجَاجُ بِهِ اخْتِلَافٌ.

٢ وَزَادَ أَهْلُ الْحَدِيثِ: سَلَامَتُهُ مِنَ الشُّذُودِ وَالْعِلَّةِ. وَفِيهِ نَظَرٌ عَلَى
مُقْتَضَى نَظَرِ الْفُقَهَاءِ، فَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْعِلَلِ يَأْبُونَهَا.

٣ فَالْمَجْمَعُ عَلَى صِحَّتِهِ إِذَا: الْمُتَّصِلُ السَّالِمُ مِنَ الشُّذُودِ وَالْعِلَّةِ،
وَأَنْ يَكُونَ رَوَاتُهُ ذَوِي ضَبْطٍ وَعَدَالَةٍ وَعَدَمِ تَذْلِيلٍ.

1. SAHİH HADİS

- 1 Güvenir (sika) ve işini tam yapan (itkân ehli) raviler üzerinden aktarılan ve senedi muttasıl olan hadistir. Mürsel¹ olması halinde delil olarak kullanılmasında ihtilaf vardır.
- 2 Ehl-i Hadis buna “hadisin şâz ve muallel² olmaması” şartını eklerler. Fakihlerin bakış açısına göre ise bu konu tartışmalıdır. Çünkü fakihler illetlerin pek çoğuyla ilgilenmemektedirler.³
- 3 Öyleyse sahih olduğu konusunda görüş birliğine varılan hadis şudur: Senedi muttasıl olan, şâz ve muallel olmaktan uzak bulunan. Ayrıca ravileri zabt ve adalet⁴ sahibi, tedlise bulaşmamış kimselerden oluşan.

-
- 1 “Sahabi ravisi bulunmayan veya zikredilmeyen hadis” anlamındaki Mürsel kavramı ileride altıncı madde olarak ele alınacaktır. (prg.24-26)
  - 2 Şâz, güvenilir bir ravinin kendisinden daha güvenilir ravilere aykırı olarak rivayet ettiği hadis demektir. (Koçyiğit, *Hadis Istılabları*, s.407-408.) Muallel ise “illetli hadis” anlamındadır. İlet, bir hadisin senedinde veya metninde bulunan ve ilk bakışta fark edilmeyip uzmanlar tarafından ortaya çıkarılabilen kusurlara verilen isimdir. Krş: Efendioğlu, “Muallel”, *DİA*, XXX/312-313.
  - 3 İlet teknik bir meseledir ve öncelikle hadis alanının uzmanlarıncı incelenir. Kaynağı sahih olduktan sonra rivayetin merfû veya mevkuf olması bir fakih için ikinci derecede önem taşır.
  - 4 Zabıt, ravinin bir hadisi tam öğrenebilmesi ve başkasına rivayet edene kadar hafızasında veya kitabında sağlam biçimde koruyabilmesi özelliğidir. (Krş: Erul, “Zabt”, *DİA*, 44/61-62) Adalet ise ravinin günlük hayatında dini sınırlara uygun yaşayan, açıkça günah işlemeyen ve bilhassa yalan söylemeyen bir kişi olması anlamındadır. (Krş: Koçyiğit, *Hadis Istılabları*, s.17-18) Hadis ilminde ravilerin değerlendirdiği “cerh tadil” adlı tenkit sistemi, birisi mesleki yeterliliği diğer ise genel ahlâkî düzeyi ölçen bu iki temel boyutta yürütülmektedir.

٤ فَأَعْلَى مَرَاتِبِ الْمَجْمَعِ عَلَيْهِ:

“مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ.”

أَوْ: “مَنْصُورٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.”

أَوْ: “الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ.”

أَوْ: “أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.”

٥ ثم بعده:

“مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.”

أَوْ: “ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ.”

أَوْ: “ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، وَأَمْثَالِهِ.”

٦ ثم بعده في المرتبة:

“الْلَيْثُ وَزُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ.”

أَوْ: “سِمَاكٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ.”

أَوْ: “أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْبَرَاءِ.”

أَوْ: “الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ”، وَنَحْوُ

ذَلِكَ مِنْ أَفْرَادِ الْبُخَارِيِّ أَوْ مُسْلِمٍ.

- 4 Üzerinde icma edilen aşamaların en üstünü “Mâlik<Nâfi<İbn Ömer” senedir.⁵
- Veya: “Mansûr<İbrahim<Alkame<Abdullah” senedi.
- Veya: “Zührî<Sâlim<Babası” senedi.
- Veya: “Ebû’z-Zinâd<A’rac<Ebû Hüreyre” senedi.
- 5 Bunların ardından “Ma’mer<Hemmâm<Ebû Hüreyre” senedi gelir.
- Veya: “İbn Ebî Arûbe<Katâde<Enes” senedi.
- Veya: “İbn Cüreyc<Atâ<Câbir” ve emsâli senedler.
- 6 Bunların ardındaki seviyede ise “Leys ve Züheyr<Ebû’z-Zübeyr<Câbir” senedi yer alır.
- Veya: “Simâk<İkrime<İbn Abbâs” senedi.
- Veya: “Ebû Bekr b. Ayyâş<Ebû İshâk<Berâ” senedi.
- Veya: “Alâ b. Abdurrahmân<Babası<Ebû Hüreyre” senedi.
- Ayrıca Buhârî ve Müslim’in yer verdiği ve bunlara benzeyen senedler.

5 Örnek verilen senedlerde geçen raviler hakkında detaylı bilgi için bkz: Zehebi, *Mûkiza*, s.24-26. (Muhakkik Ebû Ğudde’nin dipnotları)

٢. الْحَسَنُ

- ٧ وَفِي تَخْرِيرِ مَعْنَاهُ اضْطِرَابٌ. فَقَالَ الْخَطَّابِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ:
هُوَ مَا عُرِفَ مَخْرَجُهُ وَاشْتَهَرَ رِجَالُهُ، وَعَلَيْهِ مَدَارُ أَكْثَرِ الْحَدِيثِ،
وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُهُ أَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ، وَيَسْتَعْمِلُهُ عَامَّةُ الْفُقَهَاءِ.
- وَهَذِهِ عِبَارَةٌ لَيْسَتْ عَلَى صِنَاعَةِ الْحُدُودِ وَالتَّعْرِيفَاتِ، إِذِ
الصَّحِيحُ يَنْطَبِقُ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَيْضًا. لَكِنْ مُرَادُهُ مِمَّا لَمْ يَبْلُغْ دَرَجَةَ
الصَّحِيحِ.
- ٨ فَأَقُولُ: الْحَسَنُ مَا ارْتَقَى عَنْ دَرَجَةِ الضَّعِيفِ، وَلَمْ يَبْلُغْ دَرَجَةَ
الصَّحَّةِ. وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ: الْحَسَنُ مَا سَلِمَ مِنْ ضَعْفِ الرُّوَاةِ.
فَهُوَ حَيْثُ دَاخِلٌ فِي قِسْمِ الصَّحِيحِ.
- وَحَيْثُذُ يَكُونُ الصَّحِيحُ مَرَاتِبَ كَمَا قَدَّمْنَاهُ، وَالْحَسَنُ ذَا رُتْبَةٍ دُونَ
تِلْكَ الْمَرَاتِبِ، فَجَاءَ الْحَسَنُ مَثَلًا فِي آخِرِ مَرَاتِبِ الصَّحِيحِ.
- ٩ وَأَمَّا التِّرْمِذِيُّ فَهُوَ أَوَّلُ مَنْ خَصَّ هَذَا النُّوعَ بِاسْمِ الْحَسَنِ، وَذَكَرَ
أَنَّهُ يُرِيدُ بِهِ: أَنْ يَسْلَمَ رَاوِيهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ مُتَّهَمًا، وَأَنْ يَسْلَمَ مِنْ
الشَّدُودِ، وَأَنْ يُرَوَى نَحْوَهُ مِنْ غَيْرِ وَجْهِ.
- وَهَذَا مُشْكِلٌ أَيْضًا عَلَى مَا يَقُولُ فِيهِ "حَسَنٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ
إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ".

2. HASEN

- 7 Anlamının tespiti sıkıntılıdır. Hattâbî (Allah rahmet eylesin) der ki: “Hasen, çıkış noktası bilinen ve ravileri meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğunluğu bu minvalde nakledilmekte, âlimlerin çoğunluğu bunu kabul etmekte, fakihlerin geneli ise delil olarak kullanmaktadır.”⁶

Bu, sınırlama ve tanımlama tekniklerine uymayan bir ifadedir. Zira bu tarif sahihe de uygundur. Ama elbette kastettiği “sahih seviyesine ulaşmayan rivayetlerden” olmalıdır.

- 8 Ben diyorum ki: “Hasen, zayıf hadis seviyesini aşan ama sahih hadis düzeyine ulaşmayan rivayettir”. İstersen şöyle de diyebilirsin: “Hasen, ravilerin zayıf olması gibi bir kusurdan uzak olan hadistir.” O zaman da sahih hadis kategorisine dâhil olmuş olur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sahih hadisin dereceleri olacak, hasen tüm bu derecelerin altında konumlanacak ve mesela sahih hadis derecelerinin en sonunda gelecektir.

- 9 Tirmizî, bu rivayet türüne “Hasen” ismini özellikle kullanan ilk kişidir. Kendi ifadesine göre, kavramdan kastı şudur: Hadisin ravilerinin yalancılıkla itham edilmemiş olması, hadisin şâz olmaması, benzerinin birden fazla vecihten rivayet edilmesi.⁷

Ancak hakkında “Hasen garibdir; sadece bu vecihten biliyoruz” (حَسَنٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ) dediği rivayetler açısından bu açıklama da problemlidir.

6 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I/6.

7 Tirmizî, *İlel*, s.2060.

١٠ وَقِيلَ: الْحَسَنُ مَا ضَعْفُهُ مُحْتَمَلٌ، وَيَسُوعُ الْعَمَلُ بِهِ.

وَهَذَا أَيْضًا لَيْسَ مَضْبُوطًا بِضَابِطٍ يَتَمَيَّزُ بِهِ "الضَّعْفُ الْمُحْتَمَلُ".

١١ وقال ابن الصَّلَاحِ رَحِمَهُ اللهُ: إِنَّ الْحَسَنَ قِسْمَانِ:

أحدهما: ما لا يَخْلُو سَنَدُهُ مِنْ مُسْتَوِرٍ لَمْ تَحَقِّقْ أَهْلِيَّتَهُ، لَكِنَّهُ غَيْرُ مُغْفَلٍ، وَلَا خَطَأٍ، وَلَا مَتَّهَمٍ، وَيَكُونُ الْمَتْنُ مَعَ ذَلِكَ عُرْفَ مِثْلِهِ أَوْ نَحْوَهُ مِنْ وَجْهِ آخِرٍ اعْتَضَدَ بِهِ.

وثانيهما: أَنْ يَكُونَ رَاوِيَهُ مَشْهُورًا بِالصِّدْقِ وَالْأَمَانَةِ، لَكِنَّهُ لَمْ يَبْلُغْ دَرَجَةَ رِجَالِ الصَّحِيحِ، لِقُصُورِهِ عَنْهُمْ فِي الْحِفْظِ وَالْإِتْقَانِ. وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ يَرْتَفِعُ عَنْ حَالِ مَنْ يُعَدُّ تَفَرُّدُهُ مَنكَرًا، مَعَ عَدَمِ الشَّدُوذِ وَالْعِلَّةِ.

فَهَذَا عَلَيْهِ مُوَاحِدَاتٌ.

وَقَدْ قُلْتُ لَكَ: إِنَّ الْحَسَنَ مَا قَصَرَ سَنَدُهُ قَلِيلًا عَنْ رُتْبَةِ الصَّحِيحِ، وَسَيَظْهَرُ لَكَ بِأَمَثَلَةٍ.

١٢ ثُمَّ لَا تَطْمَعُ بِأَنَّ لِلْحَسَنِ قَاعِدَةً تَنْدَرِجُ كُلَّ الْأَحَادِيثِ الْحَسَنِ فِيهَا، فَأَنَا عَلَى إِيَّاسٍ مِنْ ذَلِكَ. فَكَمْ مِنْ حَدِيثٍ تَرَدَّدَ فِيهِ الْحِفَاطُ، هَلْ هُوَ حَسَنٌ، أَوْ ضَعِيفٌ، أَوْ صَحِيحٌ؟ بَلِ الْحَافِظُ الْوَاحِدُ يَتَغَيَّرُ اجْتِهَادُهُ فِي الْحَدِيثِ الْوَاحِدِ، فَيَوْمًا يَصِفُهُ بِالصِّحَّةِ، وَيَوْمًا يَصِفُهُ بِالْحُسْنِ، وَلَرُبَّمَا اسْتَضَعَفَهُ.

- 10 Şöyle de denilmiştir: “Hasen, zayıflığı dayanılacak ölçüde olan ve kendisiyle amel edilebilen hadistir.” Yine bu ifade de ‘dayanılacak ölçüde zayıflığın’ mahiyetini tayin edecek bir kayıttan yoksundur.
- 11 İbnü’s-Salâh (Allah rahmet eylesin) der ki: “Hasen iki kısımdır: Birisi, senedinde rivayete ehil olduğu kesinleşmemiş mestûr ravi bulunan hadistir. Ancak söz konusu ravi aşırı dalgın, çok hata yapan, yalancılıkla itham edilen bir kişi de değildir. Bununla birlikte metnin aynısının veya benzerinin bir başka vecihten geldiği bilinmekte ve ondan güç almaktadır.

İkincisi ise hadisin ravisinin dürüstlüğü ve güvenilirliğiyle bilinmesi, ancak ezber gücü (hıfz) ve rivayette mükemmellik (itkân) bakımından sahih hadis ravilerinin düzeyine ulaşamamış olmasıdır. Bununla birlikte söz konusu ravi, tek başına kalması münker⁸ sayılan kişilerden üstündür ve hadis şâz ve illetli değildir.”⁹

Bu ifadeler pek çok açıdan tartışılabilir. Nitekim ben sana söylemiştim: Hasen, senedi sahih seviyesinin biraz altında kalan hadistir. Bunu örnekleriyle göreceksin.

- 12 Ayrıca, hasen hadis için geçerli olacak ve bütün hasenlerin bünyesinde toplanabileceği bir ana kuralın varlığını hiç umma. Çünkü ben bundan ümidimi kesmiş durumdayım. Öyle ya, hadis hafızlarının hasen mi, zayıf mı yoksa sahih mi diye tereddüde düştüğü nice hadisler vardır. Hatta aynı hadis hafızının aynı hadis hakkındaki değerlendirmesi bile değişebilir. Bir gün sahih olarak niteler, bir gün hasen olarak... Ve belki de zayıf olduğunu belirtir.

8 Bilindiği gibi, zayıf ravinin kendisinden daha iyi durumdaki raviye aykırı rivayet ettiği hadise münker, ters düştüğü rivayete ise maruf adı verilmektedir. (Aydınlı, *Hadis İstıbları*, s.210) Dolayısıyla İbnü’s-Salâh’ın ifadesi “hasen hadisin senedinde aşırı zayıf bir ravinin bulunmayacağı” şeklinde anlaşılabilir.

9 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadis*, s.31-32.

وَهَذَا حَقٌّ، فَإِنَّ الْحَدِيثَ الْحَسَنَ يَسْتَضَعِفُهُ الْحَافِظُ عَنْ أَنْ يُرْقِيَهُ
إِلَى رُتْبَةِ الصَّحِيحِ، فَبِهَذَا الْإِعْتِبَارِ فِيهِ ضَعْفٌ مَا، إِذِ الْحَسَنُ لَا
يَنْفَكُ عَنْ ضَعْفٍ مَا، وَلَوْ انْفَكَّ عَنْ ذَلِكَ لَصَحَّ بِاتِّفَاقٍ.

۱۳ وَقَوْلُ التِّرْمِذِيِّ ”هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ“ عَلَيْهِ إِشْكَالٌ، بِأَنَّ
الْحَسَنَ قَاصِرٌ عَنِ الصَّحِيحِ، فَفِي الْجَمْعِ بَيْنَ السَّمْتَيْنِ لِلْحَدِيثِ
وَاحِدٍ مُجَادِزَةٍ.

وَأُجِيبُ عَنْ هَذَا بِشَيْءٍ لَا يَنْهَضُ أَبَدًا، وَهُوَ أَنَّ ذَلِكَ رَاجِعٌ
إِلَى الْإِسْنَادِ، فَيَكُونُ قَدْ رُوِيَ بِإِسْنَادٍ حَسَنٍ، وَيُؤَسِّدُ صَحِيحٌ.
وَحَيْثُ لَوْ قِيلَ ”حَسَنٌ صَحِيحٌ“ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ“
لَبْطَلَ هَذَا الْجَوَابُ.

وَحَقِيقَةُ ذَلِكَ -أَنْ لَوْ كَانَ كَذَلِكَ- أَنْ يُقَالَ ”حَدِيثٌ حَسَنٌ
وَصَحِيحٌ“. فَكَيْفَ الْعَمَلُ فِي حَدِيثٍ يَقُولُ فِيهِ ”حَسَنٌ صَحِيحٌ“
لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ“؟ فَهَذَا يُبْطِلُ قَوْلَ مَنْ قَالَ: أَنْ يَكُونَ
ذَلِكَ بِإِسْنَادَيْنِ.

Bu gerçekçidir. Çünkü hadis hafızı, hasen hadisin sahih mertebesine yükselmeye gücü yetmeyecek ölçüde zayıf olduğunu belirtmiş olmaktadır. Bu itibarla, hasende bir tür zayıflık bulunmakta, herhangi bir tarzda zayıf olmaktan kurtulamamaktadır. Zaten bundan kurtulabilseydi ittifakla sahih hâle gelirdi.

- 13 Tirmizi'nin "Bu, hasen sahih bir hadistir" (هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ) (صَحِيحُ) ifadesi de problemlidir.

Zira hasen, sahihe göre eksik ve yetersizdir. Dolayısıyla tek bir hadis için iki farklı sıfatı bir araya getirmek çelişkidir.

Bu soruna asla doğru sayılamayacak bir söylemle cevap verilmektedir. Söylem şudur: "Konu isnad ile ilgilidir. Burada hadis, birisi hasen diğeri sahih olan iki ayrı isnadla rivayet edilmiştir."

O vakit, "Hasen sahihtir; sadece bu vecihten biliyoruz" (حَسَنٌ صَحِيحٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ) denildiğinde bu cevap boşa çıkacaktır. Hâlbuki –eğer durum böyleyse– işin hakikatine uygun olan "Hasen ve sahih bir hadistir" (حَدِيثٌ حَسَنٌ وَصَحِيحٌ) denilmesidir. Yoksa "Hasen sahihtir; sadece bu vecihten biliyoruz" dediği bir hadis konusunda nasıl davranılabilir ki? Neticede bu, "Mesele iki isnaddan kaynaklanıyor" diyenlerin söylemini boşa çıkarmaktadır.

١٤ وَيَسُوعُ أَنْ يَكُونَ مُرَادُهُ بِالْحَسَنِ الْمَعْنَى اللَّغَوِيَّ، لَا الْأَصْطِلَاحِيَّ. وَهُوَ إِقْبَالُ النَّفْسِ وَإِضْغَاءُ الْأَسْمَاعِ إِلَى حُسْنٍ مَتْنِهِ، وَجَزَالَةُ لَفْظِهِ، وَمَا فِيهِ مِنَ الثَّوَابِ وَالْخَيْرِ، فَكَثِيرٌ مِنَ الْمَتُونِ النَّبَوِيَّةِ بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ.

قَالَ شَيْخُنَا ابْنُ وَهْبٍ: فَعَلَى هَذَا يُلْزَمُ إِطْلَاقُ الْحَسَنِ عَلَى بَعْضِ "الْمَوْضُوعَاتِ"، وَلَا قَائِلَ بِهَذَا.

١٥ ثُمَّ قَالَ: فَأَقُولُ: لَا يُشْتَرَطُ فِي الْحَسَنِ قَيْدُ الْقُصُورِ عَنِ الصَّحِيحِ، وَإِنَّمَا جَاءَ الْقُصُورُ إِذَا اقْتَصَرَ عَلَى "حَدِيثٍ حَسَنٍ"، فَالْقُصُورُ يَأْتِيهِ مِنْ قَيْدِ الْإِقْتِصَارِ، لَا مِنْ حَيْثُ حَقِيقَتُهُ وَذَاتُهُ.

ثُمَّ قَالَ: فَلِلرُّوَاةِ صِفَاتٌ تَقْتَضِي قَبُولَ الرِّوَايَةِ، وَلِتِلْكَ الصِّفَاتِ دَرَجَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ، كَالْتِحْقُظِ، وَالْحِفْظِ، وَالْإِتْقَانِ.

فَوُجُودُ الدَّرَجَةِ الدُّنْيَا كَالصِّدْقِ مَثَلًا وَعَدَمُ التُّهْمَةِ، لَا يُنَافِيهِ وُجُودُ مَا هُوَ أَعْلَى مِنْهُ مِنَ الْإِتْقَانِ وَالْحِفْظِ. فَإِذَا وَجِدْتَ الدَّرَجَةَ الْعُلْيَا، لَمْ يُنَافِ ذَلِكَ وُجُودُ الدُّنْيَا، كَالْحِفْظِ مَعَ الصِّدْقِ. فَصَحَّ أَنْ يُقَالَ "حَسَنٌ" بِاعْتِبَارِ الدُّنْيَا، "صَحِيحٌ" بِاعْتِبَارِ الْعُلْيَا.

- 14 Hasenden kastının terim değil sözlük anlamı olması da mümkündür. Bir hadisin, metninin güzelliğiyle, ifadelerinin akıcılığıyla, içerdiği sevap ve hayır motifleriyle canların teveccühünü, kulakların ilgisini çekmesi ki, nebevî metinlerin pek çoğu bu mahiyettedir.

İbn Vehb hocamız¹⁰ der ki: “Buna göre hasen kavramının bazı uydurmalar için de kullanılması gerekir ki, bunu dile getiren hiç kimse yoktur.”¹¹

- 15 Ardından şöyle der: “Ben diyorum ki: Hasende sahihten geri kalmak şart koşulmamakta, sadece ‘Hasen bir hadistir’ (حَدِيثٌ حَسَنٌ) ifadesiyle yetinildiğinde bu fark ortaya çıkmaktadır. Yetersizlik, hadisin gerçekliğinde ve kendisinde değil, hasen kaydıyla yetinilmesinde gündeme gelir.”¹²

Sonra şöyle devam eder: “Ravilerin, rivayetlerin kabulünü gerektiren özellikleri vardır. Bu özelliklerin her biri kendi içinde birbirinden üstün seviyeler barındırır; teyakkuz, hıfz ve itkân gibi. Mesela bir ravide itkân ve hıfz gibi üst düzey özelliklerin bulunması, en alt düzeyde dürüstlük ve yalancılıkla itham edilmeme hâlini ortadan kaldırmaz. Üst düzey özellik bulunduğunda bu, düşük özelliğin bulunmasına engel değildir; tıpkı dürüstlikle beraber hıfzın varlığı gibi. O halde düşük özellik itibarıyla ‘hasen’ denilip üstün özellik itibarıyla ‘sahih’ denilmesi doğru olur.

10 Zehebî'nin İbn Vehb ismiyle işaret ettiği hocası, Mısırlı meşhur hadis âlimi İbn Dakik el-İd'dir (702/1303). Ahkâm hadisleri üzerindeki çalışmaları ve özellikle *el-İlmâm fi Ehâdisi'l-Abkâm* adlı eseriyle tanınan İbn Dakik el-İd'in hadis usûlü kitabı *el-İktirâh fi Beyâni'l-İstılâh*, Zehebî'nin *Mükîza'sına* temel teşkil etmiştir. Hayatı ve *İktirâh* adlı eseri hakkında detaylı bilgi için bkz: Yıldırım, *İbn Dakik el-İd*, s.48-78, 83-84, 92-95.

11 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.241.

12 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.243-244.

وَيَلْزَمُ عَلَى ذَلِكَ أَنْ يَكُونَ كُلُّ صَحِيحٍ حَسَنًا، فَيُلْتَزَمُ ذَلِكَ، وَعَلَيْهِ عِبَارَاتُ الْمُتَقَدِّمِينَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ يَقُولُونَ فِيمَا صَحَّ: ”هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ“.

١٦ قُلْتُ: فَأَعْلَى مَرَاتِبِ الْحَسَنِ: ”بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ“.

و”عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جدِّه“.

و”مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ“.

و”ابنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التِّيمِيِّ“، وأمثال ذلك.

وهو قسم متجاذب بين الصحة والحسن، فَإِنَّ عِدَّةً مِنَ الْحُفَظِ يُصَحِّحُونَ هَذِهِ الطُّرُقَ، وَيُنْعَتُونَهَا بِأَنَّهَا مِنْ أَدْنَى مَرَاتِبِ الصَّحِيحِ.

١٧ ثُمَّ بَعْدَ ذَلِكَ أُمُثَلَةٌ كَثِيرَةٌ يُتَنَازَعُ فِيهَا، بَعْضُهُمْ يُحَسِّنُونَهَا، وَآخَرُونَ يُضَعِّفُونَهَا، كَحَدِيثِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، وَحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، وَخُصَيْفِ، وَدَرَّاجِ أَبِي السَّنَحِ، وَخَلْقِ سِوَاهُمْ.

Buna göre her sahih hadisin hasen olması gerekir. Bu dikkate alınmalıdır; zira ilk dönem âlimlerinin yazılı metinleri bu esasa uygundur. Sahih olan hadis için bazen ‘Bu, hasen bir hadistir’ (هذا حديث حسن) dedikleri olabiliyor.”¹³

16 Derim ki: Hasen kategorisinde en üstün senedler şunlardır:

“Behz b. Hakîm<Babası<Dedesı” senedi;

“Amr b. Şuayb<Babası<Dedesı” senedi;

“Muhammed b. Amr<Ebû Seleme<Ebû Hüreyre” senedi;

“İbn İshâk<Muhammed b. İbrahim et-Teymî” senedi ve benzerleri.

Bunlar sahihlik ve hasenlik arasında gidip gelen bir bölümü oluşturur. Çünkü pek çok hadis hafızı bu tarikleri sahih görürler ve “sahih senedlerin en alt tabakası” olarak nitelendirirler.

17 Bunların ötesinde tartışmalı olan ve kimilerinin hasen saydığı kimilerinin ise zayıf gördüğü çok sayıda örnek vardır. Hâris b. Abdullah’ın, Âsım b. Damre’nin, Haccâc b. Artât’ın, Husayf’ın, Derrâc Ebû’s-Semh’in ve bunların dışında büyük bir kesimin hadisleri böyledir.

13 İbn Dakık el-İd, *İktirâh*, s.244-245.

٣. الضَّعِيفُ

١٨ مَا نَقَصَ عَنْ دَرَجَةِ الْحَسَنِ قَلِيلًا.

وَمِنْ ثَمَّ تُرَدَّدُ فِي حَدِيثِ أَنَسٍ، هَلْ بَلَغَ حَدِيثُهُمْ إِلَى دَرَجَةِ الْحَسَنِ أَمْ لَا؟
بَلَا يَبْ، فَخَلَقَ كَثِيرٌ مِنَ الْمُتَوَسِّطِينَ فِي الرِّوَايَةِ بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ. فَأَخِرُ
مَرَاتِبِ الْحَسَنِ هِيَ أَوَّلُ مَرَاتِبِ الضَّعِيفِ.

أَعْنِي: الضَّعِيفَ الَّذِي فِي "السَّنَنِ" وَفِي كُتُبِ الْفُقَهَاءِ، وَرَوَاتُهُ لَيْسُوا
بِالْمُتْرُوكِينَ، كَابْنِ لَهْيَعَةَ، وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ بْنِ أَسْلَمَ، وَأَبِي بَكْرٍ
بْنِ أَبِي مَرْيَمَ الْحَمَصِيِّ، وَفَرَجِ بْنِ فَضَالَةَ، وَرِشْدِينَ، وَخَلَقَ كَثِيرٌ.

٤. الْمَطْرُوحُ

١٩ مَا انْحَطَّ عَنْ رُتْبَةِ الضَّعِيفِ.

وَيُرَوَّى فِي بَعْضِ الْمَسَانِيدِ الطَّوَالِ وَفِي الْأَجْزَاءِ، بَلْ وَفِي "سُنَنِ بْنِ
مَاجَةَ" وَ"جَامِعِ أَبِي عَيْسَى".

مِثْلُ "عَمْرِو بْنِ شَمِرٍ، عَنْ جَابِرِ الْجُعْفِيِّ، عَنْ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ".
وَكُ"صَدَقَةَ الدَّقِيقِيِّ، عَنْ فَرْقَدِ السَّخِيِّ، عَنْ مَرْثَةِ الطَّيِّبِ، عَنْ أَبِي
بَكْرٍ".

و"جُوَيْرٍ، عَنْ الضُّحَّاكِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ".

و"حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْعَدَنِيِّ، عَنْ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ".

وَأَشْبَاهُ ذَلِكَ مِنَ الْمُتْرُوكِينَ وَالْهَلَكَى، وَبَعْضُهُمْ أَفْضَلُ مِنْ بَعْضٍ.

3. ZAYİF

18 Hasen hadisten biraz daha düşük derecedeki hadistir.

Buradan hareketle bazı kişilerin hadisleri hakkında “Acaba bu hadisler hasen seviyesine ulaşıyor mu ulaşmıyor mu?” diye tereddüde düşülmüştür. Kuşkusuz, orta düzeydeki raviler arasında büyük bir kesim bu konumdadır. Kısacası, hasen hadis mertebelerinin sonuncusu, zayıfın ilk basamağıdır.

Bunu söylerken, *Sünen*’lerdeki ve fukahânın kitaplarındaki “ravileri metruk olmayan” zayıf rivayetleri kastediyorum. İbn Lehi’ a gibi, Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem, Ebû Bekr b. Ebî Meryem el-Hımsî, Ferac b. Fedâle ve Rişdîn gibi pek çok isim buna örnek verilebilir.

4. MATRÛH

19 Zayıftan daha düşük seviyede yer alan hadistir.

Bazı kapsamlı *Müsned*’lerde ve hadis cüzlerinde rivayet edilen bu hadisler, İbn Mâce’nin *Sünen*’i ve Ebû İsrâ’ın *Câmiî*’nde bile nakledilmiştir. Şu isnadlar misal teşkil eder:

“Amr b. Şemir<Câbir el-Cu’fî<Hâris<Alî”;

“Sadaka ed-Dakîkî < Ferkad es-Sebehî < Murra et-Tayyib < Ebû Bekr”;

“Cüveybir<Dahhâk<İbn Abbâs”;

“Hafs b. Ömer el-Adenî<Hakem b. Ebân<İkrime”.

Terkedilmiş ve yüzüne bakılmayan ravilerden oluşan bu isnadların başka benzerleri de vardır ve kendi içinde bir bölümü diğerine göre daha iyi durumdadır.

٥. الْمَوْضُوعُ

٢٠ مَا كَانَ مِنْهُ مُخَالِفًا لِلْقَوَاعِدِ، وَرَأَوِيهِ كَذَابًا، كَالْأَرْبَعِينَ الْوَدْعَانِيَّةِ، وَكُنْخَةَ عَلِيٍّ الرِّضَا الْمَكْذُوبَةَ عَلَيْهِ.

٢١ وَهُوَ مَرَاتِبٌ، مِنْهُ:

مَا اتَّفَقُوا عَلَى أَنَّهُ كَذِبٌ. وَيُعْرَفُ ذَلِكَ بِإِقْرَارِ وَاضِعِهِ، وَبِتَجَرِبَةِ الْكَذِبِ مِنْهُ، وَنَحْوِ ذَلِكَ.

وَمِنْهُ: مَا الْأَكْثَرُونَ عَلَى أَنَّهُ مَوْضُوعٌ، وَالْآخَرُونَ يَقُولُونَ: هُوَ حَدِيثٌ سَاقِطٌ مَطْرُوحٌ، وَلَا نَجْمُ أَنْ نُسَمِّيَهُ مَوْضُوعًا.

وَمِنْهُ: مَا الْجُمْهُورُ عَلَى وَهْنِهِ وَسُقُوطِهِ، وَالْبَعْضُ عَلَى أَنَّهُ كَذِبٌ.

٢٢ وَلَهُمْ فِي نَقْدِ ذَلِكَ طُرُقٌ مُتَعَدِّدَةٌ، وَإِدْرَاكُ قَوِيٍّ تَضِيقُ عَنْهُ عِبَارَاتُهُمْ، مِنْ جِنْسِ مَا يُؤْتَاهُ الصَّيْرِفِيُّ الْجِهْدُ فِي نَقْدِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، أَوِ الْجَوْهَرِيُّ لِنَقْدِ الْجَوَاهِرِ وَالْفُصُوصِ لِتَقْوِيمِهَا.

5. MEVZÛ

20 Metni dini prensiplere aykırı, ravisi yalancı olan rivayettir. El-Erba'ın el-Ved'âniyye¹⁴ ve Ali er-Rızâ'ya isnad edilen uydurma nüsha gibi.

21 Mevzu hadisin farklı kategorileri vardır.

Bazılarının yalan olduğu üzerinde hadisçiler ittifak etmişlerdir. Bu durum ya rivayeti uyduranın itirafıyla, ya daha önce yalan söylediğinin bilinmesiyle veya benzer bir yolla olur.

Bazıları hakkında çoğunluk “uydurma” derken, “perişan ve kenara atılmış bir rivayettir; ama buna uydurma bile diyemeyiz” diyen başkaları da vardır.

Bazılarının ise son derece yetersiz ve perişan olduğu cumhur tarafından belirtilirken, bir kısım hadisçiler uydurma olduğu kanaatindedir.

22 Bu tür rivayetlerin tenkidinde hadisçilerin farklı yöntemleri ve “kullandıkları ifadelerin anlatmakta aciz kaldığı” sapasağlam bir anlayışları söz konusudur. Bu, usta sarrafa altın ve gümüşü; mücevheratçıya da değerli mücevherleri ve yüzük taşlarını tahlil etme noktasında bahsedilen yetenekle aynı cinstendir.

14 Öğüt içerikli ve bir kısmı filozoflara ait sözlerin kırk hadis formunda düzenlendiği bir risaledir. Aslen bir başka yalancı tarafından üretilmişse de, 473/1080'de Bağdat'a getirip tanıtımını yapan “Musul Kadısı” İbn Ved'ân'ın (494/1100) eliyle ün kazanmış ve ona nispet edilmiştir. Zehebî'nin “Meşhur olduğu için burada yer verdim; yoksa sika olmadığını ve güvenilecek bir tarafının bulunmadığını *Mizân*'da belirtmiş bulunuyorum” dediği (*Siyer*, XIX/165) İbn Ved'ân ve uydurma nüshası hakkında detaylı bilgi için bkz: Âşıkkutlu, *İbn Ved'ân*, XX/440-441; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XVII/71.

فَلِكَثْرَةِ مُمَارَسَتِهِمْ لِلأَلْفَاظِ النَّبَوِيَّةِ، إِذَا جَاءَهُمْ لَفْظُ رَكِيكٍ،
أَعْنِي مُخَالَفًا لِلْقَوَاعِدِ، أَوْ فِيهِ الْمَجَازَفَةُ فِي التَّرْغِيبِ وَالتَّرْهِيبِ،
أَوْ الْفَضَائِلِ، وَكَانَ بِإِسْنَادٍ مُظْلِمٍ، أَوْ إِسْنَادٍ مُضِيٍّ كَالشَّمْسِ فِي
أَثْنَائِهِ رَجُلٌ كَذَّابٌ أَوْ وَضَاعٌ: فَيَحْكُمُونَ بِأَنَّ هَذَا مُخْتَلَقٌ، مَا قَالَهُ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَتَوَاطَأُ أَقْوَالُهُمْ فِيهِ عَلَى شَيْءٍ
وَاحِدٍ.

۲۳ وَقَالَ شَيْخُنَا ابْنُ دَقِيقِ الْعَبِيدِ: إِقْرَارُ الرَّاوي بِالْوَضْعِ، فِي رَدِّهِ،
لَيْسَ بِقَاطِعٍ فِي كَوْنِهِ مَوْضُوعًا، لِجَوَازِ أَنْ يَكْذِبَ فِي الْإِقْرَارِ.

قُلْتُ: هَذَا فِيهِ بَعْضُ مَا فِيهِ، وَنَحْنُ لَوْ افْتَحْنَا بَابَ التَّجْوِيزِ
وَالِإِحْتِمَالِ الْبَعِيدِ، لَوَقَعْنَا فِي الْوَسْوَاسَةِ وَالسَّفْسَاطَةِ!

نعم، كثير من الأحاديث التي وُسِّمَتْ بالوضع، لا دليل على
وضعها. كما أن كثيرًا من الموضوعات لا نرتاب في كونها
موضوعة.

Hadisçiler nebevî ifadelerle çokça meşgul oldukları için, önerilerine basit, yani dini prensiplere aykırı, terğîb-terhîb veya fezâil konusunda kolaya kaçan bir ifade geldiğinde, isnadı kapkaranlık da olsa, güneş gibi aydınlık ama içinde bir yalancı veya uydurmacı bulunuyor da olsa, bunun Resûlul-lâh'ın (sav) söylemediği ve sonradan üretilmiş bir söz olduğuna hükmederler. Böyle bir rivayet hususunda hadisçilerin açıklamaları tek bir merkezde toplanır.

- 23 Hocamız İbn Dakîk el-İd der ki: “Bir rivayetin mevzu olduğunu ravinin verdiği cevapta itiraf etmesi, o sözün uydurma olduğunu kesin olarak ortaya koymaz. Çünkü o yalancı ravi, bu itirafında da yalan söylemiş olabilir.”¹⁵

Şöyle derim: Bu görüşün tartışılabilir yönleri vardır. Çünkü biz “olabilme” esasına dayalı uzak ihtimallerin kapısını bir açarsak, vesvese ve safsatanın tam ortasına düşeriz!

Evet; “mevzu” diye damgalanmış pek çok hadisin uydurma olduğuna dair hiçbir delil bulunmayabilir.¹⁶ Nitekim biz, uydurma hadislerin pek çoğunun mevzu olduğunda da hiçbir şüphe taşımamaktayız.

15 İbn Dakîk el-İd, *İktirâb*, s.315-316.

16 Nadir örnekler özelinde tutarlı sayılabilecek bu cümle, içerdiği “pek çok” ifadesi açısından açıklanmaya muhtaçtır. Bu noktada Ebu Ğudde’nin “Şayet müellifin ifadesinde tam olarak böyleyse” kaydını düşen ve cümlenin verdiği hükmü tartışmaya açan dipnotuna (*Mükîza*, s.38) katılıyoruz.

٦. الْمُرْسَلُ

٢٤ عَلَّمَ عَلَى مَا سَقَطَ ذَكَرُ الصَّحَابِيِّ مِنْ إِسْنَادِهِ، فَيَقُولُ التَّابِعِيُّ:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

٢٥ وَيَقَعُ فِي الْمَرَايِلِ الْأَنْوَاعُ الْخَمْسَةُ الْمَاضِيَةُ. فَمِنْ صَحَاحِ
الْمَرَايِلِ: مَرْسَلُ سَعِيدِ بْنِ الْمَيْبِ. وَمُرْسَلُ مَنْرُوقٍ، وَمُرْسَلُ
الصَّنَابِيحِيِّ، وَمُرْسَلُ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، وَنَحْوُ ذَلِكَ.
فَإِنَّ الْمُرْسَلَ إِذَا صَحَّ إِلَى تَابِعِيٍّ كَبِيرٍ، فَهُوَ حُجَّةٌ عِنْدَ خَلْقٍ مِنَ
الْفُقَهَاءِ.

فَإِنْ كَانَ فِي الرُّوَاةِ ضَعِيفٌ إِلَى مِثْلِ ابْنِ الْمَيْبِ، ضَعُفَ
الْحَدِيثُ مِنْ قَبْلِ ذَلِكَ الرَّجُلِ. وَإِنْ كَانَ مَثْرُوكًا، أَوْ سَاقِطًا:
وَهَذَا الْحَدِيثُ وَطَرَحَ.

وَيُوجَدُ فِي الْمَرَايِلِ مَوْضُوعَاتٌ.

نَعَمْ، وَإِنْ صَحَّ الْإِسْنَادُ إِلَى تَابِعِيٍّ مُتَوَسِّطِ الطَّبَقَةِ، كَمَرَايِلِ
مُجَاهِدٍ، وَإِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، فَهُوَ مُرْسَلٌ جَيِّدٌ، لَا بَأْسَ بِهِ، يَقْبَلُهُ
قَوْمٌ وَيَرُدُّهُ آخَرُونَ.

٢٦ وَمِنْ أَوْهَى الْمَرَايِلِ عِنْدَهُمْ: مَرَايِلُ الْحَسَنِ.

6. MÜRSEL

- 24 İsnadından sahabi ismi düşen rivayetlere yönelik bir adlandırma dır. Bu durumda tâbiî ravi “Resûlullâh (sav) buyurdu ki” demiş olur.
- 25 Daha önce geçen beş hadis çeşidi de mürselerde gerçekleşebilir. Bu bağlamda sahih olan mürseler arasında Sa’id ibnû’l-Müseyyeb, Mesrûk, Sunâbihî, Kays b. Ebî Hâzim ve benzerlerinin mürseleri sayılabilir. Zira mürsel rivayetin isnadı bir büyük tâbiîye kadar sahih olarak ulaşıyorsa, bu hadis bir kısım fukahâya göre hüccettir.¹⁷

Eğer isnadın İbnü’l-Müseyyeb düzeyinde bir kişiye ulaşana kadarki bölümünde zayıf ravi varsa, bu şahıs yüzünden hadis zayıf hale gelir. Şayet bu şahıs terkedilmiş veya bir kenara bırakılmış bir isimse, o zaman rivayet de iyice güçsüzleşir ve bir kenara atılır.

Mürseler arasında uydurma olanlar da bulunmaktadır.

Evet; isnadın orta düzeyde bir tâbiîye kadar sahih olarak ulaşması durumunda -ki Mücâhid, İbrahim¹⁸ ve Şa’bî’nin mürseleri böyledir- bu iyi bir mürseldir, alınmasında beis yoktur. Bu tür rivayetleri bir kesim kabul ederken, diğer bir kesim reddetmektedir.

- 26 Hadisçiler nezdinde en güçsüz mürselerden birisi Hasan’ın mürselleridir.

17 Mürsel hadis ve delil değeri konusunda detaylı bilgi için bkz: Polat, *Mürsel Hadisler*, s.105-159.

18 Hadis kaynaklarında mutlak olarak zikredildiğinde “İbrahim” ismiyle kastedilen Küfeli ilim adamı İbrahim en-Neha’îdir (96/714). Kezâ müteakip paragraftaki “Hasen” isminden kasıt da Hasan-ı Basrî (110/728) olmaktadır.

وَأَوْهَى مِنْ ذَلِكَ: مَرَايِلُ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ، وَحُمَيْدِ الطَّوِيلِ،
مِنْ صِغَارِ التَّابِعِينَ.

وَعَالِبُ الْمُحَقِّقِينَ يُعَدُّونَ مَرَايِلَ هَؤُلَاءِ مُعْضَلَاتٍ وَمُنْقَطِعَاتٍ،
فَإِنَّ غَالِبَ رَوَايَاتِ هَؤُلَاءِ عَنْ تَابِعِيٍّ كَبِيرٍ، عَنْ صَحَابِيٍّ، فَالْظَّنُّ
بِمُرْسَلِهِ أَنَّهُ أَسْقَطَ مِنْ إِسْنَادِهِ اثْنَيْنِ.

٧. الْمُعْضَلُ

٢٧ هُوَ مَا سَقَطَ مِنْ إِسْنَادِهِ اثْنَانِ فَصَاعِدًا. وَكَذَلِكَ:

٨. الْمُنْقَطِعُ

٢٨ فَهَذَا النَّوعُ قَلٌّ مِمَّنْ احْتَجَّ بِهِ.

وَأَجُودُ ذَلِكَ مَا قَالَ فِيهِ مَالِكٌ: بَلَّغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَذَا وَكَذَا. فَإِنَّ مَالِكًا مَتَّبَعَتْ، فَلَعَلَّ بَلَاغَاتِهِ
أَقْوَى مِنْ مَرَايِلِ مِثْلِ حُمَيْدٍ، وَقَتَادَةَ.

Bundan daha güçsüzü ise, Zühri, Katâde ve Humeyd et-Tavîl gibi tâbiînin küçüklerinden gelen mürsellerdir. Mu-hakkiklerin büyük bölümü bu isimlerin mürsellerini mu'dal ve munkatı sayarlar. Çünkü söz konusu ravilerin rivayetleri ağırlıkla “Büyük tâbiî<sahâbî” kanalıyladır. Dolayısıyla ra-vinin, mürselinin senedinden iki kişiyi birden düşürdüğü varsayılmaktadır.

7. MU'DAL

27 İsnadından iki veya daha fazla ravi düşen hadistir.

8. MUNKATI

28 Mu'dal ile aynı şekildedir.¹⁹ Munkatı türü rivayetleri delil olarak kullanan çok azdır.

Bu tarz kullanımların en niteliklisi, Mâlik'in “Resûlullâh'ın (sav) şöyle buyurduğu bana ulaştı” بَلَّغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى dediği yerlerdir. Çünkü Mâlik, emin olmadan konuşmayan birisidir. Onun belâğ tarzı ifa-deleri belki Humeyd ve Katâde gibi isimlerin mürsellerin-den bile güçlüdür.²⁰

19 Munkatı hadisin tarifinde genellikle esas alınan görüş “Senedi herhangi bir şekilde kopuk olan hadis” şeklindedir (Nevevî, *Takrîb*, s.10). Bu ifadenin ravi sayısına dair sınırlama içermediği görülmektedir. Dolayısıyla munkatı kavramı mudale göre daha kapsamlı olup, her mudal aynı zamanda munkatı olmakta, fakat bu hükmün tersi doğrulanamamaktadır.

20 İmâm Mâlik'in vefatı 179/796 yılıdır ve dönem itibarı ile Hz. Peygambere (sav) ulaşabilmek için birisi sahâbi diğeri tabîî olmak üzere en az iki raviye ihtiyaç duy-maktadır. Doğrudan yaptığı ve “belâğ” adıyla anılan bu tarz rivayetlerin mudal sa-yılmasının nedeni budur. Öte yandan, Katâde'nin 117/735, Humeyd et-Tavîl'in ise 143/760 senesinde vefat ettiği düşünüldüğünde İmâm Mâlik'in belâğ rivayetlerinin onların mürsellerine tercih edilmesinin önemi ortaya çıkacaktır.

٩. المَوْقُوفُ

٢٩ هُوَ مَا أُسْنِدَ إِلَى صَحَابِيٍّ مِنْ قَوْلِهِ أَوْ فِعْلِهِ. وَمُقَابِلُهُ:

١٠. المَرْفُوعُ

٣٠ وَهُوَ مَا نُسِبَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ قَوْلِهِ أَوْ فِعْلِهِ.

١١. الْمُتَّصِلُ

٣١ مَا اتَّصَلَ سَنَدُهُ، وَسَلِمَ مِنَ الانْقِطَاعِ، وَيَصْدُقُ ذَلِكَ عَلَى المَرْفُوعِ وَالْمَوْقُوفِ.

٢١. الْمُسْنَدُ

٣٢ هُوَ مَا اتَّصَلَ سَنَدُهُ بِذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

وَقِيلَ: يَدْخُلُ فِي الْمُسْنَدِ كُلُّ مَا ذُكِرَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِنْ كَانَ فِي أَثْنَاءِ سَنَدِهِ انْقِطَاعٌ.

٣١. الشَّاذُّ

٣٣ هُوَ مَا خَالَفَ رَأْيَ الثِّقَاتِ، أَوْ مَا انْفَرَدَ بِهِ مَنْ لَا يَحْتَمِلُ حَالَهُ قَبُولَ تَفَرُّدِهِ.

9. MEVKÛF

- 29 Bir sahabiye kendi sözü veya davranışı olarak isnad edilen bilgidir.

10. MERFÛ

- 30 Mevkûfun mukabilidir. Hz. Peygambere (sav) kendi sözü ve davranışı olarak nispet edilen bilgidir.

11. MUTTASIL

- 31 Senedi eksiksiz ve kopukluktan (inkıtâ) uzak olan hadistir. Bu kullanım merfû ve mevkuf için geçerlidir.

12. MÛSNED

- 32 Senedi, içinde Hz. Peygamberin (sav) ismi de geçecek şekilde muttasıl olan hadistir.

Hz. Peygamber'in (sav) isminin zikredildiği her hadisin -senedinde kopukluk olsa bile- mûsned kapsamına gireceği de söylenmiştir.

13. ŞÂZ

- 33 Ravisi, güvenilir ravilere muhalefet eden hadistir. Yahut: Tek başına kalması kabul edilebilecek durumda olmayan birisinin infirad²¹ ettiği hadistir.

21 İnfirad/teferrüd: Bir ravinin herhangi bir hadisin rivayetinde yalnız kalması, o hadisi kendisinden başka rivayet eden bir ravinin bulunmaması anlamındadır.

٤١. الْمُنْكَرُ

٣٤ وَهُوَ مَا انفَرَدَ الرَّاوي الضَّعِيفُ بِهِ، وَقَدْ يُعَدُّ مُفْرَدُ الصَّدُوقِ مُنْكَرًا.

٥١. الْغَرِيبُ

٣٥ ضِدُّ الْمَشْهُورِ. فَتَارَةً تَرْجِعُ غَرَابَتُهُ إِلَى الْمَتْنِ، وَتَارَةً إِلَى السَّنَدِ. وَالْغَرِيبُ صَادِقٌ عَلَى مَا صَحَّ، وَعَلَى مَا لَمْ يَصِحَّ.

٣٦ وَالتَّفَرُّدُ يَكُونُ لِمَا انفَرَدَ بِهِ الرَّاوي إِسْنَادًا أَوْ مَتْنًا، وَيَكُونُ لِمَا تَفَرَّدَ بِهِ عَنْ شَيْخٍ مُعَيَّنٍ، كَمَا يُقَالُ: "لَمْ يَرْوِهِ عَنْ سُفْيَانَ إِلَّا ابْنُ مَهْدِيٍّ"، وَ"لَمْ يَرْوِهِ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ إِلَّا ابْنُ الْمُبَارَكِ".

٦١. الْمُسْلَسِلُ

٣٧ مَا كَانَ سَنَدُهُ عَلَى صِفَةٍ وَاحِدَةٍ فِي طَبَقَاتِهِ. كَمَا سُلِّلَ بِـ "سَمِعْتُ"، أَوْ كَمَا سُلِّلَ بِالْأَوَّلِيَّةِ إِلَى سُفْيَانَ.

٣٨ وَعَامَّةُ الْمَسَلَّاتِ وَاهِيَّةٌ، وَأَكْثَرُهَا بَاطِلَةٌ، لِكَذِبِ رَوَاتِهَا. وَأَقْوَاهَا: الْمَسَلُّ بِقِرَاءَةِ سُورَةِ الصَّفِّ، وَالْمَسَلُّ بِاللِّمَشْقِيِّينَ، وَالْمَسَلُّ بِالْمُضَرِّيِّينَ، وَالْمَسَلُّ بِالْمَحْمَدِيِّينَ إِلَى ابْنِ شِهَابٍ.

14. MÜNKER

- 34 Zayıf ravinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Sadûk²² ravinin inîrad ettiği hadis de bazen münker sayılabilmektedir.

15. GARİB

- 35 Meşhurun zıddıdır. Hadis bazen metni bazen de senedi bakımından garib olur. Garib ismi, sahih olan hadisler için de sahih olmayan hadisler için de kullanılabilir.
- 36 Teferrüd ise bir ravinin isnadını veya metnini tek başına rivayet ettiği hadislerde gerçekleştiği gibi, belli bir şeyhten tek başına yaptığı rivayetlerde de gerçekleşebilir. Nitekim “Bu hadisi Süfyân'dan sadece İbn Mehdî rivayet etmiştir”, “Bu hadisi İbn Cüreyc'den sadece İbnü'l-Mübârek rivayet etmiştir” denilmektedir.

16. MÜSELSEL

- 37 Senedi her tabakada ortak bir özelliği taşıyan hadistir. Zincirleme olarak “İşittim” (سَمِعْتُ) lafzının kullanıldığı veya Süfyân'a ulaşana kadar her ravinin “ondan duyduğum ilk hadis şudur” diyerek aktardığı rivayetler gibi.
- 38 Müselseller genellikle aşırı zayıftır. Çoğunluğu ise –ravileri yalan söylediği için- gerçek dışıdır.

En güçlü örnekleri ise Saf Süresi'nin okunmasıyla ilgili müselsel, Şamlı ravilerden oluşan müselsel, Mısırlı ravilerden oluşan müselsel ve İbn Şihâb'a hep “Muhammed” adlı ravilerle ulaşan müselsel hadislerdir.²³

22 Sadûk: Ravilerin tadili için kullanılan bir lafızdır. Sadûk ravinin hadisi itibar için yazılır. Bkz: Koçyiğit, *Hadis İstıblar*, s.375.

23 Örnek verilen bu dört rivayet hakkında Ebû Ğudde merhumun *Mükîza* tahkiki-

٧١. الْمُعْنَعُنُ

٣٩ مَا إِسْنَادُهُ "فُلَانٌ، عَنْ فُلَانٍ".

فَمِنَ النَّاسِ مَنْ قَالَ: لَا يَثْبُتُ حَتَّى يَصِحَّ لِقَاءُ الرَّاوي بِشَيْخِهِ
يَوْمًا مَا. وَمِنْهُمْ مَنْ اِكْتَفَى بِمُجَرَّدِ إِمْكَانِ اللَّقِي، وَهُوَ مَذْهَبُ
مُسْلِمٍ، وَقَدْ بَالَغَ فِي الرَّدِّ عَلَى مُخَالِفِهِ.

ثُمَّ بِتَقْدِيرِ تَيَقُّنِ اللَّقَاءِ، يُشْتَرَطُ أَنْ لَا يَكُونَ الرَّاوي عَنْ شَيْخِهِ
مُدَلِّسًا. فَإِنْ لَمْ يَكُنْ: حَمَلْنَاهُ عَلَى الْاِتِّصَالِ. فَإِنْ كَانَ مُدَلِّسًا:
فَالْأَظْهَرُ أَنَّهُ لَا يُحْمَلُ عَلَى السَّمَاعِ.

17. MU'AN'AN

39 İsnadında “Fılanca filancadan” şeklinde (عن) ifadesi kullanılan hadislerdir.

Bu tür rivayetler için “Ravinin, şeyhiyle herhangi bir gün görüştüğü kesin olarak bilinmedikçe sahih olmaz” diyen insanlar vardır. Görüşme imkânının bulunmasını yeterli görenler de vardır ki, Müslim’in görüşü budur. Kendisinden farklı düşünen muhalifine cevap verirken oldukça ileri gitmiştir.²⁴

Görüşmenin gerçekleştiği kesinse, ravinin şeyhinden tedlis-te²⁵ bulunmayan birisi olması şart koşulur. Eğer böyle birisi değilse, biz bu senedi muttasıl kabul ederiz. Yok, eğer ravi müdellis ise, ağır basan görüş bu ifadenin semâa²⁶ hamledil-memesidir.

---

ne eklediği geniş bölüme (*İkinci Tetimme*, s.103-113) müracaat edilebilir. Müselsel hadis ve çeşitleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz: Demir, “Müselsel Hadis”, s.145-163.

- 24 İki ravinin muasır olmasını yeterli gören ve görüştüklerinin ispatlanması gerektiği fikrini “câhillerin kapıldığı uydurma ve bozuk bir görüş” (Müslim, *Mukaddime*, 6 [s.679]) şeklinde ağır bir dille mahkûm eden İmam Müslim’in bu tavrı hakkında bkz: Zehebî, *Mükîza*, s.44-45 (dp.3) ve 115-140 (*Üçüncü Tetimme*). Ayrıca bu eleştirilerde kastedilen kişilerin İmam Buhârî ve hocası Ali İbnü’l-Medîni olduğuna dair açıklamalar için bkz: Zehebî, *Siyer*, XII/573. Neticede bu yaklaşım farkının *Sabîh-i Buhârî*’yi sıhhat bakımından Müslim’in eserinden bir adım daha öne taşıyan faktörlerden olduğu belirtilmelidir.
- 25 Tedlis: Bir hadisi “kusurunu gizleyerek” rivayet etmek anlamında olup genellikle “hadisi bizzat işittmediği kişiden, işittiğini düşündürecek ifadelerle nakletmek” şeklinde gerçekleşir. Muteakip başlıkta açıklanacaktır.
- 26 Semâ: Bir hadisi doğrudan hocanın ağzından duyup almak demektir ve hadis öğrenme (tahammül) yollarının en üstünüdür. Bkz: Aydın, *Hadis İstıblakları*, s.274.

٤٠ ثُمَّ إِنْ كَانَ الْمَدْلِسُ عَنْ شَيْخِهِ ذَا تَدْلِيلٍ عَنِ الثِّقَاتِ: فَلَا بَأْسَ.
وَإِنْ كَانَ ذَا تَدْلِيلٍ عَنِ الضُّعَفَاءِ: فَمَرْدُودٌ.

فَإِذَا قَالَ الْوَلِيدُ أَوْ بَقِيَّةُ ”عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ“، فَوَاهٍ. فَإِنَّهُمَا يُدْلِسَانِ
كَثِيرًا عَنِ الْهَلَكَى. وَلِهَذَا يَتَّقِي أَصْحَابُ ”الصِّحَاحِ“ حَدِيثَ
الْوَلِيدِ. فَمَا جَاءَ إِسْنَادُهُ بِصِيغَةِ ”عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ“ أَوْ ”عَنِ
الْأَوْزَاعِيِّ“، تَجَنَّبُوهُ.

وَهَذَا فِي زَمَانِنَا يُعَسَّرُ نَقْدُهُ عَلَى الْمُحَدِّثِ، فَإِنَّ أُولَئِكَ الْأَئِمَّةَ
كَالْبُخَارِيِّ وَأَبِي حَاتِمٍ وَأَبِي دَاوُدَ، عَايَنُوا الْأُصُولَ، وَعَرَفُوا
عِلَلَهَا. وَأَمَّا نَحْنُ، فَطَأَلَتْ عَلَيْنَا الْأَسَانِيدُ، وَفُقِدَتِ الْعِبَارَاتُ
الْمُتَقَيَّنَةُ، وَبِمِثْلِ هَذَا وَنَحْوِهِ دَخَلَ الدَّخْلُ عَلَى الْحَاكِمِ فِي
تَصَرُّفِهِ فِي ”الْمُنْتَدَرِكِ“.

- 40 Bir de, eğer şeyhinden tedlisle rivayette bulunan kişi güvenilir ravilere tedlis uygulayan biriye, sıkıntı yoktur. Ama eğer zayıflara tedlis uyguluyorsa, o zaman rivayeti reddedilir.

Demek ki Velid veya Bakıyye “Evvâ’den” (عن الأوزاعي) dediğinde, bu gayet zayıftır. Çünkü bu ikisi çoğunlukla perişan (hâlik) ravilerden tedlis yaparlar. *Sahib* sahipleri Velid’in hadislerine bunun için temkinli yaklaşırlar. İsnadı “İbn Cüreyc’den”, “Evvâ’den” kalıbıyla gelen rivayetlerinden uzak dururlar.

Bu tür noktaların tespit ve tenkidi zamanımızda hadisçi için oldukça zorlaşmıştır. Çünkü Buhârî, Ebû Hâtim ve Ebû Dâvûd gibi imamlar asıl nüshaları gözleriyle gördüler, illetlerini fark ettiler. Biz ise senedlerin uzadığı, emin olunan metinlerin kaybolduğu bir konumdayız. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü Hâkim’in *Müstedrek*’teki bazı tasarruflarında eksiklikler söz konusu olmuştur.²⁷

27 Bilindiği gibi Hâkim en-Neysâbüri (405/1014), Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğu halde eserlerine almadıkları hadisleri derlemek üzere *Müstedrek*’i kaleme almıştır. Zehebi’nin ise bu eseri baştan sona inceleyen ve Hâkim’in verdiği sıhhat hükümlerini değerlendiren *Telbîs* adlı özel bir çalışması bulunmaktadır. Zehebi’ye göre eserdeki hadislerin “üçte biri veya daha azı” her iki imamın yahut birisinin şartlarına uygun, “dörtte bir kadarı” hasen düzeyinde rivayetlerdir. Kalan %40’lık kısım için “Münker ve anormal rivayetler; içlerinde bir yüz kadarının gerçek dışı olduğuna kalp şahitlik eder” diyen müellifin son sözü şudur: “Her hâlukârda faydalı bir kitaptır. Ben ihtisar etmiş bulunuyorum. Ama yine de üzerinde daha fazla çalışılmaya ve incelenmeye ihtiyaç duyuyor.” (Zehebi, *Siyer*, XVII/175-176)

٨١. الْمُدْلَسُ

٤١ مَا رَوَاهُ الرَّجُلُ عَنْ آخَرَ وَلَمْ يَسْمَعْهُ مِنْهُ، أَوْ لَمْ يُدْرِكْهُ.

فَإِنْ صَرَّحَ بِالِاتِّصَالِ وَقَالَ ”حَدَّثَنَا“: فَهَذَا كَذَّابٌ. وَإِنْ قَالَ ”عَنْ“: أَحْمِلْ ذَلِكَ. وَنَظَرِ فِي طَبَقَتِهِ هَلْ يُدْرِكُ مَنْ هُوَ فَوْقَهُ؟ فَإِنْ كَانَ لِقِيَهُ: فَقَدْ قَرَّرْنَاهُ. وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِقِيَهُ، فَأَمَّا أَنْ يَكُونَ مُعَاَصِرُهُ: فَهُوَ مُحَلٌّ تَرَدُّدٍ. وَإِنْ لَمْ يُمْكِنْ: فَمُنْقَطِعٌ، كَ”قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ“.

وَحُكْمُ ”قَالَ“ حُكْمُ ”عَنْ“.

٤٢ وَلَهُمْ فِي ذَلِكَ أَغْرَاضٌ:

فَإِنْ كَانَ لَوْ صَرَّحَ بِمَنْ حَدَّثَهُ عَنِ الْمَصْنُوعِ لَعَرِفَ ضَعْفُهُ، فَهَذَا غَرَضٌ مَذْمُومٌ، وَجَنَائَةٌ عَلَى الثَّنَةِ. وَمَنْ يُعَانِي ذَلِكَ جُرْحٌ بِهِ. فَإِنَّ الدِّينَ النَّصِيحَةُ.

وَإِنْ فَعَلَهُ طَلَبًا لِلْعُلُوِّ فَقَطْ، أَوْ إِيهَامًا بِتَكْثِيرِ الشُّبُوحِ، بِأَنْ يُسَمِّيَ الشَّيْخَ مَرَّةً، وَيَكْنِيَهُ أُخْرَى، وَيَنْسُبُهُ إِلَى صَنْعَةٍ أَوْ بَلَدٍ لَا يَكَادُ يُعْرَفُ بِهِ، وَأَمْثَالُ ذَلِكَ، كَمَا تَقُولُ ”حَدَّثَنَا الْبُخَارِيُّ“، وَتَقْصِدُ

18. MÜDELLES

- 41 Kişinin, söz konusu hadisi kendisinden dinlemediği veya görüşmediği halde bir kişiden yaptığı rivayettir.

Eğer hadisin muttasıl olduğunu açıkça ifade edip “Bize bu hadisi rivayet etti” (حَدَّثَنَا) derse, bu adam yalancıdır. Ama “Filancadan” (عَنْ) diyecek olursa, burada ihtimalli bir durum oluşur. Tabakasına bakılıp kendisinden üstteki isimle aynı dönemde yaşayıp yaşamadığı tespit edilir. Eğer onunla görüşmüşse, daha önce vardığımız sonuç geçerlidir. Görüşmemiş de muasır olması mümkünse, işte bu bir tereddüt noktasıdır. Muasır olması mümkün değilse, o zaman hadis munkatı olur ki, “Katâde, Ebû Hüreyre’den” (قَتَادَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ) ifadesi böyledir.

(قال) ifadesinin hükmü (عن) ile aynıdır.

- 42 Tedlis yapanların farklı hedefleri vardır. Eğer hadisi rivayet ettiği kişi, ismi açıkça verildiğinde zayıf olduğu anlaşılacak birisiyse, yergiyi hak eden bir amaç ve sünnete yönelik bir suikast söz konusu demektir. Buna kalkışan sırf bu yüzden cerh edilir. Çünkü din nasihattir.

Müdelles bunu, sadece âlî isnad arayışıyla veya çok sayıda hocası olduğu izlenimini vermek amacıyla yapıyor da olabilir. Hocasının bir rivayetinde adını zikredip diğer rivayetinde künyesini söyleyerek, neredeyse hiç tanınamayacağı bir meslek yahut belde ile ilişkilendirerek veya buna benzer başka bir şekilde davranabilir. Mesela “Bize Buhârî tahdîs etti” (حَدَّثَنَا الْبُخَارِيُّ) dersin ve insanlara güzel tutsülerin buharını sunan herhangi bir adamı kastedersin.

بِهِ مَنْ يُبَخِّرُ النَّاسَ، أَوْ ”حَدَّثَنَا عَلِيٌّ بِمَا وَرَاءَ النَّهْرِ“، وَتَعْنِي بِهِ نَهْرًا، أَوْ ”حَدَّثَنَا بَزِيدٌ“، وَتُرِيدُ مَوْضِعًا بِقَوْصٍ، أَوْ ”حَدَّثَنَا بِحِرَّانَ“، وَتُرِيدُ قَرْيَةَ الْمَرْجِ: فَهَذَا مُحْتَمَلٌ، وَالْوَرَعُ تَرْكُهُ.

٤٣ وَمِنْ أَمْثَلَةِ التَّدْلِيسِ ”الْحَسَنُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ“. وَجُمْهُورُهُمْ عَلَى أَنَّهُ مُنْقَطِعٌ، لَمْ يَلْقَهُ. وَقَدْ رُوِيَ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: ”حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ“. فَقِيلَ: عَنَى بِـ ”حَدَّثَنَا“ أَهْلَ بَلَدِهِ.

٤٤ وَقَدْ يُؤَدِّي تَدْلِيسُ الْأَسْمَاءِ إِلَى جَهَالَةِ الرَّاويِ الثِّقَةِ، فَيَرُدُّ خَبْرَهُ الصَّحِيحُ. فَهَذِهِ مَفْسَدَةٌ، وَلَكِنَّهَا فِي غَيْرِ ”جَامِعِ الْبُخَارِيِّ“ وَنَحْوِهِ، الَّذِي تَقَرَّرَ أَنَّ مَوْضُوعَهُ لِلصَّحَاحِ. فَإِنَّ الرَّجُلَ قَدْ قَالَ فِي ”جَامِعِهِ“: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ. وَأَرَادَ بِهِ ابْنَ صَالِحِ الْمِضْرِيِّ. وَقَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، وَأَرَادَ بِهِ ابْنَ كَاسِبٍ. وَفِيهِمَا لِيْنٌ. وَبِكُلِّ حَالٍ: التَّدْلِيسُ مَنَافٍ لِلْإِخْلَاصِ، لِمَا فِيهِ مِنَ التَّزْيِينِ.

Veya “Bize Ali Mâverâünnahir’de tahdîs etti” حَدَّثَنَا عَلِيُّ بِمَا (حَدَّثَنَا عَلِيُّ بِمَا) deyip herhangi bir nehri kastedersin. Yahut “Bize Zebid’de tahdîs etti” (حَدَّثَنَا زَبِيدٌ) deyip Kûs’ta bir yeri; “Har-ran’da tahdîs etti” (حَدَّثَنَا بَحْرَانٌ) deyip Merc köyünü kastedersin. Bunlar hep ihtimalli durumlardır ve takva, bunlardan kaçmayı gerektirir.²⁸

- 43 Tedlisin örneklerinden birisi “Hasan, Ebû Hüreyre’den” (الْحَسَنُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ) ifadesidir. Hadisçilerin ezici çoğunluğu, Hasan’ın Ebû Hüreyre ile görüşmediği, dolayısıyla bu isnadın munkatı olduğu kanaatinde-dir. Hasan’ın “Bize Ebû Hüreyre rivayet etti” (حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ) dediği de rivayet edilmiştir. Bu ifade (حَدَّثَنَا) ile kendisiyle aynı şehirde yaşayan-ları kastettiği” şeklinde yorumlanmıştır.
- 44 İsimlere tedlis uygulanması bazen güvenilir bir ravinin ta-nınmamasına ve sahih rivayetin reddine de yol açabilmek-tedir. Bu bir sıkıntıdır. Fakat bu sıkıntı, sahih hadisler için ortaya konduğu kabul edilmiş bulunan Buhârî’nin *Câmi’i* ve benzeri eserleri kapsamamaktadır. Yoksa kendisi *Câmi’i*’nde “Bize Abdullah tahdîs etti” (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ) diyor ve İbn Sâlih el-Mısıri’yi kastediyor. “Bize Yakup tahdîs etti” (حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ) diyor ve İbn Kâsib’i kastediyor. Her ikisinde de bir parça za-yıflık (lin) var.

Her hâlükârda tedlis, yanıltıcı bir süslenme içerdiği için, ih-lasa aykırıdır.

28 Zebid Yemen’de, Kûs Mısır’da birer il olup, Merc ise Şam’a bağlı bir köydür. Sözelimi “Zebid” denildiğinde herkesin aklına gelen Yemen’deki meşhur belde ise, Şam’ın aynı adla anılan bir mahallesini veya sokağını kastederek “Ben bu hadisi Zebid’de öğrendim” demenin dürüstlikle bağdaşır bir tarafı yoktur. Zira algılanan büyükşehir, gerçekleşen ise köydür.

٩١. الْمُضْطَرِبُ وَالْمَعْلَلُ

٤٥ مَا رَوَى عَلَى أَوْجِهٍ مُخْتَلَفَةٍ؛ فَيَعْتَلُ الْحَدِيثُ.

فَإِنْ كَانَتْ الْعِلَّةُ غَيْرَ مُؤَثَّرَةٍ، بِأَنْ يَرْوِيَهُ الثَّبْتُ عَلَى وَجْهِ، وَيُخَالِفُهُ وَاهٍ: فَلَيْسَ بِمَعْلُولٍ. وَقَدْ سَأَلَ الدَّارَقُطْنِيُّ كَثِيرًا مِنْ هَذَا النَّمَطِ فِي "كِتَابِ الْعِلَلِ"، فَلَمْ يُصِبْ؛ لِأَنَّ الْحُكْمَ لِلثَّبْتِ.

فَإِنْ كَانَ الثَّبْتُ أَرْسَلَهُ مَثَلًا، وَالْوَاهِي وَصَلَهُ، فَلَا عِبْرَةَ بِوَضْلِهِ لِأَمْرَيْنِ: لِضَعْفِ رَاوِيهِ؛ وَلِأَنَّهُ مَعْلُولٌ بِإِرْسَالِ الثَّبْتِ لَهُ.

٤٦ ثُمَّ اعْلَمْ: أَنَّ أَكْثَرَ الْمُتَكَلِّمِ فِيهِمْ، مَا ضَعَّفَهُمُ الْحِفَاطُ إِلَّا لِمُخَالَفَتِهِمْ لِلْأَثْبَاتِ.

٤٧ وَإِنْ كَانَ الْحَدِيثُ قَدْ رَوَاهُ الثَّبْتُ بِإِسْنَادٍ، أَوْ وَقَفَهُ، أَوْ أَرْسَلَهُ، وَرَفَقَاؤُهُ الْأَثْبَاتُ يُخَالِفُونَهُ: فَالْعِبْرَةُ بِمَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الثِّقَاتُ؛ فَإِنَّ الْوَاحِدَ قَدْ يَغْلُطُ. وَهَذَا قَدْ تَرَجَّحَ ظُهُورُ غَلَطِهِ، فَلَا تَغْلِيلَ، وَالْعِبْرَةُ بِالْجَمَاعَةِ.

وَإِنْ تَسَاوَى الْعَدَدُ، وَاخْتَلَفَ الْحَافِظَانِ، وَلَمْ يَتَرَجَّحِ الْحُكْمُ لِأَحَدِهِمَا عَلَى الْآخَرِ: فَهَذَا الضَّرْبُ يَسُوقُ الْبُخَارِيَّ وَمُسْلِمَ الْوَجْهَيْنِ مِنْهُ فِي كِتَابَيْهِمَا. وَبِالْأَوَّلَى سَوَّفُهُمَا لِمَا اخْتَلَفَا فِي لَفْظِهِ إِذَا أَمَكْنَ جَمْعَ مَعْنَاهُ.

19. MUZDARİB VE MUALLEL

- 45 Farklı kanallardan (vecih) nakledilen rivayettir. Hadis bu nedenle illetli hale gelir.

Eğer illet etkili değilse, güvenilir ravinin hadisi bir kanaldan rivayet etmesi ve kendisine aşırı zayıf bir ravinin muhalefet etmesi gibi bir durum varsa, bu hadis illetli (malûl) değildir. Dârakutnî Kitâbü'l-İlâl'de bu tarzda pek çok rivayete yer vermiş olup, isabetli davranmamıştır. Zira itibar, güvenilir raviyedir.

Güvenilir ravi hadisi mesela mürsel olarak rivayet etmiş olsa, aşırı zayıf ravi ise muttasıl isnadla nakletse, onun muttasıl rivayetine itibar edilmez. İki sebepten ötürü: Ravisinin zayıf olması, güvenilir ravinin mürsel rivayeti nedeniyle malûl olması.

- 46 Sonra, şunu da iyi bil: Haklarında konuşulanların ekseriyetini, hadis imamları temelde 'güvenilir ravilere muhalefet ettikleri için' zayıf saymışlardır.
- 47 Eğer bir hadisi güvenilir ravi bir isnadla veya mevkuf yahut mürsel olarak rivayet etmişse, ama güvenilir arkadaşları ona muhalefet ediyorlarsa, güvenilir ravilerin toplu olarak yaptıkları rivayet dikkate alınır. Çünkü tek kişi hata yapabilir. Burada da hatası belirgin biçimde ağırlık kazanmıştır; dolayısıyla illet aranmaz. İtibar, topluluğadır.

Sayı eşitse, iki hadis hafızı ihtilafa düşmüşse ve biri diğerine tercih edilemiyorsa, bu tip durumlarda Buhari ve Müslim her iki tarika de kitaplarında yer verirler. İki ravi lafızda ihtilaf ettikleri için, eğer anlam ortaklığı varsa, iki rivayete birlikte yer verilmesi en uygundur.

ومن أمثلة اختلاف الحافظين: أَنْ يُسَمِّي أَحَدُهُمَا فِي الْإِسْنَادِ ثَقَّةً، وَيَدِّلُهُ الْآخَرُ بِثَقَّةٍ آخَرَ. أَوْ يَقُولُ أَحَدُهُمَا "عَنْ رَجُلٍ"، وَيَقُولُ الْآخَرُ "عَنْ فُلَانٍ" فَيُسَمِّي ذَلِكَ الْمُبْهَمَ. فَهَذَا لَا يَضُرُّ فِي الصِّحَّةِ.

٤٨ فأما إذا اختلف جماعة فيه، وأتوا به على أقوالٍ عدَّة: فهذا يُوهِنُ الحديث، ويدُلُّ على أَنَّ رَاوِيَهُ لَمْ يُتَقَنَّهُ.

٤٩ نَعَمْ، لَوْ حَدَّثَ بِهِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجُهٍ تَرْجِعُ إِلَى وَجْهِ وَاحِدٍ، فَهَذَا لَيْسَ بِمُعْتَلٍّ. كَأَنَّ يَقُولَ مَالِكٌ "عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ"؛ وَيَقُولَ عَقِيلٌ "عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ"؛ وَيَرْوِيهِ ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ وَأَبِي سَلَمَةَ مَعًا.

٠٢. الْمُدْرَجُ

٥٠ هِيَ الْفَاطَةُ تَقَعُ مِنْ بَعْضِ الرُّوَاةِ، مُتَّصِلَةٌ بِالْمَتْنِ، لَا يَبِينُ لِلْمَسَامِعِ إِلَّا أَنَّهَا مِنْ صُلْبِ الْحَدِيثِ. وَيَدُلُّ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهَا مِنْ لَفْظِ رَاوٍ، بِأَنَّ يَأْتِي الْحَدِيثُ مِنْ بَعْضِ الطَّرِيقِ بِعِبَارَةٍ تَفْصِلُ هَذَا مِنْ هَذَا. وَهَذَا طَرِيقٌ ظَنِّيٌّ، فَإِنْ ضَعُفَ تَوَقُّفُنَا أَوْ رَجَّحْنَا أَنَّهَا مِنَ الْمَتْنِ.

Birisi isnadda bir sikanın adını verirken, diğerinin onun yerine başka bir sikayı geçirmesi, iki hadis hafızının ihtilafına örnektir. Birisi “Bir adamdan” (عن رجل) derken diğerinin “Filancadan” diyerek o müphemini adını vermesi de böyledir ki, hadisin sıhhatini olumsuz etkilememektedir.

- 48 Ama bir grup ravi ihtilaf ettiğinde ve birden fazla söyleme sahip olduğunda bu, hadisi zayıflatır; ravisinin rivayeti hakıyla nakledemediğini gösterir.
- 49 Ravinin hadisi tek bir tarikte birleşen sözgelimi üç vecih-ten nakletmesi halinde de elbette bu hadis illetli değildir. Tıpkı Mâlik’in “Zühri’den<İbnü’l-Müseyyeb’den<Ebû Hüreyre’den” demesi; Ukayl’in “Zühri’den<Ebû Seleme’den” demesi; İbn Uyeyne’nin ise “Zühri’den<Sa’îd ve Ebû Seleme’den birlikte” demesi gibi.

20. MÜDREC

- 50 Bazı ravilerden kaynaklanan ve metne bitişik bulunan lafızlardır. Bu lafızlar duyana sanki hadisin ana gövdesindenmiş gibi gelir. Hadisin bir tarikinde asıl metinle ilaveyi birbirinden ayıran bir ifadenin gelmesi tarzında bir delil, söz konusu lafzın raviye ait olduğunu ortaya koyar.

Bu, zannî bir çözüm yöntemidir. Zayıf kalırsa duraksarız veya o lafzın metinden olmasını tercih ederiz.

٥١ وَيَبْعُدُ الْإِذْرَاجُ فِي وَسْطِ الْمَتْنِ، كَمَا لَوْ قَالَ: "مَنْ مَسَّ أَثْنَيْنِ
وَذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ".

وَقَدْ صَنَّفَ فِيهِ الْخَطِيبُ تَصْنِيفًا، وَكَثِيرٌ مِنْهُ غَيْرُ مُسَلَّمٍ لَهُ
إِذْرَاجُهُ.

١٢. أَلْفَاظُ الْأَدَاءِ

٥٢ فـ "حَدَّثْنَا" وَ "سَمِعْتُ" لِمَا سَمِعَ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ. وَاضْطَلَحَ
عَلَى أَنْ "حَدَّثَنِي" لِمَا سَمِعْتُ مِنْهُ وَحَدَّكَ، وَ "حَدَّثْنَا" لِمَا
سَمِعْتُهُ مَعَ غَيْرِكَ. وَبَعْضُهُمْ سَوَّغَ "حَدَّثْنَا" فِيمَا قَرَأَهُ هُوَ عَلَى
الشَّيْخِ.

٥٣ وَأَمَّا "أَخْبَرْنَا" فَصَادِقَةٌ عَلَى مَا سَمِعَ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ، أَوْ قَرَأَهُ
هُوَ، أَوْ قَرَأَهُ آخَرُ عَلَى الشَّيْخِ وَهُوَ يَسْمَعُ. فَلَفْظُ "الإِخْبَارِ"
أَعْمُ مِنْ "التَّحْدِيثِ". وَ "أَخْبَرَنِي" لِلْمُنْفَرِدِ. وَسَوَّى الْمُحَقِّقُونَ
كَمَالِكَ وَالْبُخَارِيِّ بَيْنَ "حَدَّثْنَا" وَ "أَخْبَرْنَا" وَ "سَمِعْتُ"،
وَالْأَمْرُ فِي ذَلِكَ وَاسِعٌ.

٥٤ فَأَمَّا "أَنْبَأْنَا" وَ "أَنَا" فَكَذَلِكَ. لَكِنَّهَا غَلَبَتْ فِي عُرْفِ الْمُتَأَخِّرِينَ
عَلَى الْإِجَازَةِ. وَقَوْلُهُ تَعَالَى {قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا، قَالَ نَبَأَنِي
الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ} دَالٌّ عَلَى التَّسَاوِيِّ. فَالْحَدِيثُ وَالْخَبَرُ وَالنَّبَأُ
مُتَرَادِفَاتٌ.

- 51 Metnin ortasında idrac uzak bir ihtimaldir. “Kim hayâlarına ve cinsel organına dokunursa abdest alsın” demesi gibi.²⁹

Hatib [el-Bağdâdî] bu konuda bir eser kaleme almış olmakla birlikte, kitabındaki örneklerin pek çoğunun müdrec olduğu konusunda kendisine katılmak mümkün değildir.

21. EDÂ LAFIZLARI

- 52 Şimdi: (حَدَّثْنَا) ve (سَمِعْتُ) şeyhin ağzından duyulanlar için kullanılır. Tek başına duydukların için (حَدَّثَنِي), başkasıyla birlikte duydukların için ise (حَدَّثْنَا) kullanılması istilâh haline gelmiştir. Bazıları, kişinin şeyhine okuduğu bilgiler hakkında (حَدَّثْنَا) kullanmasını da geçerli görmüşlerdir.
- 53 (أَخْبَرَنَا) ise hem şeyhin ağzından duyulanlar, hem talebenin hocaya okudukları, hem de kendisi dinlerken bir başkasının hocaya okudukları için uygundur. Demek ki “ihbâr” ifadesi “tahdis”ten daha kapsamlıdır. Tek kişi için ise (أَخْبَرَنِي) kullanılır. Mâlik ve Buhârî gibi muhakkikler (أَخْبَرَنَا), (حَدَّثْنَا) ve (سَمِعْتُ) arasında fark gözetmemişlerdir. Bu noktada bir rahatlık söz konusudur.
- 54 (أَنْبَأْنَا) ve (أَنَا) için de durum aynıdır. Fakat müteahhir âlimlerin örfünde genellikle icazet için kullanılmıştır. “Sana bunu kim haber verdi?” dedi. O da ‘Bana Âlim ve Habîr olan haber verdi’ dedi”³⁰ ayet-i *badis*, *haber* ve *nebe* kelimelerinin eşanlamlı olduğunu, aralarında bir fark bulunmadığını göstermektedir.

29 Hanım sahâbi Büsra bint Safvân’dan nakledilen hadisin yaygın olarak bilinen lafzı “Kim cinsel organına dokunursa abdest alsın” (مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ) şeklindedir. (Ebû Dâvud, *Tahâret*, 69 [181]. Krş: Tirmizî, *Tahâret*, 61 [82]; Nesâî, *Gusl ve Teyemmüm*, 30 [445].) Müdrec olan “hayâlarına” (أَنْفُسِهِ) lafzı ise Taberânî’nin *el-Mu’cemül-Ev-sa’*’ında (IV/207 [3992]) rivayet edilmiştir.

30 Tahrîm 66/3. Ayet-i kerimede “Haber verdi” şeklinde tercüme edilen fiil (أَنْبَأْنَا) olup, müellif aradaki bu anlam yakınlığına dikkat çekmektedir.

٥٥ وَأَمَّا الْمَغَارِبَةُ، فَيُطْلَقُونَ "أَخْبَرْنَا" عَلَى مَا هُوَ إِجَازَةٌ؛ حَتَّى إِنَّ بَعْضَهُمْ يُطْلَقُ فِي الْإِجَازَةِ "حَدَّثْنَا"! وَهَذَا تَذْلِيلٌ. وَمِنَ النَّاسِ مَنْ عَدَّ "قَالَ لَنَا" إِجَازَةً وَمَنَاوَلَةً.

وَمِنَ التَّذْلِيلِ: أَنْ يَقُولَ الْمَحَدِّثُ عَنِ الشَّيْخِ الَّذِي سَمِعَهُ، فِي أَمَاكِنَ لَمْ يَسْمَعْهَا "قُرِئَ عَلَى فُلَانٍ، أَخْبَرَكَ فُلَانٌ". فَرُبَّمَا فَعَلَ ذَلِكَ الدَّارِقُطْنِيُّ، يَقُولُ: "قُرِئَ عَلَى أَبِي الْقَاسِمِ الْبَغَوِيِّ، أَخْبَرَكَ فُلَانٌ". وَقَالَ أَبُو نُعَيْمٍ: "قُرِئَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ فَارِسٍ، حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سُلَيْمَانَ".

وَمِنْ ذَلِكَ: "أَخْبَرْنَا فُلَانٌ مِنْ كِتَابِهِ". وَرَأَيْتُ ابْنَ مُسَيِّبٍ يَفْعَلُهُ. وَهَذَا لَا يَنْبَغِي، فَإِنَّهُ تَذْلِيلٌ. وَالصَّوَابُ قَوْلُكَ "فِي كِتَابِهِ".

٥٦ وَمِنَ التَّذْلِيلِ: أَنْ يَكُونَ قَدْ حَضَرَ طِفْلاً عَلَى شَيْخٍ وَهُوَ ابْنُ سِتِّينَ أَوْ ثَلَاثٍ، فَيَقُولُ "أَنْبَأْنَا فُلَانٌ"، وَلَمْ يَقُلْ "وَأَنَا حَاضِرٌ". فَهَذَا الْحُضُورُ الْعَرِيٌّ عَنِ إِذْنِ الْمَنْعِ لَا يُفِيدُ اتِّصَالاً، بَلْ هُوَ دُونَ الْإِجَازَةِ. فَإِنَّ الْإِجَازَةَ نَوْعُ اتِّصَالٍ عِنْدَ أَئِمَّةٍ.

- 55 Mağribliler ise (أَخْبَرَنَا) ifadesini icazet için kullanırlar. Hatta bazıları icazet hakkında (حَدَّثَنَا) kullanımına bile başvururlar. Bu tedlistir. (قَالَ لَنَا) tabirini icazet ve münavele sayanlar da vardır.

Bir muhaddisin, semâ yoluyla hadis aldığı bir şeyhten duymadığı bölümleri aktarırken “Filanca okundu: Sana filanca haber verdi ki...” (قُرئَ عَلَى فُلَانٍ: أَخْبَرَكَ فُلَانٌ) demesi de tedlis kapsamındadır. Bunu nadir durumlarda Dâraikutnî “Ebû'l-Kâsım Beğavî'ye okundu: Sana filanca haber verdi ki...” (قُرئَ عَلَى أَبِي الْقَاسِمِ الْبَغَوِيِّ: أَخْبَرَكَ فُلَانٌ) diyerek yapar. Ebû Nuaym da “Abdullah b. Cafer b. Fâris'e okundu: Bize Harun b. Süleyman haber verdi” (قُرئَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سُلَيْمَانَ) ifadesini kullanmıştır.³¹

“Filanca bize kitabından haber verdi” (أَخْبَرَنَا فُلَانٌ مِنْ كِتَابِهِ) ifadesi de bu kategoridedir. İbn Müseyyeb'in böyle yaptığını görmüştüm. Bu hiç uygun değildir; çünkü tedlistir. Doğrusu “Kitabında” (فِي كِتَابِهِ) demektir.

- 56 Bir başka tedlis uygulaması ise, iki üç yaşında bir çocukken şeyhin meclisinde bulunmuş olması, ama “Ben de oradayken” (أَنَا حَاضِرٌ) demeyip “Bize falanca haber verdi” (أَتَيْنَا فُلَانٌ) ifadesini kullanmasıdır. Semâ yaptıran şeyhin iznini içermeyen bu yalın “mecliste bulunma” durumu, ittisâl ifade etmez. Hatta icazetin dahi gerisindedir. Çünkü icazet, bazı imamlara göre bir tür ittisâldir.

31 Bu iki örnekten ilkinde Dâraikutnî hocası Beğavî'den, ikincisinde ise Ebû Nuaym hocası Abdullah b. Cafer b. Fâris'ten “duymadıkları bölümleri” bu sözlerle nakletmektedir. Şayet bu iki büyük muhaddis “Okundu” ifadesinin yanında “Ben de dinliyordum” gibi semâ delalet eden açık bir ifade kullanmış olsalardı, ilgili hadisleri hocadan doğrudan duydukları anlaşılacak ve tedlis oluşmayacaktı. Ama hem bizzat işitilmeyen bir bölüm olup hem de dinlemiş izlenimi veren bir ifade kullanıldığında tedlis teşhisi kaçınılmazdır.

٥٧ وَحُضُورُ ابْنِ عَامٍ أَوْ عَامَيْنِ، إِذَا لَمْ يَفْتَرِنْ بِإِجَازَةٍ: كَلَا شَيْءٍ؛ إِلَّا أَنْ يَكُونَ حُضُورُهُ عَلَى شَيْخٍ حَافِظٍ أَوْ مُحَدِّثٍ وَهُوَ يَفْهَمُ مَا يُحَدِّثُهُ. فَيَكُونُ إِفْرَازُهُ بِكِتَابَةِ اسْمِ الطِّفْلِ بِمَنْزِلَةِ الْإِذْنِ مِنْهُ لَهُ فِي الرِّوَايَةِ.

٥٨ وَمِنْ صُورِ الْأَدَاءِ: ”حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ“. فَصِيغَةُ ”قَالَ“ لَا تَدُلُّ عَلَى اتِّصَالِ.

وقد اعتُفِرَتْ فِي الصَّحَابَةِ. كَقَوْلِ الصَّحَابِيِّ: ”قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“. فَحُكْمُهَا الْإِتِّصَالُ إِذَا كَانَ مِمَّنْ تُثَبِّتُ سَمَاعُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَإِنْ كَانَ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِلَّا مُجَرَّدُ رُؤْيَا، فَقَوْلُهُ ”قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“ مَحْمُولٌ عَلَى الْإِزْسَالِ؛ كَمَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، وَأَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ، وَأَبِي الطُّفَيْلِ، وَمَرْوَانَ.

وَكَذَلِكَ ”قَالَ“ مِنَ التَّابِعِيِّ الْمَعْرُوفِ بِلِقَاءِ ذَلِكَ الصَّحَابِيِّ؛ كَقَوْلِ عُرْوَةَ ”قَالَتْ عَائِشَةُ“، وَكَقَوْلِ ابْنِ سِيرِينَ ”قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ“. فَحُكْمُهُ الْإِتِّصَالُ.

٥٩ وَأَرْفَعُ مِنْ لَفْظَةِ ”قَالَ“: لَفْظَةُ ”عَنْ“. وَأَرْفَعُ مِنْ ”عَنْ“: ”أَخْبَرَنَا“، وَ”ذَكَرَ لَنَا“، وَ”أَنْبَأَنَا“. وَأَرْفَعُ مِنْ ذَلِكَ: ”حَدَّثَنَا“، وَ”سَمِعْتُ“.

وَأَمَّا فِي اضْطِلَاحِ الْمَتَأَخِّرِينَ فَ”أَنْبَأَنَا“، وَ”عَنْ“، وَ”كَتَبَ إِلَيْنَا“ وَاحِدٌ.

- 57 Bir veya iki yaşındakinin mecliste bulunması, icazetle birlikte olmadığı sürece, yok hükmündedir. Ancak hâfız veya muhaddis bir şeyhin meclisinde bulunur ve hocanın rivayet ettiği bilgiyi anlayabilecek durumda olursa, iş değişir. Bu takdirde, çocuğun isminin yazılmasına şeyhin müsaade etmesi, ona rivayet izni vermesi anlamına gelir.
- 58 Hadis rivayet (eda) kalıplarından bir diğeri ise şudur: “Bize Haccâc b. Muhammed tahdîs etti ve dedi ki: İbn Cüreyc şöyle dedi” (حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ). Burada (قال) kullanımı ittisâle delalet etmemektedir.

Bu ifade, sahabe söz konusu olduğunda geçerli sayılmıştır. Bir sahabinin “Resûlullâh (sav) buyurdu ki” قال رسول الله (sav) demesi gibi. Sonuçta, Allâh Resûlü’nden (sav) hadis dinlediği kesin olarak bilinen kişilerden ise, bu ifade muttasıl hükmündedir. Yok, eğer sadece O’nu (sav) görmüş birisiyse, o zaman “Resûlullâh (sav) buyurdu ki” ifadesi irsâl olarak değerlendirilir. Mahmûd ibnû’r-Rebî’, Ebû Ümâme b. Sehl, Ebû’t-Tufeyl ve Mervân’ın durumu böyledir.

İlgili sahabiyle görüştüğü herkesçe bilinen bir tabîye ait (قال) kullanımı için de aynı şeyler söylenebilir. Urve’nin “Âişe dedi ki” (قَالَتْ عَائِشَةُ) demesi, İbn Sîrîn’in “Ebû Hüreyre dedi ki” (قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ) demesi hep muttasıl hükmündedir.

- 59 (عن) ve (ذَكَرَ لَنَا), (أَخْبَرَنَا) lafzından üstündür. (قال) lafzı (عن) lafızları da (أَنْبَأَنَا) lafzından üstündür. Bundan daha üstünü ise (حَدَّثَنَا) ve (سَمِعْتُ) lafızlarıdır.

Ayrıca, müteahhir âlimlerin ıstılahında (عن) ve (أَنْبَأَنَا) birdir. (كَتَبَ إِلَيْنَا) birdir.

٢٢. الْمَقْلُوبُ

٦٠ هُوَ مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادٍ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ، فَيَنْقَلِبُ عَلَيْهِ وَيَنْطُ مِنْ
إِسْنَادٍ حَدِيثٍ إِلَى مَثْنٍ آخَرَ بَعْدَهُ. أَوْ: أَنْ يَنْقَلِبَ عَلَيْهِ اسْمُ رَاوٍ،
مِثْلُ ”مُرَّةَ بْنِ كَعْبٍ“ بِـ ”كَعْبِ بْنِ مُرَّةَ“، وَ”سَعْدِ بْنِ سِنَانٍ“
بِـ ”سِنَانِ بْنِ سَعْدٍ“.

٦١ فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ خَطَأً: فَقَرِيبٌ. وَمَنْ تَعَمَّدَ ذَلِكَ وَرَكَّبَ مَثْنًا عَلَى
إِسْنَادٍ لَيْسَ لَهُ: فَهُوَ سَارِقُ الْحَدِيثِ. وَهُوَ الَّذِي يُقَالُ فِي حَقِّهِ
”فُلَانٌ يَسْرِقُ الْحَدِيثَ“. وَمِنْ ذَلِكَ: أَنْ يَسْرِقَ حَدِيثًا مَا سَمِعَهُ،
فَيَدَّعِي سَمَاعَهُ مِنْ رَجُلٍ.

٦٢ وَإِنْ سَرَقَ فَاتَى بِإِسْنَادٍ ضَعِيفٍ لِمَثْنٍ لَمْ يَثْبُتْ سَنَدُهُ، فَهُوَ
أَخْفُ جُزْمًا مِمَّنْ سَرَقَ حَدِيثًا لَمْ يَصِحَّ مَتْنُهُ، وَرَكَّبَ لَهُ إِسْنَادًا
صَحِيحًا. فَإِنَّ هَذَا نَوْعٌ مِنَ الْوَضْعِ وَالْإِفْتِرَاءِ. فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ فِي
مُتُونِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ، فَهُوَ أَعْظَمُ إِثْمًا، وَقَدْ تَبَوَّأَ بَيْنًا فِي جَهَنَّمَ.

٦٣ وَأَمَّا سَرْقَةُ السَّمَاعِ وَإِدْعَاءُ مَا لَمْ يَنْمَعْ مِنَ الْكُتُبِ وَالْأَجْزَاءِ:
فَهَذَا كَذِبٌ مُجَرَّدٌ. لَيْسَ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بَلْ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى الشُّيُوخِ. وَلَنْ يُفْلَحَ مَنْ تَعَانَاهُ،
وَقُلٌّ مَنْ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْهُمْ. فَمِنْهُمْ مَنْ يَفْتَضِحُ فِي حَيَاتِهِ،
وَمِنْهُمْ مَنْ يَفْتَضِحُ بَعْدَ وَفَاتِهِ؛ فَنَسْأَلُ اللَّهَ السِّرَّ وَالْعَفْوَ.

22. MAKLÛB³²

- 60 Şeyhin, asıl hâline uymayan bir isnadla rivayet ettiği hadistir. Böyle bir durumda rivayeti karıştırır ve bir hadisin isnadından bir başka hadisin metnine geçiş yapar. Yahut bir ravinin adını karıştırıp isimlerin yerini değiştirir. “Mürra b. Ka’b” isminin “Ka’b b. Mürra”; “Sa’d b. Sinân” isminin “Sinân b. Sa’d” haline dönüşmesi gibi.
- 61 Bu işlemi hata sonucu yapan kişi bir derece anlaşılabilir. Ama kasten yaparak bir metni o metne ait olmayan bir isnadla yan yana getiren kişi hadis hırsızıdır. İşte hakkında “Fılancâ hadis hırsızlığı yapar” (فُلَانٌ يَسْرِقُ الْحَدِيثَ) denilen kişiler böylesi kimselerdir. Duymadığı bir hadisi çalıp bir adamdan duyduğunu iddia etmek de bu kategoridedir.
- 62 Eğer hadis hırsızlığını, hiçbir sabit senedi olmayan bir metne zayıf bir isnadı eklemek şeklinde yapıyorsa, bu, metni sahih olmayan bir hadisi çalıp da başına sahih bir isnadı eklemekten daha hafif bir cürümdür. Zira ikincisi uydurmanın ve iftiranın bir çeşidi olup, helal ve harama dair metinlerde gerçekleşmesi durumunda günahı katlanmakta ve kişi kendisine cehennemde bir ev hazırlamış olmaktadır.
- 63 Hocadan işitmediği kitap ve cüzleri işittiğini iddia ederek yapılan “semâ hırsızlığı” ise mücerret bir yalandan ibarettir. Hz. Peygamber’e (sav) yalan isnadı kapsamında değil, şeyhlere iftira etmek anlamındadır. Bu işlere giren de iflah olmaz. Allah’ın üzerini örttüğü örnek sayısı çok azdır. Kimisi hayatında rezil rüsva olur, kimisi vefatından sonra. Allah’tan isteğimiz, günahlarımızı örtmesi ve affeylemesidir.

32 Türkçemizde kullanılan ve bir durumdan diğerine geçme veya alt üst olma durumunu ifade eden kalp, inkılap gibi kelimeler burada hatırlanabilir.

فَصْلٌ:

٦٤ لَا تُشْتَرَطُ الْعَدَالَةُ حَالَةَ التَّحْمِلِ، بَلْ حَالَةُ الْأَدَاءِ. فَيَصِحُّ سَمَاعُهُ كَافِرًا، وَفَاجِرًا، وَصَبِيًّا. فَقَدْ رَوَى جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِـ“الطُّورِ“. فَسَمِعَ ذَلِكَ حَالَ شِرْكِهِ، وَرَوَاهُ مُؤْمِنًا.

٦٥ وَاضْطَلَحَ الْمُحَدِّثُونَ عَلَى جَعْلِهِمْ سَمَاعَ ابْنِ خَمْسِ سِنِينَ “سَمَاعًا“، وَمَا دُونَهَا “حُضُورًا“. وَاسْتَأْنَسُوا بِأَنَّ مَحْمُودًا “عَقْلَ مَجَّةً“، وَلَا دَلِيلَ فِيهِ. وَالْمُعْتَبَرُ فِيهِ إِنَّمَا هُوَ أَهْلِيَّةُ الْفَهْمِ وَالتَّمْيِيزِ.

مَسْأَلَةٌ ١:

٦٦ يَسُوغُ التَّصَرُّفُ فِي الْإِسْنَادِ بِالْمَعْنَى إِلَى صَاحِبِ الْكِتَابِ أَوْ الْجُزْءِ. وَكَرِهَ بَعْضُهُمْ أَنْ يَزِيدَ فِي الْقَابِ الرُّوَاةَ فِي ذَلِكَ، وَأَنْ يَزِيدَ تَارِيخَ سَمَاعِهِمْ، وَبِقِرَاءَةِ مَنْ سَمِعُوا. لِأَنَّهُ قَدَرٌ زَائِدٌ عَلَى الْمَعْنَى.

FASIL

- 64 Adalet, hadisin alınması (tahammül) anında değil, aktarılması (eda) durumunda şart koşulur. Demek ki, inançsız, günahkâr, çocuk yaşta sema geçerlidir. Nitekim Cübeyr b. Mut'im (ra) Hz. Peygamber'i (sav) akşam namazında Tûr Sûresi'ni okurken dinlediğini belirtmiş, müşrik iken duyduğunu mümin olarak rivayet etmiştir.
- 65 Muhaddisler, beş yaşındaki çocuğun hadis dinlemesine 'semâ'; daha küçük yaştakilere ise 'huzûr' (hazır bulunma) kavramını kullanmışlardır. Bu bağlamda "Mahmûd'un püskürtülen suyu hatırlaması"³³ olayından yola çıkmışlarsa da, bunda konuyu aydınlatan bir delil yoktur. Dikkate alınacak husus ancak kavrama ve ayırt etme (fehim ve temyiz) yeteneği olabilir.

1. MESELE [Mânâ ile Rivayet]

- 66 Kitabın veya cüzün sahibine ulaşan isnad üzerinde anlama dayalı tasarrufta bulunmak mümkündür. Bazıları ise kişinin bu noktada ravilerin lakaplarına ilavede bulunmasını, sema tarihlerine ve eseri kimin okuyuşuyla duyduklarına dair bilgileri eklemesini kerih görmüşlerdir. Zira bu, manaya eklenen ziyade bir unsurdur.

---

33 İlgili olay, çocukluğu Allah Resûlü'nün (sav) yakınlarında geçen sahabi Mahmûd ibnû'r-Rebî'in anlatımıdır. "Ben, beş yaşındayken Hz. Peygamber'in (sav) kovadan suyu alıp yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum" (Buhârî, *İlim*, 18 [77]) diyen genç sahibinin o dönemdeki yaşı, hadis usûlü kitaplarında 'semâ için öngörülecek en küçük yaş' olarak ön plana çıkarılmıştır. Bkz: İrâkî, *Takyid*, IV/126-129.

٦٧ وَلَا يَسُوعُ إِذَا وَصَلَتْ إِلَى الْكِتَابِ أَوْ الْجُزْءِ، أَنْ تَتَصَرَّفَ فِي تَغْيِيرِ أَسَانِيدِهِ وَمُتُونِهِ. وَلِهَذَا قَالَ شَيْخُنَا ابْنُ وَهْبٍ: يَنْبَغِي أَنْ يُنْظَرَ فِيهِ، هَلْ يَجِبُ أَوْ هُوَ مُسْتَحْسَنٌ؟ وَقَوَّى بَعْضُهُمُ الرُّجُوبَ مَعَ تَجْوِيزِهِمُ الرِّوَايَةَ بِالْمَعْنَى، وَقَالُوا: مَا لَهُ أَنْ يُغَيَّرَ التَّصْنِيفُ. وَهَذَا كَلَامٌ فِيهِ ضَعْفٌ.

٦٨ أَمَا إِذَا نَقَلْنَا مِنْ "الجزء" شيئاً إلى تصانيفنا وتَخَارِيجنا ، فإنه لَيْسَ فِي ذَلِكَ تَغْيِيرٌ لِلتَّصْنِيفِ الْأَوَّلِ.

٦٩ قُلْتُ: وَلَا يَسُوعُ تَغْيِيرُ ذَلِكَ إِلَّا فِي تَقْطِيعِ حَدِيثٍ، أَوْ فِي جَمْعِ أَحَادِيثَ مَفْرَقَةٍ، إِسْنَادُهَا وَاحِدٌ. فَيُقَالُ فِيهِ: "وبه إلى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

مَسْأَلَةٌ ٢:

٧٠ تَسْمَحُ بَعْضُهُمْ أَنْ يَقُولَ "سَمِعْتُ فُلَانًا" فِيمَا قَرَأَهُ عَلَيْهِ، أَوْ يَفْرُوهُ عَلَيْهِ الْغَيْرُ. وَهَذَا خِلَافُ الْأَصْطِلَاحِ أَوْ مِنْ بَابِ الرِّوَايَةِ بِالْمَعْنَى. وَمِنْهُ قَوْلُ الْمُؤَرِّخِينَ "سَمِعَ فُلَانًا وَفُلَانًا".

- 67 Kitaba veya cüze ulaştığında isnadlarını ve metinlerini değiştirmek gibi bir tasarrufta bulunman ise caiz değildir. Bunun için İbn Vehb hocamız der ki: “Değiştirmemek bir gereklilik midir, yoksa bir tercih midir? Bunun değerlendirilmesi gerekir. Bazıları, manayla rivayete onay vermelerine rağmen ‘değişiklik yapmamak gerektiği’ görüşünü desteklemiş ve ‘Yazılan kitabı değiştirme hakkı prensipte yoktur’ demişlerdir. Bu söylemde bir parça zayıflık vardır.”³⁴
- 68 Ama hadis cüzünden kendi kitap ve mecmualarımıza bir bilgi naklettiğimiz takdirde, ilk tasnif hiçbir şekilde değiştiremez.
- 69 Ben derim ki: Metnin değiştirilmesi ancak hadisin bir bölümü alınacağında (taktî), yahut isnadları aynı olan birden fazla hadis birleştirileceğinde mümkün olabilir. Bu son uygulamada “Yine Hz. Peygamber’e ulaşan aynı isnadla” (وبه الى النبي صلى الله عليه وسلم) denilir.

2. MESELE [Semâ Lafzının Hatalı Kullanımı]

- 70 İnsanın, bir hocaya okuduğu veya o hocaya başkasının okuduğu hadisten bahsederken “Falancadan duydum” (سَمِعْتُ فَلَانًا) demesini kimileri hoş görmüşlerdir. Hâlbuki bu, terminolojiye aykırı veya manayla rivayet kapsamındadır. Tarihçilerin “Falancadan ve falancadan duydu” (سَمِعَ فَلَانًا وَفُلَانًا) demeleri de böyledir.³⁵

34 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.329 vd.

35 Bilindiği gibi klasik tarih eserlerinde ilim adamlarının biyografileri verilirken “Hadis dinlediği kişiler” topluca listelenmekte ve hangi isimden hangi yöntemle tahammülde bulunulduğu konusunda detaya girilmemektedir. Metinde kastedilen budur. Krş: İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.334.

مَسْأَلَةٌ ٣:

٧١ إِذَا أَفْرَدَ حَدِيثًا مِنْ مِثْلِ نُسخَةِ هَمَامٍ، أَوْ نُسخَةِ أَبِي مُنْهَرٍ، فَإِنْ حَافِظَ عَلَى الْعِبَارَةِ: جَازَ وَفَاقًا. كَمَا يَقُولُ مُسْلِمٌ: ”فَذَكَرَ أَحَادِيثَ، مِنْهَا: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“. وَإِلَّا فَالْمُحَقِّقُونَ عَلَى التَّرْخِصِ فِي التَّصْرِيفِ السَّائِغِ.

مَسْأَلَةٌ ٤:

٧٢ اخْتِصَارُ الْحَدِيثِ وَتَقْطِيعُهُ جَائِزٌ إِذَا لَمْ يُخْلَ مَعْنَى. وَمِنْ التَّرْخِصِ: تَقْدِيمُ مَتْنٍ سَمِعَهُ عَلَى الْإِسْنَادِ، وَبِالْعَكْسِ. كَأَنْ يَقُولَ: ”قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: النَّدَمُ تَوْبَةٌ؛ أَخْبَرَنَا بِهِ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ“.

3. MESELE [Toplu Nüshadan Tek Hadis Alımı]

- 71 Hemmâm Nüshası³⁶ veya Ebû Müşir Nüshası³⁷ gibi bir kaynaktan tek bir hadisi aldığı anda oradaki ibareyi muhafaza ederse, bu, ittifakla caizdir. Müslim'in "Bazı hadisler zikretti; birisi şöyledir: Resûlullâh (sav) buyurdu ki: ..." demesi gibi.³⁸ Diğer türlü, tahkik ehli âlimler yaygın rivayet şekline de ruhsat vermektedirler.

4. MESELE [İhtisar ve Takti, Takdim ve Tehir]

- 72 Manayı bozmadığı sürece, hadisin kısaltılması (ihtisâr) ve bir bölümünün alınması (takti) caizdir. Ravinin semâ yoluyla aldığı bir metni isnaddan önce zikretmesine de, bunun aksine de ruhsat verilmiştir. Şöyle demesi gibi: "Resûlullâh (sav) 'Pişmanlık tevbedir' buyurdu. Bunu bize filancadan naklen filanca haber verdi."

36 Yemenli Hemmâm b. Münebbih'in (132/750) Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği ve çeşitli konulara dair 138 hadisten oluşan hadis cüzü *es-Sahîfetüs-Sabiha* adıyla da bilinmektedir (Sandıkçı, "Hemmâm b. Münebbih", XVII/189). *Hemmâm Sahîfesi* bir bütün halinde Ahmed b. Hanbel tarafından Ebû Hüreyre müsnedinde rivayet edilmiş ve Türkçeye tercüme edilmiş bulunmaktadır. Krş: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII/475-547 (8115-8252); Erul, *Hadislerin Dili*, s.15 vd.

37 Hadis ve kıraat başta olmak üzere pek çok ilimde söz sahibi olan Şamlı âlim Ebû Müşir, İmâm Mâlik'in öğrencilerindendir. Mihne olayları sırasında Me'mûn tarafından Rakka'da sorgulanmış ve ömür boyu hapse mahkûm edildiği Bağdat'ta zindanda vefat etmiştir. (Kandemir, "Ebû Müşir", X/195)

38 *Hemmâm Sahîfesi*'nden bu ifadeyle nakledilen bazı örnek rivayetler için bkz: Müslim, *Tabâret*, 2 (537); *Zikir ve Dua*, 13 (6819).

مَسْأَلَةُ ٥:

٧٣ إِذَا سَأَلَ حَدِيثًا بِإِسْنَادٍ، ثُمَّ أَتْبَعَهُ بِإِسْنَادٍ آخَرَ وَقَالَ ”مِثْلُهُ“، فَهَذَا يَجُوزُ لِلْحَافِظِ الْمُمَيِّزِ لِلْأَلْفَاظِ. فَإِنْ اخْتَلَفَ اللَّفْظُ قَالَ ”نَحْوُهُ“، أَوْ قَالَ ”بِمَعْنَاهُ“، أَوْ ”بِنَحْوِ مِنْهُ“.

مَسْأَلَةُ ٦:

٧٤ إِذَا قَالَ ”حَدَّثَنَا فَلَانٌ مُذَاكِرَةً“، دَلَّ عَلَى وَهْنٍ مَا، إِذِ الْمَذَاكِرَةُ يُتَسَمَّحُ فِيهَا.

وَمِنَ التَّسَاهُلِ: السَّمَاعُ مِنْ غَيْرِ مُقَابَلَةٍ. فَإِنْ كَانَ كَثِيرَ الْغَلَطِ: لَمْ يَجْزُ. وَإِنْ جَوَّزْنَا ذَلِكَ، فَيَصِحُّ فِيمَا صَحَّ مِنَ الْغَلَطِ، دُونَ الْمَغْلُوطِ. وَإِنْ نَدَرَ الْغَلَطُ: فَمُخْتَصِّلٌ. لَكِنْ لَا يَجُوزُ لَهُ فِيمَا بَعْدَ أَنْ يُحَدِّثَ مِنْ أَصْلِ شَيْخِهِ.

5. MESELE [Mükerrer Metinlerin Hazfı]

- 73 Ravi bir hadisi bir isnadla verdikten sonra başka bir isnadına daha yer verip “Aynısı” (مِثْلُهُ) dese, lafızları birbirinden ayırabilen hâfız³⁹ için bu caizdir. Eğer lafız değişecek olursa, o zaman “Benzeri” (نَحْوُهُ) veya “Aynı anlamda” (بِمَعْنَاهُ) yahut “Buna benzer şekilde” (بِنَحْوِ مَنْه) ifadelerini kullanabilir.

6. MESELE [Müzakere ve Mukabele]

- 74 Ravi “Bize filanca müzakere yoluyla tahdîs etti” (حَدَّثَنَا فُلَانًا) (حَدَّثْنَا dediğinde bu, bir şekilde gevşekliğe delalet eder. Çünkü müzakere rahat davranılan bir yöntemdir.

Mukâbelesiz semâ böyle bir rahatlığın sonucudur. Eğer çok hata yapan bir kişiye, caiz değildir. Eğer buna cevaz vereceksek, hata yapılan kısımlar için değil, hatalıyken düzeltilen kısımlar için geçerli olur. Şayet hata nadiren meydana geliyorsa, o zaman göz yumulabilir. Ama sonrasında bu hadisleri şeyhinin aslından rivayet etmesi caiz olmaz.⁴⁰

39 Burada hâfız “Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleyen kişi” anlamında olmayıp, Hadis ilminde ihtisas sahibi uzman âlim manasındadır.

40 Bilindiği gibi mukabele, yeni yazılan bir hadis metnini daha önceden yazılmış olup temel alınan ve “asıl” tabir edilen nüshayla karşılaştırmaktır. Eğer ravi, hocasının elindeki asıl ile kendi yazdığını mukabele etmeyip sırf şeyhin okuyuşuna itimat ediyorsa, o zaman şeyhin hataya ne oranda yakın olduğu önem kazanır. Paragrafta anlatılan durum budur.

٣٢. آدَابُ الْمُحَدِّثِ

٧٥ تَضَحِيحُ النَّبِيِّ مِنْ طَالِبِ الْعِلْمِ مُتَعَيِّنٌ، فَمَنْ طَلَبَ الْحَدِيثَ لِلْمُكَاتَرَةِ، أَوْ الْمَفَاخَرَةِ، أَوْ لِيَزْوِي، أَوْ لِيَتَنَاوَلَ الْوُظَائِفَ، أَوْ لِيُنْتَنِي عَلَيْهِ وَعَلَى مَعْرِفَتِهِ: فَقَدْ خَسِرَ. وَإِنْ طَلَبَهُ لِلَّهِ، وَلِلْعَمَلِ بِهِ، وَلِلْقُرْبَةِ بِكَثْرَةِ الصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلِنَفْعِ النَّاسِ: فَقَدْ فَازَ. وَإِنْ كَانَتِ النَّيَّةُ مَمْرُوجَةً بِالْأَمْرَيْنِ، فَالْحُكْمُ لِلْغَالِبِ.

٧٦ وَإِنْ كَانَ طَلَبُهُ لِقِرْطِ الْمَحَبَّةِ فِيهِ، مَعَ قَطْعِ النَّظَرِ عَنِ الْأَجْرِ وَعَنْ بَنِي آدَمَ، فَهَذَا كَثِيرًا مَا يَغْتَرِي طَلَبَةُ الْعُلُومِ: فَلَعَلَّ النَّيَّةَ أَنْ يَرْزُقَهَا اللَّهُ بَعْدُ. وَأَيْضًا، فَمَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِلْآخِرَةِ: كَسَاهُ الْعِلْمُ خَشْيَةَ اللَّهِ، وَاسْتِكَانَ، وَتَوَاضَعَ. وَمَنْ طَلَبَهُ لِلدُّنْيَا: تَكَبَّرَ بِهِ، وَتَكَثَّرَ، وَتَجَبَّرَ، وَازْدَرَى بِالْمُسْلِمِينَ الْعَامَّةِ، وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى سَفَالٍ وَحَقَارَةٍ.

٧٧ فَلْيَحْتَسِبِ الْمُحَدِّثُ بِحَدِيثِهِ، رَجَاءَ الدُّخُولِ فِي قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاها، ثُمَّ أَذَاهَا إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا".

٧٨ وَلْيَبْذُلْ نَفْسَهُ لِلطَّلَبَةِ الْأَخْيَارِ، لَا سِيَّمَا إِذَا تَفَرَّدَ. وَلْيَمْتَنِعْ مَعَ الْهَرَمِ وَتَغْيِيرِ الدِّهْنِ. وَلْيَعْهَدْ إِلَى أَهْلِهِ وَإِخْوَانِهِ حَالَ صِحَّتِهِ: أَنْكُمْ مَتَى رَأَيْتُمُونِي تَغَيَّرْتُ، فَاْمْنَعُونِي مِنَ الرِّوَايَةِ!

23. HADİŞÇİNİN ÂDÂBİ

- 75 İlme talip olan öğrencinin ilk yapması gereken, niyetini düzeltmektir. Başkalarıyla çokluk yarışına girmek, böbürlenmek, sadece nakletmek, görevler almak için veya kendisinden ve uzmanlığından övgüyle bahsedilmesi gayesiyle hadis öğrenen, kaybetmiştir. Ama eğer Allah rızası için, öğrendiğiyle amel etmek, Resûlüne (sav) çok salavat getirerek Allah'a yaklaşmak, insanlara yararlı olmak amacıyla öğrenirse, kazanmıştır. Niyeti bu iki durumun karışımından oluşuyorsa, ağır basan hangisiye ona göre hüküm verilir.
- 76 Hadisi sırf aşırı sevgisinden dolayı öğreniyorsa, sevap kazanmak veya Âdemoğullarına yararlı olmak gibi bir düşüncesi yoksa –ki bu çoğu zaman farklı ilim dallarındaki öğrencilerin başına gelir- o zaman belki de Allah ona niyeti daha sonra nasip edecektir. Kim de bu ilmi ahiret için öğrenirse, ilim ona Allah'a gönülden bağlanma vasfı kazandırır. Huzur bulur, tevazu ehli olur. İlmi dünya için öğrenen ise onu gurur vesilesi yapar. Hep daha fazlasını ister, işi zorbalığa döker. Genel Müslüman kitleyi küçümser. İş en sonunda sefalet ve zavallılığa varır.
- 77 Öyleyse hadisçi, hadis çalışmalarında Allah'ın rızasını gözetmeli, Hz. Peygamberin (sav) şu sözünün kapsamına girmeyi ummalıdır: “Benim sözümü duyup da iyice öğrenen, sonra da onu duymayan birisine ileten kişinin Allah yüzünü aydınlatsın!”⁴¹
- 78 Hayırlı talebelere kendini feda etmelidir; özellikle de tek hoca konumundaysa. Yaşlanma ve zihin karışıklığı halinde hadis nakletmekten çekinmelidir. Sağlıklıyken arkadaşları-

41 Ebû Dâvud, *İlim*, 10 (3660); Tirmizi, *İlim*, 7 (2656).

فَمَنْ تَغَيَّرَ بِسُوءِ حِفْظٍ وَلَهُ أَحَادِيثُ مَعْدُودَةٌ، قَدْ أَتَقَنَ رِوَايَتَهَا،
فَلَا بَأْسَ بِتَحْدِيثِهِ بِهَا زَمَنَ تَغْيِيرِهِ.

وَلَا بَأْسَ بِأَنْ يُجِيزَ مَرْوِيَّاتِهِ حَالَ تَغْيِيرِهِ، فَإِنَّ أَصُولَهُ مَضْبُوطَةٌ مَا
تَغَيَّرَتْ، وَهُوَ قَدْ وَعَى مَا أَجَازَ. فَإِنْ اخْتَلَطَ وَخَرِفَ: امْتَنَعَ مِنْ
أَخْذِ الْإِجَازَةِ مِنْهُ.

۷۹ وَمِنَ الْأَدَبِ: أَنْ لَا يُحَدِّثَ مَعَ وُجُودِ مَنْ هُوَ أَوْلَى مِنْهُ لِسِنِّهِ
وِإِتْقَانِهِ. وَأَنْ لَا يُحَدِّثَ بِشَيْءٍ يَزُويهِ غَيْرُهُ أَعْلَى مِنْهُ. وَأَنْ لَا
يَغُشَّ الْمُبْتَدِئِينَ؛ بَلْ يَدُلُّهُمْ عَلَى الْمَهْمِ. فَالَّذِينَ النَّصِيحَةُ.

فَإِنْ دَلُّهُمْ عَلَى مُعَمَّرٍ عَامِّيٍّ، وَعَلِمَ قُصُورَهُمْ فِي إِقَامَةِ مَرْوِيَّاتِ
الْعَامِّيِّ: نَصَحَهُمْ، وَدَلُّهُمْ عَلَى عَارِفٍ يَسْمَعُونَ بِقِرَاءَتِهِ، أَوْ
حَضَرَ مَعَ الْعَامِّيِّ وَرَوَى بِنُزُولٍ، جَمْعًا بَيْنَ الْفَوَائِدِ.

na ve dostlarına “Ne zaman benim değiştiğimi görürseniz, rivayette bulunmamı engelleyin” diyerek ahdetmelidir.

Hafızası kötüleşen kişinin az sayıda hadisi varsa ve bu hadisleri kusursuz rivayet edebiliyorsa, karışıklık yaşadığı dönemde bu hadisleri nakletmesinde bir beis yoktur.

Hafıza bozukluğu durumunda rivayetlerinin icazetini vermesinde de beis yoktur. Çünkü hadislerini yazdığı ana nüshalar (asıl) kayıt altındadır ve değişmemiştir. Kendisi de icazetini verdiği bilgiyi ezbere bilmektedir. Ama eğer büsbütün bunarsa, o zaman kendisinden icazet almaktan imtina edilir.

- 79 Yaş veya uzmanlık bakımından kendisinden daha üstün birisi varken Hadis rivayetinde bulunmamak da bir edep kuralıdır. Başkasının daha âli senedle rivayet ettiği bir hadisi aktarmamak, işin başındaki müptedileri kandırmamak, bilakis onları önemli olan bilgiye yönlendirmek de böyledir. Sonuçta “Din nasihattir”.⁴²

Şayet onları, yaşı ileri olduğu için senedi âli ama hadis ilmini bilmeyen birisine yönlendirecek olursa, bu kişinin rivayetlerini düzeltmede yetersiz kalacaklarını da fark ederse, o zaman talebelere samimi davranmalı, okuyuşunu dinleyecekleri ve rivayet işinden anlayan bir kişiye delalet etmelidir. Veya o bilgisiz yaşlının yanında kendisi de bulunup rivayetini yine nazil yapabilir. Böylece birden fazla yararı bir araya getirmiş olur.

42 Buhârî, *İmân*, 42 (Bâb Başlığı); Müslim, *İmân*, 95 (196). “Nasihât” sözcüğü burada “öğüt vermek” anlamında değil, tam da aldatmanın zıddı olarak “samimi davranmak” manasındadır.

۸۰ وَرَوِيَ أَنَّ مَالِكًا رَحِمَهُ اللَّهُ كَانَ يَغْتَسِلُ لِلتَّحْدِيثِ، وَيَتَّبِعُ، وَيَتَطَيَّبُ وَيَلْبَسُ ثِيَابَهُ الْحَنَّةَ، وَيَلْزَمُ الْوَقَارَ وَالسَّكِينَةَ، وَيَزْبُرُ مَنْ يَرْفَعُ صَوْتَهُ، وَيُرْتَلُ الْحَدِيثُ.

وَقَدْ تَسَمَّحَ النَّاسُ فِي هَذِهِ الْأَعْصَارِ بِالِإِسْرَاعِ الْمَذْمُومِ، الَّذِي يَخْفَى مَعَهُ بَعْضُ الْأَلْفَاطِ. وَالسَّمَاعُ هَكَذَا لَا مِيزَةَ لَهُ عَلَى الْإِجَازَةِ، بَلِ الْإِجَازَةُ صِدْقٌ. وَقَوْلُكَ "سَمِعْتُ أَوْ قَرَأْتُ هَذَا الْجُزْءَ كُلَّهُ" مَعَ التَّمْتِمَةِ وَدَمَجِ بَعْضِ الْكَلِمَاتِ: كَذِبٌ.

وَقَدْ قَالَ النَّسَائِيُّ فِي عِدَّةِ أَمَاكِنَ مِنْ صَحِيحِهِ: "وَذَكَرَ كَلِمَةً مَعْنَاهَا كَذَا وَكَذَا".

۸۱ وَكَانَ الْحُفَاطُ يَغْقِدُونَ مَجَالِسَ الْإِمْلَاءِ، وَهَذَا قَدْ عُدِمَ الْيَوْمَ. وَالسَّمَاعُ بِالْإِمْلَاءِ يَكُونُ مُحَقِّقًا بَيَانِ الْأَلْفَاطِ لِلْمُسْمِعِ وَالسَّامِعِ.

۸۲ وَلَيَجْتَنِبْ رِوَايَةَ الْمَشْكَلَاتِ، مِمَّا لَا تَحْمِلُهُ قُلُوبُ الْعَامَّةِ. فَإِنْ رَوَى ذَلِكَ فَلْيَكُنْ فِي مَجَالِسِ خَاصَّةٍ.

وَيَحْرُمُ عَلَيْهِ رِوَايَةُ الْمَوْضُوعِ، وَرِوَايَةُ الْمَطْرُوحِ، إِلَّا أَنْ يُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ لِيَحْذَرُوهُ.

- 80 Rivayetlerde, Mâlik'in (Allah rahmet eylesin) hadis rivayet edeceğinde gusûl aldığı, tütsüler kullandığı, kokular süründüğü, güzel elbiselerini giydiği, ciddi ve ağır başlı bir tavır takındığı, yüksek sesle konuşanlara engel olduğu ve hadisleri ağır ağır okuduğu belirtilmektedir.

Son asırlarda ise insanlar, eleştirilebilecek ve bazı lafızların açıkça anlaşılamamasına yol açabilecek ölçüde hızlı okumayı hoş görmektedirler. Böyle bir semâ işleminin icazete hiçbir üstünlüğü yoktur. Bilakis, icazet dürüstçedir. Geveleyip ve bazı kelimeleri yutup da sonra "Bu cüzün tamamını duydum/okudum" demen ise yalandır.

Nesâî, *Sahîb*'inin pek çok yerinde "Şu anlama gelen bir kelime zikretti" (وذكر كلمة معناها كذا) demektedir.⁴³

- 81 Eskiden hadis hafızları hadis yazdırmak (imlâ) için meclisler oluşturmalarıydı. Bugün bunlar kalmadı. İmlâ ile gerçekleşen bir semâ, lafızların açıklanması bakımından dinleten açısından da dinleyen açısından da hakkı verilmiş bir çalışmadır.

- 82 Halkın gönlünün kaldıramayacağı problemlili (müşkil) rivayetleri nakletmekten de kaçınmalıdır. Rivayet edecekse de bunu özel oturumlarda yapmalıdır.

Uydurma (mevzû) veya aşırı zayıf (matrûh) rivayetleri nakletmesi haramdır. Ancak uzak durmaları için insanlara açıklayıp dikkatlerini çekiyorsa bu başkadır.

43 Bu ifade, hocanın rivayet sırasında kullandığı lafzın tam olarak zapt edilemediğini, ama anlamının nakledildiğini gösterir. İlk bakışta kullanan için bir kusur gibi görünse de, son tahlilde bir meziyettir; çünkü dürüstlüğe delalet eder. Diğer taraftan, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerine âlimlerin bazen bu şekilde "Sahîh" diye işaret ettikleri görülebilmektedir.

الثقة

- ٨٣ تُشْتَرَطُ الْعَدَالَةُ فِي الرَّاوي كَالشَّاهِدِ، وَيَمْتَّازُ الثِّقَةُ بِالضَّبْطِ
وَالِإِتْقَانِ. فَإِنْ انْصَافَ إِلَى ذَلِكَ الْمَعْرِفَةُ وَالِإِكْتَارُ، فَهُوَ حَافِظٌ.
- ٨٤ وَالْحِفَاطُ طَبَقَاتٌ:

- ١- فِي ذُرُوتِهَا: أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.
- ٢- وَفِي التَّابِعِينَ: كَابِنِ الْمَسِيْبِ.
- ٣- وَفِي صِغَارِهِمْ: كَالزُّهْرِيِّ.
- ٤- وَفِي أَتْبَاعِهِمْ: كَسُفْيَانَ، وَشُعْبَةَ، وَمَالِكٍ.
- ٥- ثُمَّ ابْنِ الْمُبَارَكِ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَوَكَيْعٌ، وَابْنُ مَهْدِيٍّ.
- ٦- ثُمَّ كَأَصْحَابِ هَؤُلَاءِ، كَابِنِ الْمَدِينِيِّ، وَابْنِ مَعِينٍ، وَأَحْمَدُ،
وإِسْحَاقُ، وَخَلْقٌ.
- ٧- ثُمَّ الْبُخَارِيُّ، وَأَبِي زُرْعَةَ، وَأَبِي حَاتِمٍ، وَأَبِي دَاوُدَ، وَمُسْلِمٌ.
- ٨- ثُمَّ النَّسَائِيُّ، وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ، وَصَالِحُ جَزَرَةَ، وَابْنُ
خُزَيْمَةَ.
- ٩- ثُمَّ ابْنُ الشَّرْقِيِّ. وَمِمَّنْ يُوصَفُ بِالْحِفْظِ وَالِإِتْقَانِ جَمَاعَةٌ
مِنَ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ.

SİKA

83 Tıpkı şahitte olduğu gibi ravide de adalet şart koşulur. Sika⁴⁴ ravi, rivayeti koruma (zabt) ve prensipleri tam uygulama (itkân) bakımından kendini belli eder. Eğer buna tanınma (marifet) ve çok rivayette bulunma (iksâr) unsurları da eklenirse, o artık bir hafızdır.

84 Hâfızlar tabakalar halindedir.⁴⁵

T1. Bu tabakaların zirvesinde Ebû Hüreyre (ra) (58/678) yer alır.

T2. Tâbiinde İbnü'l-Müseyyeb (94/713) gibi isimler vardır.

T3. Tâbiinin küçüklerinde Zührî (124/742) gibi isimler vardır.

T4. Etbâü't-tâbiinde Süfyân [es-Sevrî]⁴⁶ (161/778), Şu'be (160/777) ve Mâlik (179/795) gibi isimler vardır.

T5. Sonra İbnü'l-Mübârek (181/797), Yahyâ b. Sa'îd (198/813), Vekî (197/812) ve [Abdurrahmân] İbn Mehdî (198/813) gelir.

⁴⁴ Sika "güvenilir" demektir. Adalet ve zabt özelliklerini taşıyan ravi tevsik edilir. Bu ikili ayrımada adalet, kişinin günlük yaşayışında dini kural ve değerlere açıkça aykırı davranmaktan (fısk, bid'at) kaçınması, özellikle de konuşmalarında yalana başvurmamasıdır. Zabt ise hadis alanındaki mesleki yeterliliği ifade etmekte olup, dalgınlık veya unutma gibi faktörlere bağlı olarak aşırı hataya düşmemek anlamındadır.

⁴⁵ İsmi zikredilen hadis hafızlarının vefat tarihlerinin (hicri/miladi) belirtilmesiyle yetinilmiştir. Künye ve kimliklere dair detaylı bilgi Ebû Ğudde neşrinde mevcuttur. Bu arada, yine muhakkikin işaret ettiği gibi (*Mükîza*, s.71, dp.9) tabakaların sıralanmasında kronolojik bir sorun olduğuna dikkat edilmelidir.

⁴⁶ Mutlak olarak zikredildiğinde Süfyân ismiyle Kûfeli âlim Süfyân es-Sevrî kastedilir. Bu noktadan itibaren isimlere köşeli parantez içinde yapılan açıklayıcı ilaveler bize aittir.

۱۰- ثُمَّ عُيَيْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَابْنُ عَوْنٍ، وَمِسْعَرٌ.

۱۱- ثُمَّ زَائِدَةُ، وَاللَيْثُ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ.

۱۲- ثُمَّ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَأَبُو أُسَامَةَ، وَابْنُ وَهْبٍ.

۱۳- ثُمَّ أَبُو خَيْثَمَةَ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَابْنُ نُمَيْرٍ، وَأَحْمَدُ
بْنُ صَالِحٍ.

۱۴- ثُمَّ عَبَّاسُ الدُّورِيِّ، وَابْنُ وَارَةَ، وَالتِّرْمِذِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ أَبِي
خَيْثَمَةَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ.

۱۵- ثُمَّ ابْنُ صَاعِدٍ، وَابْنُ زِيَادِ النَّيْسَابُورِيِّ، وَابْنُ جَوْصَا، وَابْنُ
الْأَخْرَمِ.

۱۶- ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ الْإِسْمَاعِيلِيُّ، وَابْنُ عَدِيٍّ، وَأَبُو أَحْمَدَ الْحَاكِمِ.

T6. Sonra bu hafızların [Ali] İbnü'l-Medînî (234/848), [Yahyâ] İbn Ma'in (233/847), Ahmed [b. Hanbel] (241/855), İshâk [b. Râhûye] (238/853) ve diğer pek çok kişi gibi yakın öğrencileri gelir.

T7. Sonra Buhârî (256/870), Ebû Zûr'a (264/878), Ebû Hâtim (277/890), Ebû Dâvûd (275/889) ve Müslim (261/875).

T8. Sonra Nesâî (303/915), Mûsâ b. Hârûn (294/907), Sâlih Cezera (293/906) ve İbn Huzeyme (311/924).

T9. Sonra İbnü's-Şarkî (325/937).

Ayrıca hıfz ve itkân ile nitelenenler arasında sahabe ve tabiinden büyük bir grup mevcuttur.

T10. Sonra Ubeydullâh b. Ömer (147/764), İbn Avn (151/768) ve Mis'ar (155/772).

T11. Sonra Zâide (161/777), Leys (175/791) ve Hammâd b. Zeyd (179/795).

T12. Sonra Yezîd b. Hârûn (206/821), Ebû Üsâme (201/817) ve İbn Vehb (197/813).

T13. Sonra Ebû Hayseme (234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235/849), İbn Nümejr (234/848) ve Ahmed b. Sâlih (248/862).

T14. Sonra Abbâs ed-Dûrî (271/885), İbn Vârah (270/884), Tirmizî (279/892), Ahmed b. Ebî Hayseme (279/892) ve Abdullah b. Ahmed (290/903).

T15. Sonra İbn Sâ'id (318/), İbn Ziyâd en-Neysâbüri (324/), İbn Cevsâ (320/) ve İbnü'l-Ahram (310/).

T16. Sonra Ebû Bekr el-İsmâîlî (371/982), İbn Adiy (365/976) ve Ebû Ahmed el-Hâkim (378/988).

١٧- ثُمَّ ابْنُ مَنَدَةَ، وَنَحْوُهُ.

١٨- ثُمَّ الْبِرْقَانِيُّ، وَأَبُو حَازِمٍ الْعَبْدِيُّ.

١٩- ثُمَّ الْبَيْهَقِيُّ، وَابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ.

٢٠- ثُمَّ الْحَمِيدِيُّ، وَابْنُ طَاهِرٍ.

٢١- ثُمَّ السِّلَفِيُّ، وَابْنُ السَّمْعَانِيِّ.

٢٢- ثُمَّ عَبْدُ الْقَادِرِ، وَالْحَازِمِيُّ.

٢٣- ثُمَّ الْحَافِظُ الضَّيَّاءُ، وَابْنُ سَيِّدِ النَّاسِ خَطِيبُ تُونِسَ.

٢٤- ثُمَّ حَفِيدُهُ حَافِظُ وَقْتِهِ أَبُو الْفَتْحِ.

وَمِمَّنْ تَقَدَّمَ مِنَ الْحُفَظِ فِي الطَّبَقَةِ الثَّالِثَةِ عَدَدٌ مِنَ الصَّحَابَةِ،
وَخَلَقٌ مِنَ التَّابِعِينَ وَتَابِعِيهِمْ، وَهَلُمَّ جَرًّا إِلَى الْيَوْمِ.

٨٥ فَمِثْلُ يَحْيَى الْقَطَّانِ، يُقَالُ فِيهِ "إِمَامٌ"، وَ"حُجَّةٌ"، وَ"ثَبَّتْ"،
وَ"جَهْدٌ"، وَ"ثِقَّةٌ ثِقَّةٌ". ثُمَّ "ثِقَّةٌ حَافِظٌ". ثُمَّ "ثِقَّةٌ مُتَقِنٌ". ثُمَّ
"ثِقَّةٌ عَارِفٌ"، وَ"حَافِظٌ صَدُوقٌ"، وَنَحْوُ ذَلِكَ.

٨٦ فهؤلاء الحُفَظُ الثِّقَاتُ، إِذَا انْفَرَدَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ مِنَ التَّابِعِينَ:
فَحَدِيثُهُ صَحِيحٌ. وَإِنْ كَانَ مِنَ الْأَتْبَاعِ، قِيلَ "صَحِيحٌ غَرِيبٌ".
وَإِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْأَتْبَاعِ، قِيلَ "غَرِيبٌ فَرْدٌ". وَبِنَدَرٍ تَفَرَّدُوهُمْ،
فَتَجَدُّ إِمَامٌ مِنْهُمْ عِنْدَهُ مِثْلُ أَلْفِ حَدِيثٍ، لَا يَكَادُ يَنْفَرِدُ بِحَدِيثَيْنِ
ثَلَاثَةَ. وَمَنْ كَانَ بَعْدَهُمْ، فَأَيْنَ مَا يَنْفَرِدُ بِهِ! مَا عَلِمْتُهُ، وَقَدْ يُوجَدُ.

- T17.** Sonra İbn Mende (395/1005) ve benzerleri.
- T18.** Sonra Berkânî (425/1034) ve Ebû Hâzim el-Abdevî (417/1026).
- T19.** Sonra Beyhakî (458/1066) ve İbn Abdilberr (463/1071).
- T20.** Sonra Humeydî (488/1095) ve İbn Tâhir (507/1114).
- T21.** Sonra Silefî (576/1180) ve İbnü's-Sem'ânî (562/1166).
- T22.** Sonra Abdülkâdir [er-Ruhâvî] (612/1216) ve Hâzîmî (584/1188).
- T23.** Sonra Hafız Ziyâ [el-Makdisî] (643/1245) ve Tunus Hatibi İbn Seyyidi'n-Nâs (659/1261).
- T24.** Sonra İbn Seyyidi'n-Nâs'ın torunu ve zamanının hafızı Ebü'l-Feth (734/1334).

Üçüncü tabakada geçen hafızlar arasında da sahabeden belli sayıda kişi ve tabiin ve etbâü't-tabiinden büyük bir kitle bulunmakta olup, günümüze kadar her tabaka için bu durum geçerlidir.

- 85** Şimdi; Yahya el-Kattân gibisine "İmam" (Önder), "Hüccet" (Tartışılmaz Delil), Sebt (Çok Sağlam), "Cihbiz" (Uzman), "Sika, Sika" derler. Sonra "Hafız Sika" gelir. Sonra "Mütkin Sika". Sonra "Ârif Sika", "Sadûk Hâfız" ve benzerleri.
- 86** İşte bu sika hafızlardan biri rivayetinde yalnız kaldığında (infirâd), tabiindense hadisi sahihtir. Etbâü't-tâbiinden ise "Sahih garib" denilir. Etbâü't-tâbiinin yakın öğrencilerinden ise "Garib ferd" denilir. Rivayette tek kaldıkları çok nadirdir. Bakarsın içlerinden bir imamın iki yüz bin hadisi vardır, neredeyse iki-üç hadiste bile tek kalmamaktadır. Sonraki nesillerdekilerin rivayette tek kalması mümkün müdür? Ben bilmiyorum, belki bulunabilir.

٨٧ ثُمَّ نَتَقِلُ إِلَى الْيَقِظِ الثِّقَةِ الْمَتَوَسِّطِ الْمَعْرِفَةِ وَالطَّلَبِ، فَهُوَ الَّذِي يُطْلَقُ عَلَيْهِ أَنَّهُ ثَقَّةٌ. وَهُمْ جُمْهُورُ رِجَالِ "الصَّحِيحِينَ". فَتَابِعِيهِمْ، إِذَا انْفَرَدَ بِالْمَتْنِ، خَرَجَ حَدِيثُهُ ذَلِكَ فِي "الصَّحَاحِ".

وَقَدْ تَوَقَّفُ كَثِيرٌ مِنَ النَّقَادِ فِي إِطْلَاقِ "الْغَرَابَةِ" مَعَ "الصِّحَّةِ" فِي حَدِيثِ أَتْبَاعِ الثَّقَاتِ. وَقَدْ يُوجَدُ بَعْضُ ذَلِكَ فِي "الصَّحَاحِ" دُونَ بَعْضٍ.

٨٨ وَقَدْ يُسَمَّى جَمَاعَةٌ مِنَ الْحُفَاطِ الْحَدِيثَ الَّذِي يَنْفَرِدُ بِهِ مِثْلُ هُشَيْمٍ، وَحَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ "مُنْكَرًا".

فَإِنْ كَانَ الْمُنْفَرِدُ مِنْ طَبَقَةِ مَشِيخَةِ الْأَثَمَةِ، أَطْلَقُوا النِّكَارَةَ عَلَى مَا انْفَرَدَ بِهِ مِثْلُ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبِي سَلَمَةَ التَّبُودَكِيِّ، وَقَالُوا "هَذَا مُنْكَرٌ".

فَإِنْ رَوَى أَحَادِيثَ مِنَ الْأَفْرَادِ الْمُنْكَرَةِ، غَمَزُوهُ وَلَيِّنُوا حَدِيثَهُ، وَتَوَقَّفُوا فِي تَوْثِيقِهِ. فَإِنْ رَجَعَ عَنْهَا وَامْتَنَعَ مِنْ رَوَايَتِهَا، وَجُوزَ عَلَى نَفْسِهِ الْوَهْمُ، فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَرْجَحُ لِعِدَالَتِهِ. وَلَيْسَ مِنْ حَدِّ الثَّقَةِ أَنَّهُ لَا يَغْلُطُ وَلَا يُخْطِئُ. فَمَنْ الَّذِي يَسْلَمُ مِنْ ذَلِكَ غَيْرُ الْمَعْصُومِ الَّذِي لَا يُقْرَأُ عَلَى خَطَأٍ؟

- 87 Ardından teyakkuz ehli, güvenilir, orta düzeyde hadis bilgisi ve eğitimine sahip kişiye geçiyoruz ki, kendisi için “sika” kavramı kullanılan ravi budur. *Sahihayn* ravilerinin ezici çoğunluğu bu kapsamdadır. Sikaların tâbiünden olanları, hiç kimsede olmayan bir metni tek başına rivayet ettiklerinde, bu rivayetine *Sahih*’lerde yer verilir.

Tenkitçilerin pek çoğu, etbâdan olan sikaların hadisleri konusunda “garib” ve “sahih” kavramlarını bir arada kullanmaktan çekinirler. Ama bu tür bazı rivayetler *Sahih*’lerde bulunabilir.

- 88 Bir grup hadis hafızı, Hüseyim ve Hafs b. Ğıyâs gibi ravilerin tek başına rivayet ettikleri hadise “münker” adını verebilmektedir.

Eğer tek kalan ravi, hadis imamlarının hocalarının bulunduğu tabakadansa, Osmân b. Ebî Şeybe ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi bu kişilerin teferrüd ettiği hadisler için de münker kavramını kullanıp “bu münkerdir” diyebilirler.

Eğer bir ravi “münker ferd” hadislerden rivayet ediyorsa, onu kötüler ve hadisinin zayıf olduğunu belirtirler. Kendisini sika sayma konusunda çekimser davranırlar. Eğer vazgeçer ve bir daha o hadisi rivayet etmezse, ayrıca kendisinin yanlışlığına düşebileceğini de kabul ederse, bu hem onun açısından daha hayırlı, hem de güvenilirlik oranını artıran bir unsur olur. Yoksa sikanın tarifinde “yanılmaz ve hata etmez” kaydı yoktur. Zaten hata yaptığında göz yumulmayan masumun dışında, kim bundan kurtulabilir ki?

فَصْلُ ١

٨٩ الثِّقَّةُ: مَنْ وَثَّقَهُ كَثِيرٌ، وَلَمْ يُضَعَّفْ. وَدُونُهُ: مَنْ لَمْ يُوَثَّقْ، وَلَا

ضَعِفَ. فَإِنْ خُرِجَ حَدِيثُ هَذَا فِي "الصَّحِيحَيْنِ"، فَهُوَ مُوَثَّقٌ بِذَلِكَ. وَإِنْ صَحَّ لَهُ مِنْ التِّرْمِذِيِّ وَابْنِ خُرَيْمَةَ: فَجَدِّدْ أَيْضًا. وَإِنْ صَحَّ لَهُ كَالدَّارَقُطَنِيِّ وَالْحَاكِمِ: فَأَقْلُ أَحْوَالِهِ حُسْنُ حَدِيثِهِ.

وَقَدْ اشتهرَ عِنْدَ طَوَائِفَ مِنَ المتأخِرِينَ، إِطْلَاقُ اسْمِ "الثِّقَّةِ" عَلَى مَنْ لَمْ يُجْرَحْ، مَعَ ارْتِفَاعِ الجَهَالَةِ عَنْهُ. وَهَذَا يُسَمَّى "مَسْتَوْرًا"، وَيُسَمَّى "مَحَلُّهُ الصِّدْقُ". وَيُقَالُ فِيهِ "شَيْخٌ".

٩٠ وَقَوْلُهُمْ "مَجْهُولٌ" لَا يُلْزَمُ مِنْهُ جَهَالَةُ عَيْنِهِ. فَإِنْ جُهِلَ عَيْنُهُ وَحَالُهُ، فَأَوَّلَى أَنْ لَا يَحْتَجُّوا بِهِ.

وَإِنْ كَانَ المنفردُ عَنْهُ مِنْ كِبَارِ الأَثْبَاتِ، فَأَقْوَى لِحَالِهِ، وَيَحْتَجُّ بِمِثْلِهِ جَمَاعَةٌ كَالنَّسَائِيِّ وَابْنِ حِبَانَ.

وَيَنْبَغُ معرفةُ "الثقات": تَارِيخُ البخَارِيِّ، وَابْنِ أَبِي حَاتِمٍ، وَابْنِ حِبَانَ، وَكِتَابُ "تَهْذِيبِ الكَمَالِ".

1. FASIL [Sika Raviler]

89 Sika: Pek çok kişinin güvenilir saydığı ve zayıf olduğu hiç söylenmemiş kişidir. Bunun altında, ne sika ne zayıf sayılanlar yer alır. Şayet böyle bir ravinin hadisine *Sahibayn*'de yer verilmişse, sika olduğu bu yolla belirlenmiş olur. Tirmizî ve İbn Huzeyme gibi âlimler hadisine sahih demişse, bu da çok iyidir. Dârakutnî ve Hâkim gibi isimler hadisine sahih demişse, o zaman rivayetleri en azından hasen sayılmak durumundadır.

Kimi müteahhir kesimlerde “sika” unvanının “cerh edilmeyen ve meçhullüğü de kalmamış” kişiler için kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Buna “mestûr” veya “dürüst konumunda” (مَحَلُّ الصِّدْق) derler. “Şeyh” denildiği de olur.

90 “Meçhul” denildiğinde bu, ravinin varlığının da bilinmemesini gerektirmez. Hem varlığı hem özellikleri bilinmiyorsa, o zaman zaten rivayetine güvenmezler.

Eğer meçhul raviden tek başına rivayette bulunan kişi sika ravilerin büyüklerinden ise, bu onun konumunu pekiştirir. Böyle bir kişinin rivayetini Nesâî ve İbn Hıbbân'ın da aralarında bulunduğu geniş bir grup delil kabul etmiştir.

Sikaları tanımak için gidilecek pınar başı, Buhârî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hıbbân'ın *Târih*'leri ile *Tehzibü'l-Kemâl* kitabıdır.⁴⁷

47 *Tehzibü'l-Kemâl*, müfessir İbn Kesîr'in (774/1373) kayınpederi ve Zehebi'nin de yakın dostu olan büyük ricâl âlimi Ebü'l-Haccâc el-Mizzî'nin (742/1341) eseridir. *Kütüb-i Sitt'e*'de rivyeti bulunan raviler hakkında kaleme alınmış en kapsamlı ve yeterli kaynaklar arasında yer almış, İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib* ve *Takribü't-Tehzib* gibi daha özet çalışmalarına zemin teşkil etmiştir. Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un tahkikiyle 35 cilt halinde yayınlanmıştır.

فَصْلٌ ٢:

٩١ مَنْ أَخْرَجَ لَهُ الشَّيْخَانِ أَوْ أَحَدُهُمَا عَلَى قِسْمَيْنِ؛ أَحَدُهُمَا: مَا
اِخْتَجَا بِهِ فِي الْأُصُولِ. وَثَانِيَهُمَا: مَنْ خَرَجَا لَهُ مُتَابَعَةً وَشَهَادَةً
وَاعْتِبَارًا.

فَمَنْ اخْتَجَا بِهِ أَوْ أَحَدُهُمَا، وَلَمْ يُوثَّقْ، وَلَا غُمَزَ: فَهُوَ ثِقَةٌ،
حَدِيثُهُ قَوِيٌّ.

وَمَنْ اخْتَجَا بِهِ أَوْ أَحَدُهُمَا، وَتَكَلَّمَ فِيهِ: فَتَارَةً يَكُونُ الْكَلَامُ
فِيهِ تَعْتًا، وَالْجُمْهُورُ عَلَى تَوْثِيقِهِ؛ فَهَذَا حَدِيثُهُ قَوِيٌّ أَيْضًا.
وَتَارَةً يَكُونُ الْكَلَامُ فِي تَلْسِينِهِ وَحِفْظِهِ لَهُ اعْتِبَارًا؛ فَهَذَا حَدِيثُهُ لَا
يَنْحُطُّ عَنْ مَرْتَبَةِ الْحَسَنِ، الَّتِي قَدْ نُسِخِيَهَا ”مِنْ أَدْنَى دَرَجَاتِ
الصَّحِيحِ“.

٩٢ فَمَا فِي الْكِتَابَيْنِ -بِحَمْدِ اللَّهِ- رَجُلٌ اخْتَجَّ بِهِ الْبُخَارِيُّ أَوْ مُسْلِمٌ
فِي الْأُصُولِ، وَرَوَايَاتُهُ ضَعِيفَةٌ؛ بَلْ حَسَنَةٌ أَوْ صَحِيحَةٌ.

وَمَنْ خَرَجَ لَهُ الْبُخَارِيُّ أَوْ مُسْلِمٌ فِي الشُّوَاهِدِ وَالْمَتَابَعَاتِ،
فَفِيهِمْ مَنْ فِي حِفْظِهِ شَيْءٌ، وَفِي تَوْثِيقِهِ تَرَدُّدٌ. فَكُلُّ مَنْ خَرَجَ لَهُ
فِي ”الصَّحِيحَيْنِ“ فَقَدْ قَمَرَ الْقَنْطَرَةُ. فَلَا مَعْدِلَ عَنْهُ إِلَّا بِبُرْهَانٍ
بَيِّنٍ.

2. FASIL [Sahihayn'deki Raviler]

- 91 Şeyhayn'in⁴⁸ veya birisinin hadisine kitabında yer verdiği raviler iki kısımdır: Birisi "asıl rivayetlerde" güvenip dayandıkları; ikincisi ise "mütâbî, şahit ve itibar sadedinde"⁴⁹ hadisine yer verdikleri.

Her ikisinin veya birisinin güvenip dayandığı, ama ne sika sayılmış ve ne de kötülenmiş bir ravi sikadır; hadisi de güçlüdür.

Her ikisi veya birisi güvenip dayandığı halde hakkında eleştiride bulunulan ravi ise, ya cumhurun sika saymakta olduğu ve hakkında gereksiz biçimde konuşulan birisidir -ki bunun hadisi de güçlüdür- veya yetersizliği ve hafıza durumu üzerine yapılan eleştirilerin haklılık payı vardır. Bu durumda da hadisi "sahihin en alt düzeyi" olarak adlandırabileceğimiz hasen derecesinden aşağıya düşmez.

- 92 Sonuçta bu iki kitapta, Buhârî veya Müslim'in "asıl" konumundaki hadislerde dayanıp güvendiği ama rivayetleri -hasen yahut sahih değil de- zayıf olan bir ravi, Allah'a hamd olsun ki, yoktur.

Buhârî veya Müslim'in, hadisine şahit ve mütâbî rivayetler bağlamında yer verdiği raviler arasında hıfzı problemlili veya sika sayılmasında tereddüt yaşananlar vardır. Ancak, hadisine *Sahihayn*'de yer verilen her kişi "kantarı aşmış" olup, açık bir kanıt olmadıkça kendisinden vazgeçilemez.

48 Şeyhayn "Buhârî ve Müslim" için kullanılan bir tabirdir.

49 Bilindiği gibi, bir hadisi sened ortaklığı yoluyla destekleyen hadise mütâbî, metnin muhtevası açısından destekleyen hadise ise şahit denilmektedir. "İtibar" ise temel alınan ve "asıl" olarak adlandırılan söz konusu hadisin mütâbî ve şahitlerini bulmak amacıyla yapılan mukayeseli araştırmadır. Bkz: Naim, *Tecrid*, s.114-115.

٩٣ نعم، الصحيح مراتب، والثقات طبقات. فليس من وثق مطلقاً كمن تكلم فيه. وليس من تكلم في سوء حفظه واجتهاده في الطلب كمن ضعفه. ولا من ضعفه ورووا له كمن تركوه. ولا من تركوه كمن اتهموه وكذبوه.

فالترجيح يدخل عند تعارض الروايات. وحضر الثقات في مصنف كالمعذر. وضبط عدد المجهولين متحيل.

٩٤ فأما من ضعف أو قيل فيه أدنى شيء، فهذا قد ألفت فيه مختصراً سمّيته بـ“المغني”؛ وبسطت فيه مؤلفاً سمّيته بـ“الميزان”.

فصل ٣:

٩٥ ومن الثقات الذين لم يخرج لهم في “الصحيحين” خلق منهم: من صحح لهم الترمذي وابن خزيمة. ثم من روى لهم النسائي وابن حبان وغيرهما. ثم لم يضعفهم أحد، واحتج هؤلاء المصنفون بروايتهم.

- 93 Evet, sahih hadis mertebelere ayrılır; güvenilir raviler de tabakalar halindedir. Kayıtsız şartsız sika sayılan, eleştirilene benzemez. Hafızasının veya öğrenme kapasitesinin yetersizliği eleştirilenler de âlimlerin zayıf saydıklarına benzemez. Zayıf saydıkları ama hadisini rivayet ettikleri de rivayetini almayıp terk ettiklerine benzemez. Rivayetini almayıp terk ettikleri de yalancı olmakla itham ettikleri veya doğrudan yalancı saydıklarına benzemez.

Tercih, rivayetler çeliştiğinde devreye girer. Sika ravilerin tümünü bir kitapta toplamak imkânsız gibidir. Meçhul ravilerin sayısını tam olarak tespit etmek ise düşünülemez.

- 94 Zayıf sayılan veya hakkında asgari düzeyde de olsa eleştiri yapılan raviler hakkında *Muğni* adını verdiğim muhtasar bir kitap kaleme aldım. Yine aynı konuda *Mizân* adını verdiğim detaylı bir eser daha yazmış bulunuyorum.⁵⁰

3. FASIL [Cerh-Tadil]

- 95 *Sahîhayn*'de hadisi rivayet edilmeyen sika raviler de büyük bir yekûn teşkil eder. İçlerinde Tirmizî ve İbn Huzeyme'nin hadisini tashih ettiği raviler bulunmaktadır. Sonra Nesâî, İbn Hıbbân ve diğerlerinin hadisini rivayet ettikleri kişiler gelir. Ardından da hiç kimsenin tazîf etmediği ve bu mu-sanniflerin rivayetini delil olarak kabul ettikleri raviler gelir.

50 Dört ciltte 11053 ravinin değerlendirmesini içeren *Mizânul-İtidâl*, hadis çalışmalarına yön veren meşhur bir kaynaktır. *Muğni* ise 7854 ravinin tenkidini bir iki cümleyle vermekte olup, Nûruddîn İtr tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır.

٩٦ وَقَدْ قِيلَ فِي بَعْضِهِمْ: "فُلَانٌ نَفَقَةٌ"، "فُلَانٌ صَدُوقٌ"، "فُلَانٌ لَا بَأْسَ بِهِ"، "فُلَانٌ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ"، "فُلَانٌ مَحْلُهُ الصِّدْقُ"، "فُلَانٌ شَيْخٌ"، "فُلَانٌ مُسْتَوْرٌ"، "فُلَانٌ رَوَى عَنْهُ شُعْبَةُ أَوْ مَالِكٌ أَوْ يَحْيَى"، وَأَمْثَالُ ذَلِكَ كَـ "فُلَانٌ حَسَنُ الْحَدِيثِ"، "فُلَانٌ صَالِحُ الْحَدِيثِ"، "فُلَانٌ صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ".

فَهَذِهِ الْعِبَارَاتُ كُلُّهَا جَيِّدَةٌ، لَيْسَتْ مُضَعَّفَةٌ لِحَالِ الشَّيْخِ. نَعَمْ، وَلَا مُرَقِّئَةٌ لِحَدِيثِهِ إِلَى دَرَجَةِ الصَّحَّةِ الْكَامِلَةِ الْمُتَّفَقِ عَلَيْهَا؛ لَكِنْ كَثِيرٌ مِمَّنْ ذَكَرْنَا مُتَجَادِبٌ بَيْنَ الْاِخْتِجَاجِ بِهِ وَعَدَمِهِ.

وَقَدْ قِيلَ فِي جَمَاعَاتٍ "لَيْسَ بِالْقَوِيِّ"، وَاجْتُنِجَ بِهِ. وَهَذَا النَّسَائِيُّ، قَدْ قَالَ فِي عِدَّةٍ "لَيْسَ بِالْقَوِيِّ"، وَيُخْرِجُ لَهُمْ فِي كِتَابِهِ. فَإِنْ قَوْلُنَا "لَيْسَ بِالْقَوِيِّ" لَيْسَ بِجَرْحٍ مُفْسِدٍ.

٩٧ وَالْكَلَامُ فِي الرُّوَاةِ يَخْتِاجُ إِلَى وَرَعٍ تَامٍ، وَبِرَاءَةٍ مِنَ الْهَوَى وَالْمِيلِ، وَخِبْرَةٍ كَامِلَةٍ بِالْحَدِيثِ، وَعِلْمِهِ، وَرِجَالِهِ.

ثُمَّ نَحْنُ نَفْتَقِرُ إِلَى تَخْرِيرِ عِبَارَاتِ التَّعْدِيلِ وَالْجَرْحِ، وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ مِنَ الْعِبَارَاتِ الْمُتَجَادِبَةِ.

- 96 Söz konusu ravilerin bazıları hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: “Filanca güvenilirdir” (فَلَانٌ ثِقَةٌ), “Filanca dürüsttür” (فَلَانٌ لَا يَأْسَ بِهِ / فَلَانٌ صَدُوقٌ), “Filancanın zararı yoktur” (فَلَانٌ مَحَلُهُ), “Filancanın konumu dürüstlüktür” (فَلَانٌ شَيْخٌ), “Filanca şeyhtir” (فَلَانٌ مَسْتَوِرٌ), “Filancadan Şu’be/Mâlik/Yahyâ rivayette bulunmuştur” (فَلَانٌ رَوَى عَنْهُ شُعْبَةُ/مَالِكُ/يَحْيَى). Yahut “Filancanın hadisi hasendir” (فَلَانٌ حَسَنُ الْحَدِيثِ), “Filancanın hadisi elverişlidir” (فَلَانٌ صَالِحُ الْحَدِيثِ), “Filanca inşallah dürüsttür” (فَلَانٌ صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ) gibi benzer ifadeler.

Yukarıdaki ifadelerin tamamı olumludur. İlgili hadis hocasının durumunun zayıf olduğunu belirtir nitelikte değildir. Evet, hadislerini üzerinde ittifak edilen en üst sıhhat düzeyine de yükseltmemektedir; ama zikrettiğimiz ifadelerin pek çoğu ravinin hadislerinin delil olarak kullanılması ve kullanılmaması arasında gidip gelmektedir.

Diğer taraftan, hakkında “Sağlam değil” (لَيْسَ بِالْقَوِيِّ) denildiği halde hadisi delil olarak kullanılan kesimler de vardır. İşte Nesâî; “Sağlam değil” (لَيْسَ بِالْقَوِيِّ) dediği çok sayıda kişinin rivayetine kitabında yer vermiştir. Çünkü “Sağlam değil” (لَيْسَ بِالْقَوِيِّ) ifademiz ravinin adaletini ortadan kaldıran bir cerh tabiri değildir.

- 97 Raviler hakkında konuşmak, kusursuz bir takvayı, nefsani duygu ve eğilimlerden uzak kalmayı, hadis ilmini, illetlerini, ricalini bilmeyi sağlayacak tam bir tecrübeyi gerektirir.

Ayrıca biz, tadil ve cerh ifadelerinin neler olduğunu, bunların arasında kalan tartışmalı tabirleri de detaylarıyla belirlemeye ihtiyaç duymaktayız.

٩٨ ثُمَّ أَهْمُ مِنْ ذَلِكَ: أَنْ نَعْلَمَ بِالِاسْتِقْرَاءِ الثَّامِ عُرْفَ ذَلِكَ الْإِمَامِ الْجِهَنبِيِّ، وَاضْطِلَاحَهُ، وَمَقَاصِدَهُ، بِعِبَارَاتِهِ الْكَثِيرَةِ.

أما قول البخاري "سَكَنُوا عَنْهُ": فظاهرها أَنَّهُمْ مَا تَعَرَّضُوا لَهُ بِجَرَحٍ وَلَا تَعْدِيلٍ. وَعَلِمْنَا مَقْصِدَهُ بِهَا بِالِاسْتِقْرَاءِ أَنَّهَا بِمَعْنَى "تَرْكُوهَ".

وَكَذَا عَادَتُهُ إِذَا قَالَ "فِيهِ نَظَرٌ"، بِمَعْنَى أَنَّهُ مُتَّهَمٌ أَوْ لَيْسَ بِثَقَّةٍ. فَهُوَ عِنْدَهُ أَسْوَأُ حَالاً مِنْ "الضَّعِيفِ".

وَبِالِاسْتِقْرَاءِ: إِذَا قَالَ أَبُو حَاتِمٍ "لَيْسَ بِالْقَوِيِّ" يُرِيدُ بِهَا: أَنَّ هَذَا الشَّيْخَ لَمْ يَبْلُغْ دَرَجَةَ الْقَوِيِّ الثَّبَتِ. وَالْبُخَارِيُّ قَدْ يُطْلَقُ عَلَى الشَّيْخِ "لَيْسَ بِالْقَوِيِّ"، وَيُرِيدُ أَنَّهُ ضَعِيفٌ.

٩٩ وَمِنْ ثَمَّ قِيلَ: تَجِبُ حِكَايَةُ الْجَرَحِ وَالتَّعْدِيلِ. فَمِنْهُمْ مَنْ نَفَسَهُ حَادٌّ فِي الْجَرَحِ، وَمِنْهُمْ مَنْ هُوَ مُعْتَدِلٌ، وَمِنْهُمْ مَنْ هُوَ مُتَسَاهِلٌ.

فَالْحَادُّ فِيهِمْ: يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ مَعِينٍ، وَأَبُو حَاتِمٍ، وَابْنُ خَرَّاشٍ، وَغَيْرُهُمْ.

وَالْمُعْتَدِلُ فِيهِمْ: أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَالْبُخَارِيُّ، وَأَبُو زُرْعَةَ.

وَالْمُتَسَاهِلُ: كَالْتِّرِمِذِيِّ، وَالْحَاكِمِ، وَالدَّارَقُطْنِيِّ فِي بَعْضِ الْأَوْقَاتِ.

- 98 Daha da önemlisi, uzman bir hadis âliminin kendisine özgü örfünü, kullanımlarını ve kastettiği anlamları, birden fazla ifadesi üzerinden tümevarım yöntemiyle bilebilmemizdir.

Sözelimi Buhârî'nin "Hakkında sessiz kaldılar" (سَكْتُوا عَنْهُ) ifadesi, ilk bakışta "İlgili kişi hakkında ne bir cerh ne de bir tadile giriştiler" gibi anlaşılmaktadır. Hâlbuki tüm örneklerin incelenmesiyle, Buhârî'nin bu sözden kastının "Onu terk ettiler" (تَرْكُوهُ) demek olduğunu biliyoruz.

Yine Buhârî'nin âdeti, "tartışmalı bir ravidir" (فِيهِ نَظَرٌ) dediğinde, "itham edilmiştir" veya "sika değildir" demektir. Neticede o ravi, Buhârî açısından "zayıf" diye nitelenen birisinden daha kötü durumdadır.⁵¹

Yine tüm örnekler incelendiğinde, Ebû Hâtim'in "Güçlü değil" (لَيْسَ بِالْقَوِي) dediğinde "ilgili hadis hocasının güçlü ve güvenilir ravilerin düzeyine ulaşmadığını" kastettiği görülür. Buhârî ise bir hadis hocası için "Güçlü değil" (لَيْسَ بِالْقَوِي) deyip onun zayıf olduğunu ifade edebilmektedir.

- 99 Bu noktadan hareketle denilmiştir ki: Cerh ve tadilin detaylı izahı gerekir. Çünkü ulema arasında cerh konusunda üslubu keskin olanlar da vardır, dengeli olanlar da, gevşek davrananlar da.

Keskin (müteşeddit) olanlar: Yahya b. Sa'îd, İbn Ma'in, Ebû Hâtim, İbn Hırâş ve diğerleri.

Dengeli (mutedil) olanlar: Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Zûr'a.

Gevşek (mütesahil) olanlar: Tirmizî, Hâkim ve bazen Dâ-rakutnî.

51 İmam Buhârî'nin bu iki kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz: Leknevi, *er-Raf' ve't-Tekmil*, s.388-404.

وَقَدْ يَكُونُ نَفْسُ الْإِمَامِ -فِيمَا وَافَقَ مَذْهَبَهُ، أَوْ فِي حَالِ شَيْخِهِ-
الطَّفَ مِنْهُ فِيمَا كَانَ بِخِلَافِ ذَلِكَ، وَالْعِصْمَةُ لِلْأَنْبِيَاءِ وَالصِّدِّيقِينَ
وَحُكَّامِ الْقِسْطِ.

۱۰۰ وَلَكِنْ هَذَا الدِّينَ مُؤَيَّدٌ مَحْفُوظٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، لَمْ يَجْتَمِعْ
عُلَمَاؤُهُ عَلَى ضَلَالَةٍ، لَا عَمْدًا وَلَا خَطَأً. فَلَا يَجْتَمِعُ اثْنَانِ عَلَى
تَوْثِيقِ ضَعِيفٍ، وَلَا عَلَى تَضْعِيفِ ثَقَةٍ. وَإِنَّمَا يَقَعُ اخْتِلَافُهُمْ فِي
مَرَاتِبِ الْقُوَّةِ أَوْ مَرَاتِبِ الضَّعْفِ. وَالْحَاكِمُ مِنْهُمْ يَتَكَلَّمُ بِحَسَبِ
اجْتِهَادِهِ وَقُوَّةِ مَعَارِفِهِ. فَإِنْ قُدِرَ خَطْوُهُ فِي نَقْدِهِ: فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ.
وَاللَّهُ الْمَوْفِقُ.

۱۰۱ وَهَذَا فِيمَا إِذَا تَكَلَّمُوا فِي نَقْدِ شَيْخٍ وَرَدَ شَيْءٌ فِي حِفْظِهِ وَغَلَطِهِ.
فَإِنْ كَانَ كَلَامُهُمْ فِيهِ مِنْ جِهَةٍ مُعْتَقَدَةٍ، فَهُوَ عَلَى مَرَاتِبٍ:

فَمِنْهُمْ مَنْ بَدَعَتْهُ غَلِيظَةٌ، وَمِنْهُمْ مَنْ بَدَعَتْهُ دُونَ ذَلِكَ. وَمِنْهُمْ
الدَّاعِي إِلَى بَدْعَتِهِ، وَمِنْهُمْ الْكَافُ، وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ.

Otoritenin üslubu; mezhebine uyan raviler veya kendi hocası hakkında daha nazik olup, bunun tersi durumlarda farklı davranabilmektedir. Bu tür çelişkilerden ancak peygamberler, dürüstlüğüyle ünlü insanlar ve adaletli yöneticiler korunabilir.

100 Ama elbette bu din, Yüce Allah tarafından desteklenmekte ve korunmaktadır. Bu dinin âlimleri -kasten veya hata sonucu- sapıklık üzerinde asla toplanmamışlardır. Dolayısıyla bir zayıf ravinin sika sayılması veya bir sikaya zayıf hükmü verilmesi konusunda iki kişinin bir araya gelmesi mümkün değildir.⁵² Âlimlerin ihtilafları ancak ravilerin ne ölçüde güçlü veya zayıf olduğunun tespiti noktasındadır. Bu konuda hüküm verenler, kapasite ve bilgi birikimleri doğrultusunda konuşmakta, raviyi tenkit ederken yanıldıkları takdirde bile bir ecir almaktadır. Başarıyı veren Allah'tır.

101 Buraya kadar söylenenler, hıfzı ve hatası hakkında çeşitli bilgiler gelen bir hadis hocasını eleştirmeleriyle ilgiliydi. Ama eğer değerlendirmeleri ravinin itikadı üzerineyse, onun da dereceleri vardır.

Bazılarının bid'atçılığı ileri düzeydedir; bazıları ise bunun gerisindedir. Bazıları bid'atının propagandasını yapmaktadır; bazıları ise yapmamakta veya ikisinin arasında bir konuda durmaktadır.

52 Zehebi'nin burada kullandığı "iki kişinin bir araya gelmesi mümkün değil" ifadesi, önceki cümlede yer alan "ümmetin âlimlerinin sapıklık üzerinde icma etmemeleri" vurgusu bağlamında anlaşılmalıdır. Vakuaya muhalif olarak, sözgelimi zayıf bir raviye iki kişinin birden sika demeyeceği kastedilmemekte, bu noktada genel bir ittifakın olmayacağı ifade edilmektedir. Detaylı açıklama için bkz: Leknevî, *er-Raf' ve't-Tekmil*, s.286-291 (Muhakkik Ebû Ğudde'nin dipnotu).

فَمَتَى جَمَعَ الْغِلْظَ وَالِدُّعْوَةَ: تُجَنَّبُ الْأَخْذُ عَنْهُ. وَمَتَى جَمَعَ
الْخِفَّةَ وَالْكَفَّ: أَخَذُوا عَنْهُ وَقَبِلُوهُ.

فَالْغِلْظُ: كَغَلَاةِ الْخَوَارِجِ، وَالْجَهْمِيَّةِ، وَالرَّافِضَةِ. وَالْخِفَّةُ:
كَالتَّشْيِيعِ وَالْإِرْجَاءِ. وَأَمَّا مَنْ اسْتَحَلَّ الْكَذِبَ نَصْرًا لِرَأْيِهِ
كَالْخَطَائِيَّةِ: فَبِالْأُولَى رَدُّ حَدِيثِهِ.

İleri düzeyde olma ile propagandayı ne zaman bir araya getirirse, hadisini almaktan uzak durulur. Ne zaman da bid'atı ileri düzeyde olmaz ve propagandasını yapmazsa, hadisini alır ve kabul ederler.

“İleri düzeyde (ğalız) bid'at” radikal Haricilerin⁵³, Cehmîlerin⁵⁴ ve Râfîzîlerin⁵⁵ yaptığıdır. “Hafif bid'at” ise Şia ve Mürcie⁵⁶ mensubu olmaktır. Görüşünü desteklemek için yalan söylemeyi mübah gören Hattâbiyye⁵⁷ gibilerin ise riwayetleri öncelikle reddedilir.

-
- 53 Hariciler: Halifelerin ve devlet yöneticilerinin karar verme yetkisini tanımayan anarşik bir yapılanmadır. Hz. Osman'a muhalefet eden, Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı (657/1259) sonrası hakemlerin görüşüne razı olmasını bahane edip İslâm toplumundan ayrılan Haricilerin en belirgin özelliği, günah işleyenleri tekfir etmeleri ve bedevilerin klasik kural tanımazlığıyla hareket etmeleridir. Krş: Fığlalı, “Hâriciler”, XVI/169-175.
- 54 Cehmiyye: Cehm b. Safvân (128/745) tarafından kurulan ve aklı nakle tercih etmesi, nasları tevil edip Allah'ın sıfatları üzerinde polemik yapmasıyla bilinen kelâmî bir akımdır. Bkz: Gölcük, “Cehmiyye”, VII/234-236.
- 55 Râfîzîlik: Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliklerini reddeden, dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in cemaat anlayışının dışında telakki edilen Şii Batunî yapılanmaların genel ismidir. Krş: Öz, “Râfîziler”, XXXIV/396-397.
- 56 İslâm toplumunda ilk dönemde yaşanan iç çatışmalarda tarafsız kalmayı tercih eden ve büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a havale eden bir fırkadır. Detaylı bilgi için bkz: Dalkılıç, “Eş'ari'ye Göre Mürcie”, s.88-91.
- 57 Hattâbiyye, Cafer-i Sâdık'tan el aldığını söyleyerek Küfe'de halkı kandıran Ebü'l-Hattâb el-Esedî'nin (138/755) kurduğu sapık fırkadır. Radikal (ğâlî) bir şii olan Ebü'l-Hattâb, kendisinin Allah tarafından görevlendirilen bir melek, Cafer-i Sâdık'ın da ilah olduğunu iddia etmiştir. Farzları terk etmeleri ve haramları helâl saymalarıyla bilinen fırkanın ayırt edici özelliği, rahatlıkla yalan söyleyebilmeleri olmuştur. (Onat, “Hattâbiyye”, XVI/492-493)

١٠٢ قَالَ شَيْخُنَا ابْنُ وَهْبٍ: الْعَقَائِدُ أَوْجِبَتْ تَكْفِيرَ الْبَعْضِ لِلْبَعْضِ،
أَوْ التَّبْدِيعِ. وَأَوْجِبَتْ الْعَصِيَّةَ. وَنَشَأَ مِنْ ذَلِكَ الطَّغْنُ بِالتَّكْفِيرِ
وَالْتَّبْدِيعِ، وَهُوَ كَثِيرٌ فِي الطَّبَقَةِ الْمُتَوَسِّطَةِ مِنَ الْمُتَقَدِّمِينَ.

وَالَّذِي تَقَرَّرَ عِنْدَنَا: أَنَّهُ لَا تُعْتَبَرُ الْمَذَاهِبُ فِي الرَّوَايَةِ. وَلَا نُكْفَرُ
أَهْلَ الْقِبْلَةِ إِلَّا بِإِنْكَارِ مُتَوَاتِرٍ مِنَ الشَّرِيعَةِ. فَإِذَا اعْتَبَرْنَا ذَلِكَ،
وَانْضَمَّ إِلَيْهِ الْوَرَعُ وَالضَّبْطُ وَالتَّقْوَى، فَقَدْ حَصَلَ مُعْتَمَدُ الرَّوَايَةِ.
وَهَذَا مَذْهَبُ الشَّافِعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَيْثُ يَقُولُ: أَقْبَلُ شَهَادَةَ
أَهْلِ الْأَهْوَاءِ إِلَّا الْخَطَّابِيَّةَ مِنَ الرُّوَافِضِ.

١٠٣ قَالَ شَيْخُنَا: وَهَلْ تُقْبَلُ رَوَايَةُ الْمُبْتَدِعِ فِيمَا يُؤَيِّدُ بِهِ مَذْهَبَهُ؟ فَمَنْ
رَأَى رَدَّ الشَّهَادَةِ بِالتُّهْمَةِ، لَمْ يَقْبَلْ. وَمَنْ كَانَ دَاعِيَةً مُتَجَاهِرًا
بِبِدْعَتِهِ، فَلْيَتْرَكْ إِهَانَةَ لَهُ، وَإِحْمَادًا لِمَذْهَبِهِ. اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ
عِنْدَهُ أَثَرُ تَقَرُّدٍ بِهِ، فَتَقَدَّمَ سَمَاعُهُ مِنْهُ.

102 İbn Vehb hocamız der ki:⁵⁸ İnanç sistemleri, kişilerin birbirlerini tekfir etmesini veya bid'atçı saymasını beraberinde getirdi. Ayrıca tutuculuğa da yol açtı. Tekfir etme veya bid'atçı sayma şeklindeki tenkitler buradan kaynaklandı. İlk dönem âlimlerinin orta tabakasında bu gayet fazladır.

Bizce yerleşik prensip şudur: Rivayette mezhepler dikkate alınmaz. Ehl-i kibleyi tekfir etmeyiz; ancak şeriatın tevatürle sabit olmuş bir hükmünü inkâr ederse o başka. Bunu esas aldığımızda ve helale harama dikkat etmek, zabt, takva gibi hususlar buna eklendiğinde, rivayet sisteminin ana dayanağı oluşmuş olur. Allah ondan razı olsun, Şafii'nin görüşü de budur. Nitekim şöyle demiştir: "Râfızilerin Hattâbiyye kolu hariç, hevâ ehli fırkaların şahitliklerini kabul ederim".

103 Hocamız der ki:⁵⁹ Mezhebini destekleyen hususlarda bid'atçının rivayeti kabul edilir mi? İtham söz konusu olduğunda şahitliğin reddedilmesi gerektiği görüşünde olanlara göre, kabul edilmez. Bid'atını açıkça dillendiren ve propaganda yapan kişi ise terk edilmeli; şahsının küçük düşürülmesi ve mezhebinin kökünün kurutulması adına bu yapılmalıdır. Allah bilir ya, ancak kimsede olmayan bir rivayetle teferrüd etmişse, o zaman ilgili rivayeti öncelikle kendisinden duya-biliriz.

58 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.438-441.

59 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.442-444.

١٠٤ يَنْبَغِي أَنْ تُتَفَقَّدَ حَالُ الْجَارِحِ مَعَ مَنْ تَكَلَّمَ فِيهِ، بِاعْتِبَارِ الْأَهْوَاءِ.
فَإِنْ لَاحَ لَكَ انْحِرَافُ الْجَارِحِ، وَوَجَدْتَ تَوْثِيقَ الْمَجْرُوحِ مِنْ
جِهَةٍ أُخْرَى: فَلَا تَحْفَلْ بِالْمُنْحَرِفِ وَبِغَمَزِهِ الْمُبْهَمِ. وَإِنْ لَمْ تَجِدْ
تَوْثِيقَ الْمَغْمُوزِ: فَتَأَنَّ وَتَرَفَّقْ.

١٠٥ قَالَ شَيْخُنَا ابْنُ وَهْبٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: وَمِنْ ذَلِكَ الْإِخْتِلَافُ الْوَاقِعُ
بَيْنَ الْمُتَصَوِّفَةِ وَأَهْلِ الْعِلْمِ الظَّاهِرِ. فَقَدْ وَقَعَ بَيْنَهُمْ تَنَافُرٌ أَوْجَبَ
كَلَامَ بَعْضِهِمْ فِي بَعْضِ.

وَهَذِهِ غَمْرَةٌ لَا يَخْلُصُ مِنْهَا إِلَّا الْعَالِمُ الْوَافِي بِشَوَاهِدِ الشَّرِيعَةِ.
وَلَا أَحْصُرُ ذَلِكَ فِي الْعِلْمِ بِالْفُرُوعِ. فَإِنَّ كَثِيرًا مِنْ أَحْوَالِ
الْمُحَقِّقِينَ مِنَ الصُّوفِيَّةِ، لَا يَفِي بِتَمْيِيزِ حَقِّهِ مِنْ بَاطِلِهِ عِلْمُ
الْفُرُوعِ. بَلْ لَا بُدَّ مِنْ مَعْرِفَةِ الْقَوَاعِدِ الْأُصُولِيَّةِ، وَالتَّمْيِيزِ بَيْنَ
الْوَاجِبِ وَالْجَائِزِ، وَالْمُسْتَحِيلِ عَقْلًا وَالْمُسْتَحِيلِ عَادَةً.

١٠٦ وَهُوَ مَقَامُ خَطَرٍ؛ إِذِ الْقَادِخُ فِي مُحَقِّقِ الصُّوفِيَّةِ، دَاخِلٌ فِي حَدِيثِ
”مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا، فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمَحَارَبَةِ“. وَالتَّارِكُ لِإِنْكَارِ
الْبَاطِلِ مِمَّا سَمِعَهُ مِنْ بَعْضِهِمْ، تَارِكٌ لِلْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ
عَنِ الْمُنْكَرِ.

104 Cerh eden kişinin, hakkında konuştuğu kişiye karşı konunun da kişisel eğilimler açısından incelenmesi uygun olur. Eğer cerh edenin haktan ayrıldığını fark edersen ve eleştirilen kişinin bir başka kanaldan güvenilir bulunduğunu tespit edersen, o takdirde haktan ayrılana da, üstü kapalı kötölemesine de kanma. Kötülenen kişinin güvenilir olduğuna dair bir kayıt bulamazsan, o zaman acele etme ve merhametli davran.

105 Merhum hocamız İbn Vehb der ki:⁶⁰ Sûfilerle zahiri ilim mensupları arasında var olan ihtilaf da bu kapsamdadır. Bu kesimlerde oluşan karşılıklı nefret, birbirleri hakkında söz söylemelerine yol açmıştır.

Bu öylesine ağır bir yükür ki, ancak şeriatın inceliklerini tam olarak kavramış bir ilim adamı bunun altından kalkabilir. Meseleyi fıkıh ilmiyle de sınırlamıyorum. Çünkü tasavvuf ehli içindeki hakşinas insanların pek çok hâli, doğrusuyla yanlışını fıkıh ilminin tek başına ayıramayacağı mahiyettedir. Bilakis, usûl kaidelerinin mutlaka bilinmesi, vacip olanla caiz olanın, aklen imkânsız olanla âdeten mümkün olmayanın kesinlikle ayırt edilebilmesi gerekir.

106 Son derece tehlikeli bir konumdur. Çünkü hakşinas sûfileri diline dolayan “Kim benim bir velime düşmanlık ederse, bana açıkça savaş açmış demektir”⁶¹ hadisinin kapsamına girer. Bazı sûfilerden duyduğu yanlışlara karşı çıkmayan ise, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirme esasını uygulamamış olur.

60 İbn Dakik el-İd, *İktirâh*, s.445 vd.

61 Buhârî, *Rikâk*, 38 (6502).

١٠٧ وَمِنْ ذَلِكَ: الْكَلَامُ بِسَبَبِ الْجَهْلِ بِمَرَاتِبِ الْعُلُومِ، فَيُحْتَاجُ إِلَيْهِ فِي الْمَتَأَخِّرِينَ أَكْثَرُ. فَقَدْ انْتَشَرَتْ عُلُومٌ لِلْأَوَائِلِ. وَفِيهَا حَقٌّ: كَالْحِسَابِ وَالْهَنْدَسَةِ وَالطِّبِّ وَبَاطِلٌ: كَالْقَوْلِ فِي الطَّبِيعِيَّاتِ وَكَثِيرٍ مِنَ الْإِلَهِيَّاتِ وَأَحْكَامِ النُّجُومِ.

فَيُحْتَاجُ الْقَادِحُ أَنْ يَكُونَ مُمَيِّزًا بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ. فَلَا يُكَفِّرُ مَنْ لَيْسَ بِكَافِرٍ، أَوْ يَقْبَلُ رِوَايَةَ الْكَافِرِ.

١٠٨ وَمِنْهُ: الْخَلْلُ الْوَاقِعُ بِسَبَبِ عَدَمِ الْوَرَعِ، وَالْأَخْذُ بِالتَّوَهُّمِ وَالْقَرَائِنِ الَّتِي قَدْ تَتَخَلَّفُ. قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الظَّنُّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ". فَلَا بُدَّ مِنَ الْعِلْمِ وَالتَّقْوَى فِي الْجَرْحِ. فَلِصُعُوبَةِ اجْتِمَاعِ هَذِهِ الشَّرَائِطِ فِي الْمَزَكِّينَ، عَظُمَ خَطَرُ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيلِ.

٤٢. الْمُؤْتَلَفُ وَالْمُخْتَلَفُ

١٠٩ فَنَ وَاسِعٌ مِهِمَّ. وَأَهْمُهُ مَا تَكَرَّرَ وَكَثُرَ. وَقَدْ يَنْدُرُ: كَأَحْمَدَ بْنِ عُجَيَّانَ، وَأَبِي اللَّحْمِ، وَابْنِ أَتَشِ الصَّنْعَانِيِّ، وَمُحَمَّدَ بْنِ عَبَادَةَ الْوَاسِطِيِّ الْعِجْلِيِّ، وَمُحَمَّدَ بْنَ حُبَّانَ الْبَاهِلِيِّ، وَشُعَيْثَ بْنَ مُحَرَّرٍ.

١١٠ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

107 Diğer bir tehlikeli nokta, ilimlerin mertebelerini bilmeden konuşmaktır. Buna son dönem ilim adamlarında daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü antik dönem düşünürlerine ait bilgiler yayılmış durumdadır. Bunların matematik, mühendislik ve tıp gibi hak olanları bulunmakla birlikte; pozitif bilimler, pek çok metafizik konu ve astroloji hakkında konuşmak gibi batıl olanları da bulunmaktadır.

Eleştiren kişi hak ile batılı ayırt etmeye ihtiyaç duymaktadır. Böylece, kâfir olmayanı tekfir etmeyecek, kâfir olanın da rivayetini kabul etmeyecektir.

108 Bir diğeri, titiz davranmamaktan, kuruntularla ve geri planda kalabilecek tali delillerle iş yapmaktan dolayı ortaya çıkan kusurlardır. Hz. Peygamber (sav) “Zan, en yalan sözdür”⁶² buyurmuştur. O halde ravi tenkidinde ilim ve takva vazgeçilmezdir. Ravinin güvenilir olduğunu belirleyecek kişilerde bu ön şartların bir araya gelmesinin zorluğundan ötürü, cerh ve tadilin riskleri artmıştır.

24. MU'TELİF VE MUHTELİF⁶³

109 Geniş çaplı ve önemli bir alandır. En önemlileri ise tekrar eden ve sıkça karşılaşılan örneklerdir. Bazılarına ise nadiren rastlanmaktadır; Ecmed b. Ucyân, Âbi'l-Lahm, İbn Eteş es-San'ânî, Muhammed b. Abâde el-Vâsıtî el-İclî, Muhammed b. Hubbân el-Bâhilî ve Şuays b. Muharrar gibi.⁶⁴

110 Her şeyin en doğrusunu Allah bilir.

62 Buhârî, *Edeb*, 58 (6066); Müslim, *Birr ve Sıla*, 28 (6536).

63 Yazılışı aynı, okunuşu farklı olan ravi adlarını konu edinen ilim dalına muhaddisler “mü'telif ve muhtelif” adını vermişlerdir. Bkz: Sandıkçı, “Mü'telif ve Muhtelif”, XXXII/191-192.

64 Bu isimlerden Ecmed'in yazılışı Ahmed ile (أحمد/أحمد); Âbi Übeyy ile (أبي/أبي), Eteş Enes ile (أنش/أنش) çok yakındır ve bilhassa noktalamanın az olduğu dönemde sıkça karıştırılmıştır.

KAYNAKLAR

- Altıkulaç, Tayyar, “Zehebî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV/180-188.
- Aşıkkutlu, Emin, “İbn Ved’ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 440-441.
- Aydınlı, Hadis İstılahları, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *es-Sahih (el-Câmi’ül-Müsnedüs-Sahihu’l-Muhtasar min Umûri Rasûlüllâh sallallâhü aleyhi vesellem ve Sünenih ve Eyyâmih)*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârüs-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 3. Baskı, Riyâd 2000.
- Dalkılıç, “Eş’arî’ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 2004, s.87-119.
- Demir, Emine Tankuş, “Müselmel Hadis: Çeşitleri ve Problemleri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, 2011, s.145-163.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (ö.275/888), *Risâletü’l-İmâm Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997.
- Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Hemmâm’ın Sahîfesi*, TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

- Fıglalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI/169-175.
- Gölcük, Şerafettin, “Cehmiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII/234-236.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (388/998), *Meâli-müs-Sünen*, I-VI, 1. Baskı, Halep 1351/1932.
- İrâkî, Ebû Zür’a Ahmed b. Abdürrahîm (ö.826/1423), *et-Takyid ve’l-İzâh li mâ Utlika ve Uğlika min Kitâbi İbni’s-Salâh*, I-VI, (thk. Ebû Muâz Târik), Dâru İbn Affân li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1. Baskı, Kâhire 2008.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferac Abdurrahmân b. Ali (ö.597/1201), *el-Muntazam fi Târihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ), I-XIX, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1992.
- İbn Dakîk el-İd, Takiyyüddîn Muhammed b. Ali (702/1303), *el-İktirâh fi Beyânî’l-İstılâh ve mâ Uzîfe ilâ Zâlike mine’l-Ehâdisi’l-Ma’dûdeti mine’s-Sıhâh*, (thk. Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî), Dâru’l-Ulûm li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1. Baskı, Amman 2007.
- İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân (ö.643/1245), *Ulûmü’l-Hadis*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru’l-Fikr, Beyrut trs.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Müshir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X/195.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy (1304/1887), *er-Raf’ ve’t-Tekmil fi’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 3. Baskı, Halep 1407/1987.

- Mizzî, Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf İbnü'z-Zekî (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, I-XXXV, (nşr: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Ney-sâbü'rî (ö.261/875), *es-Sahîh*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.
- Naim, Ahmed, *Sahîb-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I-XIII, DİB Yayınları, Ankara 1976.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö.303/915), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö.676/1277), *et-Takrib ve't-Te-bşîr fi Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, (tlk. Mustafa Dîb el-Boğa), Dârü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1. Baskı, Dîmeşk 1997.
- Onat, Hasan, "Hattâbiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI/492-493.
- Öz, Mustafa, "Râfizîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV/396-397.
- Polat, Salahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.
- Sandıkçı, Kemal, "Hemmâm b. Münebbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII/189.
- ....., "Mü'telif ve Muhtelif", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII/191-192.
- Selefi, Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî, *Kifâyetül-Hafaza Şer-hül-Mukaddimetül-Mûkiza*, Mektebetül-Furkân, 1. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri 2000.

- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Tedri-bû'r-râvî fi şerh takribi'n-Nevâvî*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Ara-bî, Beyrut 1993.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali (771/1370), *Ta-bakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, I-X, (thk. Mahmud Muhammed Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed Hulv), Dâru İhyâi'l-Kü-tübî'l-Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire 1383/1964.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/971), *el-Mu'ce-mül-Evsat*, I-X, (thk. Komisyon), Dâru'l-Hameyn, Ka-hire 1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra (ö.279/892), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.
- ....., Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra (ö.279/892), *el-İlel*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.
- Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakik el-İd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etme-deki Metodu*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2016.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1374), *Mizâ-nül-İtidâl fi Nakd'r-Ricâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.
- ....., *el-Muğni fî'd-Duafâ*, I-II, (thk. Nûruddîn İtr), İh-yâût-Türâsi'l-İslâmî, Katar 1987.
- ....., *el-Mükîza*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebe-tü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 3. Baskı, Halep 1418/1998.
- ....., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1984.

NOTLAR

ZEHEBÎ

MÛKIZA

Hadis Usûlünün Temelleri

المَوْقِظَةُ

الإمام شمسُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بنُ أَحْمَدَ الذَّهَبِيِّ

Hadis Usûlü'nün kavram ve terimlerini tanıtıp açıklayan muhtasar bir metinle buluşmak pek çok ilim talebesinin öncelikleri arasındadır. Hadis ve sünnete vâkıf olmanın özel bir önem kazandığı günümüzde, işin doğrusunu yanlışından ayıracak rehber eserlere ihtiyaç bilhassa artmıştır.

Hadis Tarihi'nin önde gelen rical ve tenkit âlimlerinden Hâfız Şemsüddîn Zehebî'nin kaleminden dökülen bu mümtaz risale, okuyucuya aydınlık bir yol vadediyor. Rivayet çeşitlerini, ravilerin tabakalarını, cerh-tadilin esaslarını, hadisle ilgilenen kimselerin sahip olması gereken âdâbı ana hatlarıyla ortaya koyuyor. Rağbet Yayınları, İslâmî ilimler alanına, parlak Arapçası ve açık sözlülüğüyle bilinen bir büyük muhaddisin hatırasını, akademik bir titizlik ve haklı bir gururla takdim ediyor.

"Mûkıza", orijinal metni ve tercümesiyle birlikte; bilgiyi polemiğe, meslekî ahlâkı popüler kültüre, Sünnet-i Seniyye'ye ittibâyı kişisel eğilimlerle yaşamaya tercih edenler için "Buyurun, buradayım" diyor.

